

Nr 4/2011

Tworzywo w krajobrazie historycznym i współczesnym
Materials Influencing a Historical and Contemporary Landscape

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Architekt krajobrazu jest współtwórcą krajobrazu. Jego zdanie jest niekiedy decydujące, ale bywa również, że jest niezaważane lub przyjmowane negatywnie. Od wielu czynników zależy jaka ta rola okaże się w przyszłości. Wydaje się, że jedynie we właściwej współpracy z urbanistą, architektem, drogowcami, ogrodnikami i ponadto z przedstawicielami wielu pokrewnych dziedzin można będzie stworzyć dobry krajobraz.

Niniejszy zeszyt traktuje o tworzywach w krajobrazie w bardzo szerokim zakresie. Należy tu wymienić rośliny, wodę, światło, architekturę, glebę, skały – to wszystko ma znaczenie przy projektowaniu i przy realizacji małych i dużych założeń krajobrazowych. Nierzadko zdarza się, że cenne obiekty krajobrazu są zaniedbane lub zniszczone i wówczas zastosowanie właściwego tworzywa może je zastąpić lub przywrócić do życia w takiej formie jaka była zamierzona.

Kolegium redakcyjne

The landscape architect is co-author of the landscape. His opinion is sometimes decisive, but it also happens that it is unnoticed or taken negatively. It depends on many factors how this role remains to be seen. It seems that only in appropriate cooperation with the urban planner, architect, road workers, gardeners, and also with representatives of a number of related fields it can be create a good landscape.

This notebook deals with the material in the landscape in a very wide range. It should be mentioned here plants, water, light, architecture, soil, rocks – all this is important in the design and the implementation of the of small and large landscape realizations. It is not uncommon that valuable landscape objects are neglected or destroyed, and then use of the proper material can them replace or restore to life in such form as was intended.

Editorial Board

Okładka: Skwer w Sand in Taufers (Włochy)
(fot. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Cover: The square in Sand in Taufers (Italy)
(photo by I. Niedźwiecka-Filipiak)

PROBLEMY		PROBLEMS	
☛ O historii, cytatach z przeszłości i nowoczesnych krajobrazach. Nowe w starym i nowe – w ogrodach i parkach historycznych i współczesnych	4	About History, Quotations from the Past and Modern Landscapes. The Old in the New – in Historic and Modern Gardens and Parks	☛
<i>Agata Zachariasz</i>			
☛ Trwanie czy przemijanie mieszkań dawnych pracowników folwarcznych	17	Persistence or Transience of Flats of Former Manor Employees	☛
<i>Renata Gubańska</i>			
EKOLOGIA KRAJOBRAZU		LANDSCAPE ECOLOGY	
☛ Kreowanie nowej wartości i znaczenia ogrodu w krajobrazie wiejskim	23	Creating of New Value and Meaning of Garden in the Rural Landscape	☛
<i>Oksana Bielecka, Krzysztof Kotwas, Adam Maria Szymski</i>			
☛ Oazy w krajobrazie zurbanizowanym – piękno i funkcjonalność	32	Oasis in the Urban Landscape – the Beauty and the Functionality	☛
<i>Katarzyna Krężałek</i>			
☛ Przemiany terenów zieleni miejskiej Olsztyna	39	Transformations of Urban Green Space in the City of Olsztyn	☛
<i>Magdalena Nowak-Rzasa</i>			
PREZENTACJE		PRESENTATIONS	
☛ Park nad rzeką Turia (Walencja) – cz. 2	44	The Turia River Park (Valencia) – part 2	☛
<i>Galan Vivas, Juan José</i>			
☛ Zieleń XIX-wiecznych górnośląskich miast i ośrodków przemysłowych – zarys problematyki	52	Greenery of 19 th Century Towns and Industrial Centers – Outline of Problems	☛
<i>Katarzyna Łakomy</i>			
☛ Ogrody franciszkanów-reformatów w polskich miastach, wybrane przykłady	59	Gardens of Franciscans-Reformers in Polish Cities, Selected Examples	☛
<i>Katarzyna Hodor</i>			
TWORZYWO		MATERIALS	
☛ Nasadzenia kompensacyjne drzew w świetle przepisów <i>Ustawy o ochronie przyrody</i> – dyskusja problemu	65	Compensatory Plantings of Trees in the Light of the Nature Conservation Act – Discussion of the Problem	☛
<i>Monika Ziemiańska</i>			
☛ Studzienki telekomunikacyjne usytuowane w chodnikach a jakość estetyczna przestrzeni miejskiej Warszawy	69	Telecommunication Inspection Chambers Situated in Sidewalks and the Aesthetical Quality of the Warsaw	☛
<i>Janusz Skalski</i>			
☛ Krajobraz nocą – nowe dzieło architekta krajobrazu	73	The landscape by night – a new work of landscape architect	☛
<i>Magdalena Zienowicz</i>			
☛ Planowanie iluminacji w mieście	78	Lighting Planning in the City	☛
<i>Joanna Szwed</i>			
STANDARDY		STANDARDS	
☛ Prawne podstawy ochrony i kształtowania krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich	85	The Legal Ground for the Conservation and Management of the Landscape in the Great Masurian Lake District	☛
<i>Wiesława Gadomska</i>			
☛ Problem prawny i krajobrazowy nieukończonej budowy – wybrane zagadnienia i przykłady małopolskie	94	Legal and Landscape Problems of Unfinished Building Sites – Selected Issues and Examples in Malopolska Upland	☛
<i>Michał Uruszczak</i>			
FORUM		FORUM	
☛ Koncepcja zagospodarowania przestrzennego i architektonicznego Punktu Dobrowolnego Gromadzenia Odpadów we Wrocławiu	100	The Concept of Spatial and Architectural Development of Voluntary Waste Collection Point in Wrocław	☛
<i>Paweł Szyszkowski, Anna Trepka</i>			
Streszczenia angielskie	105	Summaries	

O historii, cytatach z przeszłości i nowoczesnych krajobrazach. Nowe w starym i nowe – w ogrodach i parkach historycznych i współczesnych*

Agata Zachariasz

About History,
Quotations from the
Past and Modern
Landscapes. The
Old in the New – in
Historic and Modern
Gardens and Parks

Wstęp

Introduction

Ogród jest zapisem wyjątkowości kultury w czasie i miejscu. Dzieła sztuki ogrodowej szybko wchłaniają nowości, ulegają modom, są podatne na inspiracje. Historia ogrodów pokazuje ich nietrwałość i zmienność, na co wpływ mają m.in. ewolucje stylów i mody, brak pielęgnacji, sukcesja naturalna, siły natury czy zmiany funkcji. Zwykle przeobrażeniu ulega też otoczenie i krajobraz – struktura przestrzenna, w której są zlokalizowane. Ogród, jako żyjące dzieło sztuki ma swój kres, czasem ulega drastycznym zmianom. Wiele ogrodów formalnych padło pod siekierą miłośników stylu krajobrazowego. Spuentował to w pamiętnikach król Stanisław August Poniatowski: „nowy ten gust, zależący głównie na tworzeniu nowych krajobrazów..., stał się rodzajem sekty, odznaczającej się właściwą wszystkim sektom żarliwością i gwałtowną odrazą do starych teorii”¹. Później, idąc za modą, ogrody podlegały kolejnym przekształceniom. Czasem powstawały dzieła inspirowane ogrodami historycznymi, wykreowane od nowa przez entuzjastów i znawców ogrodów, tak jak amerykańskie: Longwood (od 1906) i Vizcaya (od 1916), czy angielskie: Renishaw – olśniewająca wizja tokańskiego renesansu Sir George’a Sitwella (ok. 1890) czy harmonijnie piękne Iford

Manor – miłośnika włoskiego odrodzenia Harolda Peto (od 1899).

Dzisiaj znaczna część zabytkowych ogrodów to dzieła o nawarstwionej strukturze a najwybitniejsze są uznane za zabytki i chronione przez różne formy ustawowe. Cały szereg obiektów historycznych znanych z podręczników, stanowiących kluczowe dla stylu przykłady, zawdzięcza swoje istnienie, wizerunek i świetność działaniom konserwatorskim. Są krajobrazami odtworzonymi. Metodologia postępowania dotycząca zabytkowych ogrodów została opisana przez wielu badaczy i ujęta w różnych dokumentach, spośród których niezwykle ważna jest Karta Florencka (1981) prezentująca w sposób kompleksowy problematykę ich ochrony². Praktyka konserwatorska dopuszcza m.in. następujące kierunki działań: rekonstrukcję, restaurację, konserwację i pielęgnację³. Rekonstrukcje, poprzedzone szczegółowymi i kompleksowymi badaniami, wykonywane są dla najważniejszego reprezentatywnego okresu kształtowania dzieła sztuki ogrodowej, w istocie swej zmiennego. W projektach rewaloryzacji, w zależności od rangi obiektu i jego unikatowości, każdorazowo rozważany jest dopuszczalny zakres zmian. Nowa funkcja często daje szansę, by przetrwało założenie. Działania proponowane na terenie zabytkowego parku często budzą kontrowersje. Z jednej strony są to obiekty, w których projektowaniu przestrzegane są ochronne zasady

* Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego – Politechnika XXI wieku – Program rozwojowy Politechniki Krakowskiej – najwyższej jakości dydaktyka dla przyszłych polskich inżynierów

określone w Karcie Florenckiej⁴. Z drugiej pojawiają się kompromisy, czasem nieuniknione i wówczas to nie zabytkowy charakter i autentyzm są czynnikami rozstrzygającymi, a to rodzi krytykę. Jeden z najwybitniejszych XX-wiecznych architektów krajobrazu Geoffrey A. Jellicoe swoje działania w ogrodach określał mianem twórczej konserwacji (*creative conservation*)⁵. Używał tego terminu w odniesieniu do projektów dotyczących ogrodów z dużą ilością historycznych nawarstwień. Rekomendował politykę osiągania twórczej syntezy w sytuacji, gdy chronił najbardziej wartościową czy unikatową z faz rozwojowych, kreując niejako nową warstwę. Może jednak pojawić się pytanie – *jakie są ograniczenia twórczej konserwacji i jaki jest zakres działań dopuszczalnych i kreacji?*, oraz – *kto powinien decydować o zmianach?*. Historyczny ogród, udostępniany publiczności, urządzony z wykorzystaniem różnych roślin i form ogrodowych, w którym utrzymano wysoki standard pielęgnacji powinien stać się dobrym wzorcem do naśladowania. Jest też wiele ogrodów gdzie dokonywano prób interpretacji tradycji historycznych, np. barokowych w Nordkirchen, Blenheim czy Courances⁶. Zdania w kwestii historycznego charakteru odtworzenia czy rekonstrukcji bywają podzielone. Dlatego pojawiają się nowe rewaloryzacje obiektów wcześniej rewaloryzowanych (np. Het Loo czy Wilanów) i nowe rekonstrukcje (np. Privy Garden w Hamp-

ton Court). Często po II wojnie światowej nie w pełni zwracano uwagę na autentyzm materiału czy technologii, zarówno pod względem historycznym, jak i technicznym. Dzisiaj część popełnionych wtedy błędów jest naprawiana. Ogródów historycznych i o historycznym charakterze jest coraz więcej, odtwarzane i rekonstruowane przyciągają miłośników. W Anglii, gdzie ogrody odwiedza co roku 16 mln osób, ten rodzaj zwiedzania objęto badaniami, które miały pokazać motywacje przyjeżdżających. Stwierdzono, że ogrody stały się formą turystyki kulturowej⁷, miejscem rekreacji i odnowy, wiele osób utożsamia pobyt w nich z duchową satysfakcją, a chęć ich zobaczenia wynika z rosnącej popularności ogrodnictwa jako zajęcia wypełniającego wolny czas⁸.

Są też realizacje, w których projektowaniu pojawia się interpretacja form historycznych. Ogrody historyczne to niewyczerpany katalog form inspirujący projektantów⁹. Historyczne wzorce i cytaty z przeszłości są wykorzystywane w kreowaniu nowoczesnych krajobrazów, co wpływa również na ich przesłanie dydaktyczne i popularyzuje sztukę ogrodową.

Pierwsze znaczące rekonstrukcje i odtworzenia ogrodów historycznych

The first significant reconstructions and re-creations of historical gardens

Pośród pierwszych, którzy przywracali świetność ogrodom historycznym byli francuscy projektanci: Henri Duchêne (1841-1902) i jego syn Achille Duchêne (1886-1947)¹⁰. Zapoczątkowali odnowę wielu ogrodów, a pośród ich dzieł są m.in. Vaux-le-Vicomte w Maincy, Le Marais, Champs-sur-Marne i Courances. Vaux-le-Vicomte André Le Nôtre'a to jeden z fundamentalnych ogrodów francuskiego baroku (1656-1661)¹¹. Kompozycja perfekcyjnie zrównoważona i harmonijna tworzy kanon. Prace Duchêne'ów w Vaux-le-Vicomte, przy parterach i kaskadzie, wyznaczają początek ich aktywności na polu rewaloryzacji. Restaurację założenia rozpoczął przemysłowiec Alfred Sommer, który w 1875 r. zakupił posiadłość. Pracowali dla niego m.in. architekt Élie Lainé, ogród był domeną Duchêne'ów. Od 1908 r., za czasów Edme Sommera syna Alfreda prowadzono prace wykopaliskowe, w trakcie których odkryto ślady ogrodów formalnych z okresu Dru-

Ryc. 1. a/ Iford Manor, 1998;
b/ Blenheim, parter wodny, 1995

Fig. 1. a/ Iford Manor, 1998;
b/ Blenheim, the water parterre, 1995

Najsłynniejszy ogród Miłości, projektu hiszpańskiego artysty malarza Antonio Lozano, składa się z 4 kompartymentów, symbolizujących różne rodzaje miłości: czułą (serca, płomień, maski); płożą (motyle i wachlarze); szaloną (labirynt serc); tragiczną (ostrza miecza). Najniższy poziom zajmuje ogród warzywny (kuchenny) – Jardin Potager – składający się z 9 kwadratowych kwadratów. Każda o innym wzorze z warzywami rozplanowanymi w geometryczne wzory inspirowane przez XVI-wieczne ryciny parterów pokazane przez Jacquesa Androueta du Cerceau w albumie widoków zamków francuskich (*Les plus excellent bastiments de France*, 1576-1579). Ozdobność stanowi główne kryterium układu i kolorystyki. Rabaty okolone są przez obwódki z bukszpanu i odpornych roślin. Zachwycające są zestawienia kolorystyczne, np. czerwonej kapusty z jasnozieloną sałatką, czy pomarańczowych dyni z żółtą i zieloną papryką. Obsadzenie zmienia się dwa razy w roku (wiosenna obsada III-VI, a letnia od VII-X)¹⁴. Doskonała ekspozycja na ogród, z kilku punktów, sprzyja oglądaniu.

Te dwa przykłady pokazują dzieła wybitne. Vaux-le-Vicomte, w którym starano się wiernie odtworzyć ogród. Villandry jest kreacją inspirowaną dziełami z epoki. Dzisiaj oba stanowią podręcznikowe przykłady, a dla wielu odwiedzających są wyznacznikiem stylu i piękna.

giego Cesarstwa (m.in. *mosaiculture*, wyniesione rabaty, wazy). Achille Duchêne zrekonstruował wspaniałe *parterres de broderie* bazując na rycinach Izraela Silvestre. On również umieścił na osi głównej gigantyczną rzeźbę z brązu przedstawiającą Herkulesa Farnese¹².

Innym znaczącym, francuskim, wykreowanym od nowa krajobrazem jest ogród w Villandry. Otacza pochodzący z XII w. zamek, przebudowany w okresie renesansu. W XVIII w. w założeniu wprowadzono tarasy i kanały, a potem powstał układ krajobrazowy. Hiszpanowi dr Joachimowi Carvallo Villandry zawdzięcza swoją najpiękniejszą część, o której Marc Laird napisał, że jest to

„wysoce osobista wizja francuskiego renesansowego ogrodu”¹³. Układ ten w latach 1906-1924 ukształtowano od nowa, częściowo w oparciu o studia historyczne i badania naukowe, po części zaś stanowi on twórczą kreację właściciela. W Villandry odczytuje się też wpływy Jean-Nicolasa Forestiera i ogrodów Andaluzji. Powstał jeden z najpiękniejszych i najlepiej utrzymanych ogrodów w dolinie Loary. Rozplanowano go na trzech poziomach. Najwyższy zajmuje Ogród Wodny. Na średnim tarasie usytuowano ozdobny – Jardin d’Ornement, na który składają się ogrody: Muzyki, Krzyży i Miłości. Partery ornamentowe są wykonane z bukszpanu i sezonowo obsadzone.

Ryc. 2. a/, b/ Villandry, Jardin Potager,
c/ Painshill, zrekonstruowany namiot turecki,
1995, 2006

Fig. 2. a/, b/ Villandry, Jardin Potager,
c/ Painshill, reconstructed Turkish tent,
1995, 2006

Wybrane współczesne rekonstrukcje i odtworzenia

Selected contemporary
reconstructions and
restorations (re-creations)

Zabytkowych ogrodów rekonstruowanych i odtwarzanych jest tysiące. Wybrano kilka obiektów o różnym charakterze by zwrócić uwagę na różne problemy związane z pracami przywracającymi świetność. Słynne ogrody Het Loo w Appeldorn w Holandii od lat poddawane są rewaloryzacji. Przechodziły różne przekształcenia od renesansu poprzez barok do stylu angielskiego. Najwspanialszą postać uzyskały w latach 1686-95 za czasów Wilhelma Orańskiego i jego żony Marii. Zaprojektował je holenderski architekt Jacob Roman, a ozdobny charakter zawdzięcza siostrzeńcowi Nôtre'a Claude'owi Desgotowi i francuskiemu hugenotowi Danielowi Marotowi. W XVIII w. nadano im postać parku krajobrazowego. W latach 70. i na początku lat 80. XX w. zdecydowano się odtworzyć ogród nawiązujący układem do założeń André Le Nôtre'a, z misternymi parterami haftowymi. Opierano się na planie Christiana Pietera van Stadena z ok. 1714 r. weryfikując go przez badania archeologiczne. Rewaloryzację rozpoczęto w 1970 r., a ogród w całej świetności udostępniono w 1984 r.

na 300-lecie istnienia. Szybko zyskał ogromną popularność i przyczynił się do rosnącej w Europie pasji ogrodniczej i mody na odwiedzanie zażytkowanych ogrodów. W pierwszym etapie prac użyto ahistorycznych materiałów m.in. cementowego tynku i betonu. Przywrócono wówczas część parterów, a dalsza rekonstrukcja postępuje nadal od lat 90. XX w.¹⁵ Obecnie przywiązuje się ogromną wagę do wierności historycznej w stosowaniu materiałów budowlanych i roślin. Przywrócono treliAZE, złożone ozdoby, a detale wykonane z cegieł i kamienia mają wszelkie cechy autentyczności. Nadal jest to jeden z najczęściej odwiedzanych ogrodów, wspaniały przykład recepcji francuskiego klasycznego baroku na grunt lokalny.

Pośród obiektów, gdzie nadrzędna była zgodność z historycznym pierwowzorem, znajduje się m.in. rekonstrukcja Painshill Park w Surrey, która rozpoczęła się w 1981 r. W 1998 starania uhonorowano nagrodą Europa Nostra dla najlepszych osiągnięć z zakresu dziedzictwa kulturowego. Odnawianie Painshill to pierwsza na taką skalę w Wlk. Brytanii próba przywrócenia świetności historycznemu krajobrazowi, który rozkwit przeżywał w XVIII w. W Painshill właściciel Charles Hamilton wykorzystując naturalne zalety leśnej doliny, wykreował malowniczy 80 ha ogród rozplanowany wokół jeziora (o pow. 5,6 ha). Park stanowi zestaw przykładów prezentujących zmienne nastroje i sceny ogrodowe,

m.in. sceny: mroczne, straszne, np. z ruiną rzymskiego mauzoleum, klasyczne ze świątynią Bachusa i wiejskie z prymitywną rustykalną pustelnią w ciemnym lesie, była tam także Równina Elizejska, „alpejski” las i winnica. Posadzono rośliny egzotyczne głównie iglaste, sprowadzone m.in. ze St. Zjednoczonych. Hamilton był jednym z pierwszych, który zastosował azalie i rododendrony, kwitnące krzewy i kwiaty, co było niezwykle w tym okresie. Budowle parkowe reprezentują różne style: klasyczny, gotycki, rustykalny i orientalny, np. namiot turecki, grotta, pawilon gotycki, most chiński i zrujnowane opactwo. Wybudowano wyspę z piaskowca przypominającą wysepkę wulkaniczną. W 1760 r. Joseph Lane postawił na niej malowniczą grotę, której zewnętrznym wystroju widoczne są wpływy chińskich kompozycji skał. Jej ściany pokryto tynkiem, w którym osadzono fluoryty i kryształy w różnych kolorach, podłogę stanowił piasek i muszle morskie, a ze sklepienia zwieszały się sztuczne stalakty¹⁶. Sukcesywnie przywrócono świetność większości historycznych elementów, na rekonstrukcję czeka jeszcze kilka obiektów.

Kolejne znaczące dzieło powstało w 1986 r. w Winchester wg projektu dr Sylvii Landsberg współpracującej z Johnem Harvey'em. Jest to odtworzony XIII-wieczny ogród królowej Eleanor z Prowansji, żony Henryka III i jej synowej królowej Eleonor Kastylijskiej, żony króla

Edwarda I w. Ogród w Winchester oferuje miejsca odpoczynku oraz warzywa, owoce i zioła. Są w nim ławy darniowe, obrzeżne żywopłoty, fontanna, bindaż z leszczyną (wzmocniony stalową konstrukcją) oraz rośliny z epoki: zioła i kwiaty. Zestaw roślin opracowano wg książki Harveya¹⁷. Odtworzenie, to określenie, jakiego Landsberg użyła w stosunku do zaprojektowanego przez siebie ogrodu. Uznała, że brak jest szczegółowych danych, co do tego obiektu i nazwanie projektu restauracją czy rekonstrukcją nie odzwierciedlałoby stanu rzeczywistego. Jednak duża wiedza na temat średniowiecznej sztuki ogrodowej pozwalała na kreację ogrodu z tego okresu. Szczególnie w stosunku do miejsc, gdzie wiemy, że był tam ogród, działania takie wydaje się stosowne. Obiekt sakralny czy świecki zyskuje wówczas pełniejszy kształt.

Świetność odzyskują również ogrody modernistyczne, tak jak kubiistyczne dzieło Gabriela Guevrekiana przy willi hrabiego Noailles w Hyères k. Tuluzy (proj. E. Mallet-Stevens, 1923-1926) – jedna z ikon XX-w. sztuki ogrodowej¹⁸. Willa przechodziła różne koleje losu, otoczenie zostało zniszczone. Otaczający willę ogród to obecnie publiczny Parc Saint-Bernard, z serią tarasów ocienionych drzewami, ze ścieżkami, z których są wspaniałe widoki na krajobraz śródziemnomorski, gdzie przeważa roślinność rodzima. Wykreowany przez Guevrekiana ogród przypominający rufę jachtu kon-

trastuje z otoczeniem, przypomina abstrakcyjną geometryczną rzeźbę z trójkątnymi fasetonowymi ściankami i z szachownicą kasetonowych betonowych rabat w różnych poziomach. Szklana mozaika na ścieżkach okalających rabaty – czerwona, szafirowa, szara i czarna, dopełnia kompozycję, którą kiedyś zamykała rzeźba Lipchitza. Starannie zaplanowano efekty optyczne i powiązania widokowe. W 1973 r. willę kupiło miasto, jest w niej obecnie centrum sztuki i miejsce. Zrekonstruowano też wiernie ogród Guevrekiana.

Rekonstruowanych i odtwarzanych ogrodów historycznych jest wiele. Pośród nich można wymienić nawet obiekty w St. Zjednoczonych, np. średniowieczne wirydarze w Cloisters w Nowym Jorku czy pompejańska willa czyli J. Paul Getty Museum w Malibu w Kalifornii. Ta ostatnia zaprojektowana w latach 1970-1975 w oparciu o odkopaną w XVIII w. willę dei Papiri nieopodal Herculanium zasypaną po erupcji Wezuwiusza w 79 r. n.e. (proj. Langdon & Wilson, Edward Genter, konsul. archeol. dr N. Neuerberg).

Różne są sposoby przywracania świetności, część z nich spotyka się z krytyką. Tak było z ogrodem przy zamku w Chamerolles zlokalizowanym 30 km od Orleanu. Ufortyfikowany zamek z pocz. XVI w. wybudowany przez Lancelot 1 du Lac'a pozostawał w rękach tej rodziny do końca XVII w. Potem zmieniał właścicieli, a od 1987 r. jest w posiadaniu Departamentu Loary. W la-

tach 1988-1992 przeszedł rozległą restaurację i obecnie pełni funkcję Muzeum Perfum. Powstały tam ogrody inspirowane renesansowymi wzorami. Anne-Marie Lecoq komentując odnowienie zespołu w Chamerolles, pisze o nowym sposobie „restauracji”, który przesłanie bierze z działań Viollet-le-Duca i Disneylandu. Uważa, że zamek „ubrany” został w rzeźbione szczyty i renesansowe ogrody, które stanowią kombinację słabej formy i lichych materiałów budowlanych, udających luksusowe¹⁹. Czasem zdania, co do rekonstrukcji są podzielone, np. w stosunku do elżbietańskich ogrodów Kenilworth w Anglii jest zarówno zachwyt – są polecane jako raj dla miłośników ogrodów²⁰, jak i krytyka, m.in. za: złą skalę – za dużą ptaszarnię, za niskie ogrodzenie i za wysoki obelisk²¹.

Przykłady rewaloryzacji ogrodów w Polsce

Case studies of garden restoration in Poland

W Polsce twórcą szkoły rewaloryzacji zabytkowych założen ogrodowych był profesor Gerard Ciołek, autor pierwszych kompleksowych prac naukowych z historii sztuki ogrodowej. Stworzył podstawy metodologiczne rewaloryzacji i rekonstrukcji zabytkowych ogrodów. Zgromadził ogromne archiwum: plany, przerysy,

notaty pomiarowe, wypisy i fiszki, fotografie, tzw. Teki Ciołka²². Pisał „Konservacja ogrodów jest u nas rzeczą nową i prowadzone dziś prace mają charakter pionierski, zarówno w zakresie metody studiów i badań, jak też i w dziedzinie prac realizacyjnych. [...] W ogrodzie zabytkowym, bez względu na jego przynależność stylową, najważniejszą wartością jest jego kompozycja, jego zamierzony układ przestrzenny, w którym materiał roślinny stanowi jeden z wielu elementów składających się na harmonijną skończoną całość”²³. Ciołek był autorem projektów rewaloryzacji ok. 100 zabytkowych ogrodów, m.in.: Arkadii, Baranowa, Jabłonny, Łaćcuta, Nieborowa, Pszczyzny, Puław, Rogalina, Wilanowa. W okresie powojennym ogrody dworskie i parki pałacowe postrzegane były jako symbol obszarnictwa i często skazane na zagładę. Wiele z nich właśnie Ciołkowi zawdzięcza odzyskane piękno. Część z nich nie przetrwała, tylko karty w Tekach Ciołka przechowały ich ulotne piękno. Kontynuatorami jego dzieła byli profesorowie Janusz Bogdanowski i Longin Majdecki.

Współcześnie w Polsce coraz częściej podejmowane są rekonstrukcje i odtworzenia historycznych ogrodów. Wśród ostatnich realizacji są m.in. ogrody: przy Zamku Królewskim Warszawie²⁴, na Wawelu, na zamku w Malborku, przy pałacu biskupów krakowskich w Kielcach czy przy pałacu Branickich w Białymstoku²⁵. W każdym przypadku wspomagają je analizy dzieł z epoki.

Tak też było na Zamku Królewskim na Wawelu, na górnym tarasie od strony wschodniej, gdzie w 1. poł. XVI w. istniał ogród, co dokumentowały badania, a brak było danych o jego wyglądzie²⁶. Odkrycia archeologów dały asumpt do odtworzenia ogrodów wawelskich. Badania archeologiczne są szczególnie ważne w przypadku braku archiwaliów, czy dla precyzyjnej lokalizacji obiektów, tak jak to miało miejsce na Wawelu²⁷ i w Białymstoku.

W przypadku ogrodu na Wawelu, wobec braku danych do rekonstrukcji całego ogrodu, dla przyjęcia kierunku działań projektowych przeanalizowano materiały określające cechy ogrodów renesansowych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów z okresu od XV do poł. XVI w. Źródła te pozwoliły na rozpoznanie kompozycji, urządzenia i wyglądu ogrodów, ich wyposażenia i roślinności oraz stały się podstawą do prac związanych z koncepcją odtworzenia ogrodu wawelskiego. Ważne stały się porównania dzieł z epoki²⁸ z obiektami krakowskimi²⁹ i podkrakowskimi³⁰. W analizach uwzględniono też publikacje, które wywarły wielki wpływ na wczesnorenesansowe ogrody: m.in. *Hypnerotomachia Poliphylly* Colonna (1499) i *Ksiąg dziesięć o sztuce budowania* Albertiego (1485). Wyniki badań archeologicznych, analizy i porównania ogrodów z końca średniowiecza i początków renesansu pokazują, że ogród wawelski jest przykładem z pogranicza tych epok. Odtworzo-

ny na tarasie górnym, jest jedynie częścią znacznie większego ogrodu królewskiego rozciągającego się na stoku wzgórza. Na tarasie górnym odkryto m.in. regularny ruszt ścieżek o ceglanej nawierzchni, wyznaczający ziemne kwatery o wymiarach ok. 1,15 x 2,20 m. Elementy te zidentyfikowane zostały jako fragment ogrodu najprawdopodobniej z lat 40. XVI w. Zachowane ścieżki pozwoliły zrekonstruować układ kwater w części tarasu wypełnionych skrzyniami³¹ – podwyższonymi rabatami. Pozostały fragment dopuszczał możliwości interpretacji, gdyż przemiany, jakim uległ taras wschodni, wykluczają w zasadzie możliwość uzyskania dodatkowych informacji o ogrodzie. Po długich rozważaniach powstał tam ogród podzielony na trzy części: łąkę kwietną, kwaterę z 12 rabatami podwyższonymi wydzieloną balustradą i kwaterę z 4 prostymi parterami ornamentowymi (K. Żółciak, A. Zachariasz, J. Żółciak, 2004). W projekcie pojawiły się następujące elementy: ceglana nawierzchnia (rekonstrukcja nawierzchni odkrytej przez archeologów) oraz wykonane w oparciu o ikonografię z XV i XVI w.: rabaty podwyższone oraz balustrada i treliaz z drewna dębowego. Kompozycję współtworzą rośliny, żywopłot bukszpanowy wyznaczający rysunek parteru ornamentowego oraz m.in. lawenda, orliki, nagietki, korona cesarska, stokrotka pospolita, fiołek trójbarwny, kocimiętka, ruta, rozmaryn, marzanka, kozłek lekarski (waleriana) i róża francuska³².

Pośród innych realizacji wczesnych ogrodów w Polsce jest też ogród na tarasie południowym zamku malborskiego. Mieszczą się w nim rozmaite detale architektoniczne, pochodzące przede wszystkim z zamku malborskiego, ale też z innych zamków krzyżackich. Pośrodku tarasu wznosi się fontanna podkreślająca rekreacyjny charakter tego zakątka, ustawiona w trakcie wielkiej restauracji warowni w końcu XIX w. (proj. B. Lipińska, 2003).

Nowoczesne otoczenie ogrodowe obiektów zabytkowych

Modern garden surroundings of monuments cities

W 1999 r. organizacja English Heritage³³ przystąpiła do utrzymywania kompleksowej opieki nad miejscami historycznymi. Przedsięwzięcie to obejmowało także tworzenie nowych ogrodów w zabytkowych założeniach. Inicjatywa, którą nazwano Contemporary Heritage Garden Scheme (Współczesny Program Dziedzictwa Ogrodowego), zakładała opracowanie standardów do projektowania. Plan obejmował: tworzenie współczesnych ogrodów zgodnie z ich historycznym rozplanowaniem; poprawę wyglądu i estetyki posiadłości, mające na celu podniesienie poziomu wiedzy i zadowolenia odwiedzających;

wybór projektów, w których pomysły i materiały są odpowiednie do miejsca; przygotowanie standardów projektowania dla przyszłego dziedzictwa; stosowanie najwyższych jakościowo i historycznie uzasadnionych standardów wykończenia i konstrukcji w strefie *stricte* histo-

rycznej; promowanie najlepszych projektantów krajobrazu i ich profesji; wzrost liczby odwiedzających, a tym samym podatków i odliczeń podatkowych dla sektora dziedzictwa. Projektanci ogrodów wyłonieni zostali w otwartych konkursach³⁴. Nowe ogrody powstały w Eltham

Palace w pld.-wsch. Londynie (proj. I. Van Groeningen), Osborne House na wyspie Wight (proj. R. Golby), Lincoln Bishop's Palace (proj. M.A. Walker), Richmond Castle w North Yorkshire proj. N. Swanson), Witley Court w Hereford (proj. M. Ibbotson z Colvin and Moggridge) i w Portland

Ryc. 3. Zamek Królewski na Wawelu, a/, b/, c/ d/ odtworzenia ogrodu na górnym tarasie Ogrodów Królewskich na Wawelu, 2008, 2011

Fig. 3. Royal Wawel Castle, a/, b/, c/ d/ the reconstruction of the garden located at the upper terrace of the royal garden complex at Wawel castle, 2008, 2011

Castle w Dorset (proj. Ch. Bradley-Hole). Organizacja English Heritage jest bardzo zadowolona z efektów przedsięwzięcia. Pośród nich jest Lincoln Contemporary Heritage Garden. Jego projektant, architekt Mark A. Walker, powiedział, że inspiracją stała się dla niego architektura katedry w Lincoln, rzymskie mury miejskie i winnica. Ogród przy pałacu biskupów usytuowany jest na tarasie, skąd roztaczają się wspaniałe widoki na okolicę, w cieniu XI w. katedry. Wejście do ogrodu jest wyniesione 1 m, a odwiedzający oglądają trawnik podzielony ścieżkami o ceglanej nawierzchni, które mają układ siatki treliaza lub żeber podtrzymujących dach katedry. W 9 punktach, gdzie przecinają się linie siatki, posadzono w regularnym układzie graby. Każde drzewo umieszczono na kole z polerowanej stali, co daje wrażenie łączenia sieci. Geometryczna, elegancka postać ogrodu jest zmiękczona przez obsadzenia m.in. nieformalnym cisowym żywopłotem, hortensjami, ciemiernikiem, akantem, lawendą, czerwonymi pnącymi różami i daliami, które rosną na rabatach wysypanych łupkiem, stanowiących obrzeże trawnika. Realizacja stała się sukcesem i uznano, że inwestowanie w ważne historyczne budowle miejskie przynosi trwałe ekonomiczne korzyści, m.in. zwiększa się liczba odwiedzających.

W Japonii w latach 1926-1989 pojawiła się idea kształtowania i modelowania ogrodów w abstrakcyjne krajobrazy. Było to przejawem ro-

snącego zainteresowania ogrodami historycznymi, ale wynikało także z działalności Mirei Shigemori, wybitnego historyka ogrodów i projektanta³⁵, który ma wielu kontynuatorów. Odrzucił zasady tworzenia tradycyjnych ogrodów, uznając je za nienowoczesne, podobnie jak imitowanie ogrodów europejskich, ponieważ ztracały sens kultury japońskiej. Widział antyczne korzenie japońskich ogrodów stanowiących pamięć natury i duchów, które je zamieszkują. Ogród przy świątyni Tofuku-ji w Kioto (1939), inspirowany tradycyjnymi ogrodami *karesansui* i współczesną sztuką, to jedno z jego znaczących dzieł. Stworzył dzieło ponadczasowe, w którym znalazły się m.in. wyspy nieśmiertelnych okolone żwirowym morzem, nawierzchnia o układzie szachownicy stanowiąca wizytówkę ogrodu (kwadratowe kamienie i mech) i, również szachownicowe, nasadzenia strzyżonych azalii i pasy żwiru, inspirowane krajobrazem pól ryżowych.

Przy Narodowym Muzeum Wieków Średnich Cluny w Paryżu zrealizowano w 2000 r. nowoczesny ogród (proj. Éric Ossart, Arnaud Maurières), w którym projektanci nawiązali do kolekcji w muzeum i zastosowali charakterystyczne dla średniowiecza ogrody, elementy i symbolikę, także roślinności³⁶. Istotna dla idei projektowej była kolekcja sześciu tapiserii – *Dama z jednorożcem*. Pięć z nich interpretowana jest jako przedstawienie zmysłów: smaku, słuchu, wzroku,

węchu i dotyku, szósty z mottem „Mojemu jedynemu pragnieniu” stanowi sublimację wszystkich. Tapiserie zostały wykonane w manierze „tysiąc kwiatów”, a sceny, główne o charakterze dworskim, zostały na takim tle przedstawione³⁷. Ogród muzealny podzielono na 11 części. Pośród nich jest „Las jednorożca”, symbolizujący niepokonowaną naturę, okolony plecionym płótkiem z gałęzi, obsadzony drzewami i krzewami, pośród których są: leszczyna, czarny bez, pigwa, głóg, nieszpułka, kasztan, a w runie ciemiernik, błękitne dzwonki i paprocie. Są w nim polany, większa przeznaczona dla dzieci. Dalej jest taras, na którym zaprojektowano pięć różnych ogrodów. W ogrodach tych natura podporządkowana jest woli człowieka. Najwyższy poziom tarasu zajmuje ogród Edenu – łąka kwietna otoczona strumieniem. Dwa kanały dzielą ją na cztery części. W środku usytuowano rzeźbę Brigitte Nahon, zatytułowaną *Fontaine aux Roseaux d'argent* odnoszącą się do symboliki tysiąca kwiatów i opartą na średniowiecznej koncepcji zwierciadeł. W kolejnym – ogrodzie kuchennym – uprawiane są warzywa: kapusta, cebula, fasola, sałata, szpinak, szczaw, pasternak, chrzan, rzepa, burak pastewny, a także estragon, pietruszka, fenkuł. Wskazówką dla projektu było XIV w. dzieło *Le Mesnagier de Paris* mieszczanina paryskiego, który spisał rady dla swojej żony, m.in. dotyczące ogrodnictwa. W ogrodzie medycznym rośnie dziewięć popularnych

w średniowieczu roślin leczniczych: m.in. bylica, ruta zwyczajna i mięta. W ogrodzie miłości, wydzielonym i sekretnym, posadzono różę (symbol Wenus), goździk (kwiat zaręczynowy) i wonne rośliny: rumianek, tymianek i kapryfolum. Ogród niebiański wypełniony jest kwiatami symbolizującymi Marię: różami, fiołkami świadczącymi o jej skromności, liliami, piwoniami i irysami. Łąkę okalają stosowane w średniowieczu m.in. ciemiernik, pierwiosnek, żonkil, tulipan, stokrotki, naparstnica, dzwonki, gomfrena, bodziszek, ożanka. Dalej przechodzi się z tarasu na ścieżkę obsadzoną kozłkiem lekarskim, goździkami i ciemiernikiem. Poprzez ulicę Du Sommerard można wejść do „ogrodu tysiąca kwiatów”, inspirowanego tapiseriami.

Odrębna sprawa to udostępnianie historycznego ogrodu. W Karcie Florenckiej zapisano, że chociaż ogród historyczny zaprojektowany został po to, aby oglądać go i spacerować po nim, dostęp do niego musi być ograniczony do stopnia wymaganego przez wielkość i podatność na zniszczenie, gdyż jego fizyczna materia i przesłanie kulturowe musi być chronione. Pory roku określają prace pielęgnacyjne i konserwatorskie, a działania, które służą przywróceniu ogrodowej autentyczności, muszą zawsze brać pierwszeństwo ponad wymaganiami publicznego użytkowania. Wszystkie przygotowania do odwiedzania historycznych ogrodów muszą być przedmiotem regulacji, które za-

Ryc. 4. a/ Sissinghurst Castle Garden, widok z wieży elżbietańskiej na ogrody różany i wiejski oraz cisową alejkę, 1995; b/ Kurytyba, ogród botaniczny, część główna i oranżeria, 1995

Fig. 4. a/ Sissinghurst Castle Garden, an aerial view from the Elizabethan Tower at Sissinghurst showing the Rose Garden, Cottage Garden and the Yew Walk, 1995; b/ Curitiba Botanic Garden, main part of garden and the orangery, 1995

pewnią ochronę ducha miejsca. Są ogrody, w których liczba zwiedzających jest ograniczana z uwagi np. na niewielki rozmiar, tak jak na Wawelu. Przykładem przystosowania ogrodu do dużej liczby odwiedzających było poszerzenie przejścia w żywoplotowym kręgu w ogrodzie różnym w Sissinghurst w hrabstwie Kent. Założenie to, wymieniane pośród najatrakcyjniejszych w Anglii, powstało w miejscu gdzie znajdowały się ruiny średniowiecznego zamku otoczone fosą. Posiadłość w 1930 r. zakupili Harold Nicholson i Vita Sackville-West, poetka, pisarka i ogrodniczka. Osiągnięto tu doskonały efekt zestawiając wnętrza o różnym charakterze, kolorze i temacie, wydzielone murami, zielonymi ścianami strzyżonych żywoplotów i szpalerów. Charakterystyczny jest tu motyw ogrodu w ogrodzie wraz z harmonijnym powiązaniem wewnątrz o doskonale komponowanych osiami perspektywach. Tworzenie ukrytego ogrodu ma długą tradycję, wystarczy odwołać się do *hortus conclusus*, *giardino segreto* i *jardin particulier*. W ogrodzie zastosowano stare odmiany krzewów i odmiany róż oraz rabaty bylinowe i ziołowe, jednym z bardziej malowniczych elementów jest biały ogród. Sissinghurst jest od 1962 r. we władaniu i pod opieką organizacji National Trust.

Dzieła współczesne inspirowane historią sztuki ogrodowej

Modern works inspired by history of garden design

Obecnie wielu projektantów odwołuje się do dzieł historycznych. Są też takie ogrody, które są związane z obiektem lub z miejscem historycznym, ale zyskały nowy wyraz. Pośród ogrodów historycznych, których krajobraz, pomimo znanych historycznych wcześniejszych rozwiązań, wykreowano od nowa, są paryskie ogrody Tuileries pomiędzy placem de la Concorde a placem Carrousel. To ważne miejsce w Paryżu, związane z osobą André Le Nôtre'a i jego koncepcja jest nadal wyznacznikiem rozplanowania. Oś biorącą początek z tego miejsca uznać można za element archetypiczny wymyślony przez Francuzów. W latach 90. XX w., w czasie prezydentury F. Mitteranda, Tuileries odnowiono wg projektów konkursowych, próbując nadać im charakter barokowego prywatnego ogrodu. W latach 1564-1572 z inspiracji Katarzyny Medycejskiej ukształtowano pałac z ogrodem³⁸. Renesansowy ogród ok. 1570 r. przedstawił na rycinach J.A. du Cerceau. W 1572 r. ogrodnikiem odpowiedzialnym za partery został Pierre Le Nôtre. W 1664 r. jego wnuk André, przeprojektował ogród tworząc osiowe symetryczne założenie

stanowiące przykład klasycznego francuskiego ogrodu barokowego. Wprowadził partery haftowe, trzy okrągłe baseny z fontannami i główną oś ramowaną drzewami doprowadzającą do ośmiokątnego basenu. Od początku XVII w. ogród udostępniono publiczności i do dziś stanowi jedną z głównych atrakcji miasta. Łuk Tryumfalny Carrousel powstał dla upamiętnienia zwycięstwa Napoleona pod Austerlitz, a ogród Carrousel to oficjalna nazwa przestrzeni dookoła. Współcześnie oś biegnie przez Pola Elizejskie i Łuk Tryumfalny, dalej aleje: Grand Armée, Charles de Gaulle a kończy ją Arche de la Défense (1989). Od wschodu powstał ogród Jacquesa Wirtza kończący oś wokół Łuku i szklanej piramidy na dziedzińcu Napoleona w Luwrze (I.M. Pei, 1983-88). Wschodnią część ogrodu zrealizowano na dachu podziemnego kompleksu wokół Łuku. Powstał układ żywoplotów niczym promieniowanie słońca zbieżających w kierunku Łuku triumfalnego. W formie tej doszukiwano się podobieństwa do znajdującego się w zbiorach Luwru reliefu ukazującego faraona Echnatona i królową Nefretete siedzących na tronie pod słońcem z podobnymi promieniami, łączono go też z symboliką wolnomularską. Rabaty od zachodu zaprojektowali Pascal Cribier i Louis Benech³⁹. Za jedne z bardziej interesujących elementów ogrodu uznawane jest 18 posągów autorstwa Aristide'a Maillol'a umieszczonych między żywoplotami. Pośród problemów użytkowania obiektu wymie-

niane są żwir, który zostawia smugi kurzu na nogach zwiedzających i nie najlepsza pielęgnacja żywopłotów.

André Le Nôtre to jeden z geniuszy sztuki ogrodowej inspirujący współczesnych projektantów. Przejawia się to m.in. w lapidarnej architektonicznej geometrii ogrodów oraz próbach podporządkowania natury człowiekowi. Modernista Dan Kiley stał się wielbicielem francuskiego klasycyzmu, kiedy w latach 1943-1945 służył w Europie. Przetwarzając asymetryczny układ mondrianowski, preferował czyste geometryczne kształty i regularne formy o perfekcyjnych układach, słynął z kreowania przestrzeni w prostej eleganckiej manierze. Stosowanie siatki to jeden z głównych motywów jego twórczości. Ogród Millerów w Columbus w Indianie z regularnym rusztem drzew i rzeźbami: H. Moora i J. Lipchitza stanowiącymi zamknięcie osi, to jego najbardziej znana realizacja przy prywatnej rezydencji (1955, architektki E. Saarinen, K. Roche). Geometria domu znalazła kontynuację w układzie ogrodu (żywopłoty, aleje i ściany), a szklane ściany sprzyjały takiemu wizualnemu przenikaniu. Także projekty przestrzeni publicznych Kiley'a odznaczają się piękną w proporcjach siatką uznawaną za rozwiązanie klasyczne, np. Fountain Plaza w Dallas w Teksasie (1986) czy National Bank Plaza w Tampa (1988). Kiley uważał, że krajobraz przekształcony przez człowieka powinien kontrastować ze światem natury⁴⁰. Zasadę tę realizował m.in.

w Fountain Plaza, gdzie stworzył wodny krajobraz tańczących pośród granitu kaskad. Twórcą, w którego dziełach odnaleźć też można echa dzieła Le Nôtre'a jest Peter Walker. Związany z nurtem minimalistycznym, rozważa kompozycyjne i historyczne możliwości siatki, rozplanowania czystego i klarownego oraz formowania szerokich monumentalnych promenad, np. w Burnett Park w Fort Worth w Teksasie (1983) czy Library Walk w University of California w San Diego (1995). Francuską sztuką ogrodową inspirowany jest też ogród botaniczny w Kurytybie (1991). Obecnie to jeden z wyróżników miasta, a jego głównym elementem jest oranżeria z metalu i szkła, z trzema kopułami (proj. Abraão Assad). Kojarzona z londyńskim Pałacem Kryształowym przypomina też nieco sylwetką pałac w Vaux-le-Vicomte. Od wejścia na osi regularnie rozplanowanego ogrodu, w kierunku symetrycznie zlokalizowanej oranżerii, rozpościera się dywan z kwiatów.

Zupełnie inny jest Ogród Wyobraźni (fr: Jardins de l'Imaginaire) zaprojektowany w 1996 r. przez Kathryn Gustafson w dolinie rzeki Vézère w historycznej miejscowości Terrasson la Villedieu we Francji. Tarasowy ogród z rzeźbiarskimi łukami stanowi nowoczesną interpretację klasycznych form. Zgodnie z życzeniem burmistrza projektanci biorący udział w konkursie mieli stworzyć ogrody świata – małe Włochy, mały Wersal, małą Japonię, co przypominało Disneyland. Gustafson stwier-

dziła, przystępując do konkursu, że historii nie da się kupić, można ją wyjaśnić i pokazać w sposób nowoczesny ewolucję ogrodów. Woda, źródło życia w każdym ogrodzie, tu także odgrywa kluczową rolę. Ogród prezentuje trzynaście epizodów z historii ogrodów, a do opowieści tych zastosowano m.in. święty las (*sacro bosco*) z 50 zawieszonymi na dębach dzwonekami, ogrody – różany i wodny z kanałem, sztukę topiary, fontanny i osł wiatrów. Gustafson, której wszystkie projekty cechuje dogłębna analiza miejsca twierdzi, że „dobry projekt wyłania się z miejsca, on nie jest umieszczony w miejscu”⁴¹.

Podsumowanie

Summary

Liczba rekonstruowanych ogrodów rośnie, co cieszy znawców i miłośników ogrodów. Duża ich część to związane z przeszłością krajobrazy wykreowane od nowa. Licznie odwiedzający zabytkowe obiekty chcą oglądać je w kompletnej formie, a ogród jest jej istotną częścią. Dla większości turystów liczy się piękno, malowniczość i dobra pielęgnacja. Dla miłośników, entuzjastów i specjalistów istotne są historia i przekształcenia ogrodu. Zawsze ważna jest informacja o tym czy ogród jest autentyczny, czy zrekonstruowany zgodnie z duchem epoki, czy stanowi twórczą kreację artysty i jakie były powody określonej metody postępowania przywracającego świet-

ność. Rozwijają i unowocześniają się metody badawcze i zmienia się metodologia konserwatorska. Powstaje też wiele nowych ogrodów, których projektanci odwołują się do historii stosując zapożyczenia i cytaty, wykorzystują aluzje i symbolikę. Popularności sprzyjają rozmaite nagrody i określenia np. ogród włoski, prawdziwie angielski czy mały Wersal, także np. „ogród niezwykły” i przykład „dziedzictwa XX wieku”, jak było w przypadku Ogrodu Wyobraźni Kathryn Gustafson. Równie znaczącą siłę przyciągającą mają nazwiska projektantów. Obecnie widoczne są także różne niekorzystne zjawiska, np. przewaga celów komercyjnych połączonych z turystyką ponad względami ochrony zabytku. Pozostaje mieć nadzieję, że dobro zabytku zawsze weźmie pierwszeństwo nad komercją. Każdy z takich ogrodów historycznych i inspirowanych historią pełni szereg funkcji dydaktycznych. Historia, wydarzenia przeszłości, są powszechnie wykorzystywane do wypełniania wielu nowoczesnych funkcji, jedną z nich jest kształtowanie miejsc tożsamości, do których bez wątplenia należą ogrody.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Agata Zachariasz

Institut Architektury Krajobrazu
Wydział Architektury
Politechnika Krakowska
Institute of Landscape Architecture
Faculty of Architecture
Cracow University of Technology

Przypisy

¹ M. Kwiatkowski, *Stanisław August – Król Architekt*, Warszawa 1983, s. 15, 16

² Karta Florencka uchwalona 21.05.1981 przez Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA i Międzynarodowy Komitet Historycznych Ogródów, została 15.12.1982 wpisana do rejestru jako uzupełnienie Karty Weneckiej (1964); m.in. G. Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1954, wyd. I, Warszawa 1978, wyd. II, red. i uzup. J. Bogdanowski; L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa 1981; L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, Warszawa 1993; J. Bogdanowski [w:] *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej*, Kraków 1996, s. 29-31; J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000; A. Mitkowska, K. Fabijanowska, D. Uruska-Suszek, A. Zachariasz, K. Tor, *Model postępowania konserwatorskiego dla zdewastowanych założen ogrodowych przejmowanych przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa*, Warszawa 1994; M. Szafrńska, *Czy zabytek może być dziełem sztuki? O konserwacji ogrodów* [w:] *Dzieło sztuki a konserwacja*, SHS O/Kraków, Kraków 2004, s. 159-171.

³ Np. J. Bogdanowski [w:] *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej*, Kraków 1996, s. 29-31; dopuszcza następujące działania w historycznych ogrodach: *ochrona* – utrzymanie stanu; *konserwacja* – właściwa, zachowawcza; *integracja* – scalanie wnętrza zatartych, nieczytelnych; *rekonstrukcja* – w przypadku udokumentowania badaniami; *rekompozycja* – dokomponowanie lub stworzenie nowej kompozycji, licującej z tradycją miejsca, sąsiednimi wnętrzami i ekspozycją.

⁴ A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej* [w:] *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 10*, Sosnowiec 2008, s. 150-161.

⁵ G.A. Jellicoe, *The Studies of a Landscape Designer over 80 Years*, Garden Art Press 1995, *passim*.

⁶ M. Laird, *The Formal Garden, Tradition of art and nature*, Thames and Hudson 1992, s. 213.

⁷ J. Urry, *Spojrzenie turysty*, PWN Warszawa 2007, *passim*; *Cultural Tourism. Global and local perspectives*, editor G. Richards, Routledge, 2007; J. Connell, *The purest of human pleasures: the characteristics and motivations of garden visitors in Great Britain*, *Tourism Management* 25/2004, s. 229-247.

⁸ J. Connell, *The purest of human...*, *op. cit.*, s. 229-247.

⁹ A. Zachariasz, *O upamiętnianiu miejsc, wydarzeń, osób i zwierząt, w historycznych i współczesnych ogrodach i parkach* [w:] *Czasopismo Techniczne, seria Architektura*, 2011, w druku.

¹⁰ Pośród prac samodzielnych Achille Duchêne był autorem m.in. odnowy otoczenia zamków w de Langeais i de Breteuil oraz parterów włoskiego i wodnego w Blenheim w Anglii. Duchêne'owie projektowali też nowe ogrody, przypisuje się im autorstwo ok. 380 obiektów, m.in. w Argentynie, Australii, Wlk. Brytanii, Francji, Rosji i St. Zjednoczonych.

¹¹ M. Laird, *The Formal Garden*, *op. cit.*, s. 190-193, 213-214. Pierwotna wersja, powstała w wyniku współpracy Le Nôtre'a z architektem L. Le Vau i malarzem dekoratorem Ch. Le Brunem oraz asystującymi im C. Robillardem – specjalistą budowy fontann i A. Trumelem – ogrodnikiem, znawcą kwiatów.

¹² M. Mosser, *Henri and Achille Duchêne and a reinvention of Le Nôtre* [w:] *The History of Garden Design*, edited by M. Mosser and G. Teyssot, London 1991, s. 446-450.

¹³ M. Laird, *The Formal Garden*, *op. cit.*, s. 190-193, 213-214.

¹⁴ *The Oxford Companion to Gardens*, ed. G. Jellicoe, S. Jellicoe, P. Goode, M. Lancaster, Oxford 1991, s. 589; M.F. Valery, *Gardens in France*, Taschen 2008, s. 182-189; *Villandry*, a special issue of *Connaissance des Arts*, H.S. n 164/1, 2005.

¹⁵ J. Van Asbeck, *The formal garden at Het Loo* [w:] *The History of Garden Design*, ed. M.

- Mosser, G. Teyssot, London 1991, s. 178-180. E. Jong, *Nature and art: Dutch garden and landscape architecture, 1650-1740*, University of Pennsylvania Press, 2001.
- ¹⁶ Ch. Thacker, *The Genius of Gardening*, London 1994, s. 191-192, 218-223, 326.
- ¹⁷ S. Landsberg, *The Medieval Garden*, Thames and Hudson, 2003; J. Harvey, *Mediaeval Gardens*, Timber Press 1982, passim.
- ¹⁸ K. Campbell, *Icons of Twentieth-Century Landscape Design*, Frances Lincoln Limited 2006, s. 22-124.
- ¹⁹ A.-M. Lecoq, *Le patrimoine dénaturé (Heritage denatured)*, w: *Revue de l'art*, vol. 101, 1993, s. 41-51.
- ²⁰ <http://www.english-heritage.org.uk/daysout/properties/kenilworth-castle/> 15.05.2011.
- ²¹ <http://www.gardensvisit.com> > Blog > Garden Design; 15.05.2011.
- ²² Badania zwińczyła jego najbardziej znana praca *Ogrody polskie* (1954). Niewielka część zbiorów została opublikowana w siedmiu zeszytach *Rejestr ogrodów polskich*, wychodzących w l. 1964-1969. Kartoteka obejmuje ponad 7000 pozycji w tym ok. 2000 planów parków i ogrodów zabytkowych.
- ²³ K. Chrabelski, G. Ciołek, *Uwagi o potrzebie i metodzie odbudowy zabytkowych ogrodów* [w:] *Ochrona Zabytków*, R. 2 nr 1, 1949, s. 15-19.
- ²⁴ J. Bogdanowski, *Polskie ogrody...*, op. cit., Warszawa 2000, passim.
- ²⁵ D. Sikora, *Ogród Branickich w Białymstoku i jego rewaloryzacja* [w:] *Ochrona Zabytków* 1/2006, s. 73-90; *Ogród Branickich w Białymstoku. Badania – Projekty – Realizacja 1999/2000*, *Ogrody* 9 (15), Warszawa 2000, s. 133-136.
- ²⁶ J. Gwizdałówna, *Ogrody królewskie na Wawelu* [w:] *Królewskie ogrody w Polsce*, red. M. Szafrąńska, Warszawa 2001, s. 61-85; M. Szafrąńska, *Opinia dla potrzeb opracowania wytycznych konserwatorskich do projektu rewaloryzacji ogrodów królewskich na Wawelu*, Archiwum Wawelu, Warszawa 2003; J. Gwizdałówna, B. Meizner, *Ogrody królewskie. Studium historyczne*, Kraków 1987, Archiwum Wawelu.
- ²⁷ Ścieżki ceglane odkryto w 2001, badania zakończono w 2003. Z. Pianowski, J. Firlet, *Wyniki badań archeologicznych w rejonie dawnych ogrodów królewskich przed wschodnią elewacją pałacu w roku 2003*, Kraków 2003, Z. Pianowski, J. Firlet, *Propozycje dotyczące zagospodarowania obszaru górnego tarasu ogrodów królewskich na Wawelu*, Kraków 2004, Archiwum Wawelu.
- ²⁸ Por. M. Szafrąńska, *Ogród renesansowy. Antologia tekstów*, Warszawa 1998.
- ²⁹ Np. S. Czaharski, *Hibernalia Karmelitalae palladii*, Kraków 1696. Przedstawiony tam na szczychu ogród Karmelitów na Piasku w Krakowie ukazuje jak silna była tradycja eksponowania pojedynczych roślin na rabatach, tutaj już nie w skrzyaniach, ale obwiedzionych żywopłotem, a w narożnikach akcentowanych niewielkimi drzewkami (może są to formy topiaryczne). Także Łobzów posiada udokumentowany wizerunek, a za najważniejszy uznać można widok z dzieła J. Brauna i F. Hogenberga, *Theatri praecipuarum totius mundi urbium...* Kolonia 1617, gdzie widoczny jest m.in. prosty układ kwater ornamentowych.
- ³⁰ J. Bogdanowski, *Ogrody włoskie pod Krakowem*, seria Architektura i Budownictwo, Zeszyt Specjalny nr 1, wyd. PK, 1966, s. 59-161.
- ³¹ O deskach na skrzynki jest mowa w archiwaliach wawelskich; J. Gwizdałówna, *Ogrody...*, op. cit., s. 73.
- ³² *Ogrody królewskie na Wawelu – Studium koncepcyjne urządzenia górnego tarasu ogrodów. Materiały dla potrzeb wyboru kierunku projektu realizacyjnego*, autorzy: K. Żółciak, A. Zachariasz, J. Żółciak, konsultacja naukowa: M. Szafrąńska, Kraków 2004; *Odtworzenie ogrodu na górnym tarasie ogrodów królewskich na Wawelu*, autorzy: K. Żółciak, J. Żółciak, A. Zachariasz, J. Smólski, G. Obara (nawierzchnia), A. Begejowicz (konstrukcje), 2005.
- ³³ English Heritage popularna nazwa powstała w 1984 r. organizacji – The Historic Buildings and Monuments Commission for England, zajmującej się ochroną dziedzictwa historycznego. Obecnie ma pod opieką ponad 400 historycznych obiektów.
- ³⁴ www.english-heritage.org.uk 15.05.2011. Prace monitorował English Heritage Historic Parks and Gardens Advisory Committee. Wykonano studia historyczne, w zależności od potrzeb badania archeologiczne, oceniano dopuszczalny zakres zmian.
- ³⁵ C.A. Tschumi, *Between Tradition and Modernity: The Karesansui Gardens of Mirei Shigemori* [w:] *Landscape Journal* 25, no. 1, 2006, s. 108-125, Shigemori był autorem 240 ogrodów, pośród których dominowały *karesansui*, wiele z nich powstawało przy miejscach religijnych, ale były również ogrody przy obiektach kultury i komercyjnych.
- ³⁶ M. Białonowska, *Musée National du Moyen Âge w Paryżu w kontekście zainteresowań kulturą średniowiecza w drugiej połowie XVIII i w XIX wieku we Francji* [w:] *Muzalnictwo* nr 48/2007, s. 235-250; B. Makowska, *Ogrody przy muzeach w Paryżu* [w:] *Czasopismo Techniczne* 5-A/2010. z. 13, rok 107, s. 179-188.
- ³⁷ Są też nowe interpretacje o odniesieniu alegorii przedstawionych na tapiseriach do *Powieści o Róży* Guillaume'a de Lorrisa.
- ³⁸ Pałac Tuileries zaprojektował Philip de L'Orme. W 1871 r. pałac spłonął.
- ³⁹ R. Henry, *Message from future garden. The New Tuileries in Paris* [w:] *Daidalos* 46, 15. Dezembeber 1992, s. 117-129.
- ⁴⁰ P. Walker, M. Simo, *Invisible Gardens*, Cambridge Mass., 1994.
- ⁴¹ K. Makker, *Kathryn Gustafson, Spotlight on Design Lecture summary*, National Building Museum, May 26, 2005, s. 2; M.F. Valery, *Gardens in France*, op. cit., s. 211-215.

Trwanie czy przemijanie mieszkań dawnych pracowników folwarcznych

Renata Gubańska

Persistence or
Transience of Flats
of Former Manor
Employees

Wprowadzenie

Introduction

Gospodarstwa folwarczne zakładano już w okresie średniowiecza i służyły one przede wszystkim obsłudze oraz zaspokajaniu potrzeb bytowych ich właścicieli. Na przestrzeni wieków ich układy kompozycyjne ulegały przeobrażeniom zgodnie z potrzebami rynkowymi danego zespołu oraz poczuciem piękna i elegancji jego pana lub zarządzającego [Czartoryski 1896]. Niezależnie od tego, czy założenie było duże czy małe, bardziej lub mniej „bogate”, zawsze byli potrzebni ludzie, którzy w nich pracowali. Właściciele ziemscy, aby zapewnić sobie ciągłość prac w gospodarstwie, a jednocześnie tzw. tanią siłą roboczą, budowali dla swoich pracowników skromne mieszkania¹ [Giżycki 1829, Goltz 1895, Dobesz 2008], powszechnie nazywane czworakami².

Mieszkania pracowników folwarcznych

Farm Workers' Dwellings

Bardzo często mieszkania te tworzyły charakterystyczne kolonie. Ich odrębność polegała przede wszystkim na prostej, ale ujednoliconej formie, a także skromnym, jednak powtarzalnym detalu architektonicznym [Czartoryski 1896, Giżycki 1829]. Przeważnie

ze względów ekonomicznych pod jednym dachem znajdowało się kilka mieszkań³. Zasadnicze rozplanowanie pomieszczeń użytkowych było bardzo podobne, niekiedy mogłoby się wydawać, że wręcz wielokrotnie powielone. Rozplanowanie wewnętrzne poszczególnych budynków zależało głównie od bieżących potrzeb oraz miejscowej tradycji budowlanej. Proste bryły zabudowań mieszkalnych pracowników folwarcznych z reguły sytuowano jednostronnie wzdłuż (ryc. 1), po obu stronach dróg, ulic bądź wokół bardziej lub mniej foremnych placów, dziedzińców [Gubańska 2009a]. Ich przemyślane kompozycje przestrzenne porządkowały i wprowadzały pewnego rodzaju ład do zastanych układów ruralistycznych.

Przeszłość

Past

Współcześnie zachowane dawne domy pracowników folwarcznych pochodzą głównie z XIX lub pierwszej połowy XX wieku. W terenie można także spotkać obiekty datowane na drugą połowę XVIII wieku, a nawet na jego początek. Starsze należą do znakomitych wyjątków ze względu na zastosowany materiał budowlany czyli drewno, które niewłaściwie konserwowane lub wcale, szybko ulega procesowi niszczenia (ryc. 2).

Zarówno budynki mieszkalne, jak i teren pod ich budowę wybierano z dużą starannością⁴. Pomimo,

Ryc. 1. Dłoń, przykład zabudowy mieszkaniowej usytuowanej jednostronnie wzdłuż drogi

Fig. 1. Dłoń, example of housing located on one side along the road

iż bryła była przeważnie prosta i skromna z powtarzalnym, a niekiedy nawet indywidualnym wystrojem architektonicznym, to rozplanowanie wnętrza wyróżniało się funkcjonalnością i logiką komunikacyjną [Gubańska 2009b]. Budowano je zgodnie z umiejętnościami miejscowych budowniczych lub powielano wzorce z dostępnych poradników budowlanych [m.in. Giżycki 1829, Goltz 1895, Holewiński 1919].

Najstarsze domy budowano z drewna, dlatego tak niewiele się ich zachowało⁵. Te istniejące, to przeważnie konstrukcje murowane z cegły lub mieszane: kamienia i cegły. Do rzadkości należą konstrukcje szachulcowe bądź tzw.

muru pruskiego. Prosty, ale charakterystyczny detal architektoniczny stanowiły zwieńczenia cokołów, gzymsy międzykondygnacyjne oraz wieńczące, lizeny, opaski okienne i drzwiowe. Są miejsca, gdzie można spotkać nietypowe, ale niezwykle intrygujące szczegóły elewacyjne, np. ujednolicone, a jednocześnie niebanalne w swojej formie rozwiązania szczytów, okien dachowych itp. Do jednych z ciekawszych pomysłów należą figury różnych świętych umieszczane w szczycie, narożu lub centralnie w dłuższej elewacji budynku (ryc. 3).

Niezależnie od ukształtowania bryły i przyjętego wystroju architektonicznego, omawiane zabudo-

wania, dzięki charakterystycznym kompozycjom przestrzennym, już wówczas wyraźnie odznaczały się w rozplanowaniu ruralistycznym miejscowości.

Terazniejszość

Present

Większość domów dawnych pracowników folwarcznych powstałych w dwóch ostatnich wiekach, zachowała się do naszych czasów w różnym stanie technicznym: począwszy od bardzo dobrego, dobrego, poprzez zadowalający i zły, a nawet będących w ruinie. Należy pamiętać, że proces niszczenia i dewastacji był, a w niektórych przypad-

Ryc. 3. Dłoń, wyróżniający detal architektoniczny – figura św. Józefa z małym Jezusem

Fig. 3. Dłoń, a distinctive architectural detail – statue of Saint Joseph with the child Jesus

Ryc. 2. Granecznik, przykładowe zniszczenia spowodowane brakiem bieżących napraw i konserwacji drewna

Fig. 2. Granecznik, examples of damage caused by a lack of current repairs and maintenance of wood

Ryc. 4. Czarkowo, przykład niezagospodarowanego budynku przez dłuższy czas

Fig. 4. Czarkowo, example of an undeveloped building for a long time

kach postępuje nadal, nie nastąpił on z dnia na dzień (ryc. 4). Z całą pewnością brak odpowiedzialnego gospodarza przyspiesza degradację najpierw detalu architektonicznego, następnie budynku, a w końcu może doprowadzić do zatarcia czytelności całej kompozycji przestrzennej [Gubańska 2007].

Pierwotnie budynki te służyły jako mieszkania pracownikom dawnych gospodarstw folwarcznych. Po zmianach ustrojowych i własnościowych, jakie miały miejsce w 1945 roku, nadal pełniły funkcję mieszkalną i były zamieszkiwane przez osoby zatrudnione w Państwowych Gospodarstwach Rolnych (tzw. PGR-ach). Natomiast po kolejnych przemianach społeczno-gospodarczych z końca XX wieku, domy te częściowo zmieniły właścicieli. W związku z likwidacją PGR-ów ludzie stracili pracę i część z nich opuściła swoje dotychczasowe miejsca zamieszkania, przenosząc się do innych ośrodków w celu znalezienia pracy.

Opuszczone mieszkania szybko znajdowały nowych lokatorów.

Współcześnie, budynki te możemy umownie podzielić na dwie grupy: dzierżawione i własnościowe. Jednak niezależnie od statusu prawnego mieszkańców, większość z nich już przeprowadziła lub jest w trakcie prac remontowo-budowlanych. Ich zakres jest bardzo zróżnicowany, uzależniony od potrzeb oraz możliwości finansowych obecnych użytkowników. Ale właśnie w tym miejscu doskonale widoczny jest problem związany z nieświadomością inwestorów (ryc. 5). Mimo, iż wszystkie domy pracownicze i związana z nimi infrastruktura gospodarcza podlega ochronie konserwatorskiej, to po efekcie końcowym przeprowadzonych prac doskonale widać, że w większość z nich wykonano bez porozumienia z właściwymi służbami konserwatorskimi (ryc. 6).

Niestety, w większości przypadków po nowych aranżacjach zarówno wewnątrz, jak i wyglądu zewnętrznego budynków są widoczne

zmiany w wielkości, kolorze, a także usytuowaniu otworów drzwiowych i okiennych; znacznemu uproszczeniu, a nawet likwidacji ulega detal architektoniczny; czasami również bryły dachów zostają poddane pewnemu „unowocześnieniu”. Powszecznym widokiem jest różnokolorowość elewacji (ryc. 7), zależna od liczby właścicieli⁶. Do wyjątków należą obiekty, które zachowały swój „niepowtarzalny charakter” (ryc. 8), a remonty i modernizacje zostały przeprowadzone zgodnie ze sztuką konserwatorską.

Z jednej strony dobrze, że omawiana grupa budynków jest remontowana, że odzyskuje dobry stan techniczny; z drugiej jednak szkoda, że nie do końca w zgodzie z dbałością o historyczną przeszłość danego obiektu i jego wartość kulturową. Obecnie największym zagrożeniem dla zabudowań mieszkalnych dawnych pracowników folwarcznych są przeprowadzane prace remontowo-budowlano-modernizacyjne, w trakcie których całkowicie pomija się

Ryc. 5. Grodzisko, przykład nieprofesjonalnie przeprowadzonej rewaloryzacji elewacji

Fig. 5. Grodzisko, example of elevation revalorization that was conducted unprofessionally

Ryc. 6. Miłoszki, przykładowa „wymiana” stolarki okiennej

Fig. 6. Miłoszki, example of „exchange” of window carpentry

Ryc. 7. Babkowice, przykład wyremontowanego czworaka

Fig. 7. Babkowice, example of the renovated quadruple house

zastany, zabytkowy charakter brył oraz zapomina się o ich historii i tzw. tradycji miejsca.

Przyszłość

Future

Niezależnie od czasu powstania czy też majątności danego właściciela ziemskiego prawie każdy zespół budynków mieszkalnych należący dawniej do folwarku charakteryzuje się starannie przemyślaną lokalizacją oraz „powtarzalnym” opracowaniem elewacji. Większość z nich miała i ma nadal znaczący wpływ na kompozycję przestrzenną wsi – tak w rzucie, jak i w przekroju – niezmiennie stanowią grupę budynków wyróżniających się, zdecydowanie odcinających się od pozostałych zabudowań wiejskich.

Chociażby z tego względu powinniśmy zadbać o dobrą kondycję omawianej grupy budynków. Obiekty te nie tylko są dowodem rozwoju technik budowlanych na wsi, ale także struktur ruralistycznych. Patrząc jednak na sposób współcześnie przeprowadzanych różnego rodzaju prac remontowo-modernizacyjnych należy się zastanowić, czy zabiegi te mają coś wspólnego z obecnie

obowiązującymi zasadami działań konserwacyjno-rewaloryzacyjnych na zabytkowej tkance budowlanej. Powszechnie spotykane zjawiska typu wymiana stolarki okiennej czy drzwiowej, które poprzez zmianę wielkości lub użytego materiału wpływają negatywnie na formę i detal architektoniczny elewacji. Z kolei napotykana kolorystyka tynków zewnętrznych ścian również budzi zastrzeżenia, ponieważ nie ma nic wspólnego z tą historyczną, a z reguły użyte „żywe” lub modne kolory całkowicie zmieniają charakter tychże brył oraz ich percepcję w najbliższym otoczeniu.

Należy podkreślić fakt, że omawiana grupa budynków doskonale się wpisuje w układ ruralistyczny oraz historię miejscowości, w których była zakładana. Właśnie z powodu niezaprzeczalnych wartości historycznych, architektonicznych i kulturowych powinniśmy dołożyć wszelkich starań, celem zachowania ich w jak najlepszym stanie zarówno dla obecnych mieszkańców, jak i przyszłych pokoleń, aby mogli się cieszyć i podziwiać ich piękno, a także doskonałą harmonię z najbliższym otoczeniem.

Ryc. 8. Wydawy, mimo upływającego czasu budynek zachował swoją charakterystyczną dla baroku bryłę

Fig. 8. Wydawy, despite the passage of time the building has retained its characteristic Baroque block

Podsumowanie

Conclusion

Mieszkania i domy dawnych pracowników folwarcznych stanowią charakterystyczne fragmenty współczesnej wsi polskiej. Na ich pewnego rodzaju odrębność ma wpływ m.in. lokalizacja – tworzą ujednoczone ciągi wzdłuż dróg lub dziedzińców, a także skromny, ale jednocześnie oryginalny i powtarzalny detal architektoniczny. Przeważnie od czasu powstania do chwili obecnej nie zmieniły pierwotnej funkcji użytkowej czyli mieszkalnej. Jednak w ostatnich dziesięcioleciach zmieniali się i zmieniają nadal poszczególni właściciele, którzy w momencie otrzymania aktu własności przystępują do remontów i modernizacji swoich domostw. Niestety, bardzo często w sposób nieprzemyślany i bez jakichkolwiek uzgodnień z miejscowymi służbami konserwatorskimi.

Wspomniane powyżej zmiany – w wielkościach, a nawet kształtach otworów drzwiowych i okiennych; wprowadzanie nowej kolorystyki, zupełnie obcej tej zastanej, rodzimej; podyktowane względami

ekonomicznymi „ocieplanie” budynków od zewnątrz, które to z kolei w większości przypadków upraszcza lub niestety całkowicie pozbawia je charakterystycznego detalu architektonicznego – wpływają niejako na powstanie nowej tkanki architektonicznej w strukturach wiejskich, ponieważ po wprowadzonych zmianach w trakcie prac remontowych i otrzymanym efekcie końcowym, właściwie nie przypominają obiektów sprzed remontu. W związku z tym faktem nasuwa się pytanie: czy mamy do czynienia z trwaniem czy może jednak z przemijaniem zabudowy mieszkaniowej dawnych pracowników folwarcznych. Każdy z Czytelników najprawdopodobniej odpowie nieco inaczej. Oczywiście jest jednak, iż większość z nas przyzna, że te „nowe” budynki w niczym nie przypominają ich samych sprzed prac modernizacyjno-remontowych. Zatem trwanie czy przemijanie – w chwili obecnej jeszcze wszystko zależy od nas.

Z tego względu tak niezwykle istotne jest odpowiednie uświadamianie społeczeństwa, że to co stare wcale nie musi być niewygodne i niemodne. Nie należy tylko nakazywać, ale cierpliwie wskazywać właściwe rozwiązania adaptacyjne, modernizacyjne przy zabytkowych obiektach. Systematycznie informować o konieczności dbania o historyczne rozwiązania planistyczne, konstrukcyjne, architektoniczne. Umysławiać, że ich częściowe zniszczenie lub całkowita destrukcja

spowodują nieodwracalne, niemożliwe do odtworzenia zmiany w miejscowym krajobrazie kulturowym, który stanowi „trwałą” pozostałość po minionych pokoleniach i epokach – dziedzictwo przeszłości.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Renata Gubańska

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Z reguły mieszkanie pracownika folwarcznego składało się z sieni, kuchni, jednej lub dwóch izb mieszkalnych, czasami dodatkowo występował alkierz.

² Czworak oznacza budynek, w którym umieszczono cztery mieszkania.

³ Przeważnie obiekty przyjmowały nazwę zgodnie z liczbą znajdujących się w nich mieszkań, np. dwojaki, trojaki, czworaki, sześcioraki, ośmioraki itd.

⁴ Szczegółowych informacji i porad można zaczerpnąć z ówczesnie wydawanych poradników i encyklopedii, m.in.: Giżycki Fr.K., 1829, *Budownictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego. Ze stu rycinami przedstawiającymi wzory różnych budynków i posady wiosek, folwarków i siedlisk włościańskich*, t. 1-2, Warszawa; Goltz T. von, 1895, *Organizacja gospodarstwa wiejskiego*, Warszawa; Holewiński J., 1919, *Budownictwo wiejskie. Podręcznik praktyczny dla właścicieli ziemskich*, Warszawa.

⁵ Obecnie kunszt i umiejętności dawnych budowniczych możemy podziwiać na obiektach objętych ochroną i przeniesionych do skansenów budownictwa regionalnego.

⁶ Większość inwestorów daje kolor zgodnie ze swoimi upodobaniami, w żaden sposób

nawet nie próbując dostosować się do tego co było, czy chociaż do tego co zrobił sąsiad.

Literatura

1. Czartoryski Z. ks., 1896, *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*, Poznań.
2. Dobesz J., 2008, *Dom polski*, Oficyna Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
3. Giżycki Fr.K., 1829, *Budownictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego. Ze stu rycinami przedstawiającymi wzory różnych budynków i posady wiosek, folwarków i siedlisk włościańskich*, t. 1-2, Warszawa.
4. Goltz T. von, 1895, *Organizacja gospodarstwa wiejskiego*, Warszawa.
5. Gubańska R., 2007, *Współczesny stan zachowania dawnych dolnośląskich zespołów pałacowo-folwarcznych* [w:] „Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych”, Wyd. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, t. 3, s. 93-100.
6. Gubańska R., 2009a, *Budynki i budowle dolnośląskich folwarków*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
7. Gubańska R., 2009b, *Odzwierciedlenie teorii Witruwiusza w budownictwie folwarcznym* [w:] „Czasopismo Techniczne”, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, Architektura, nr 1-A/2009, z. 7, r. 1065, s. 283-288.
8. Holewiński J., 1919, *Budownictwo wiejskie. Podręcznik praktyczny dla właścicieli ziemskich*, Warszawa.

Kreowanie nowej wartości i znaczenia ogrodu w krajobrazie wiejskim

Oksana Bielecka, Krzysztof Kotwas, Adam Maria Szymski

Creating of
New Value and
Meaning of
Garden in the
Rural Landscape

Krajobraz, jako
element reurbanizacji
przestrzeni
zamieszkania:
trzy przykłady

Landscape, as an element of
the reurbanisation
of the residential space:
three examples

Problem współczesnego definiowania przestrzeni ogrodu wiejskiego z uwzględnieniem jego funkcji integracyjnych, służącym małym, lokalnym społecznościom parafialnym zyskał w Republice Federalnej Niemiec na aktualności, szczególnie po inkorporacji terenów dawnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

Władze państwowe RFN stanęły przed problemem nie tylko zintegrowania obu dotychczas oddzielnie funkcjonujących organizmów państwowych w sferze gospodarczej i społecznej ale – co szczególnie znaczące – również w sferze kulturowej.

Jednym z przejawów tej działalności stało się przeznaczenie znacznych środków finansowych na odnowę istniejących obiektów sakralnych oraz wspieranie podejmowanych przez lokalne Kościoły prób odtworzenia rozbitych w preferującym ateizm państwie (jakim była NRD) struktur parafialnych zamieszkujących wschodnie Landy, zarówno

społeczności protestanckich, jak i katolickich.

Problem ten dla „architekta krajobrazu” wiązał się zatem szczególnie z zadaniem kształtowania terenów przykościelnych w taki sposób, aby nowo uformowane przestrzenie zdolne były, samym swoim charakterem, sprzyjać integracji poszczególnych grup parafialnych stając się jednocześnie znacznikiem wysokiego standardu estetycznego. W tym kontekście także nie bez znaczenia była potrzeba uwzględnienia w propozycjach projektowych elementów symbolicznych odnoszących się wprost do ich quasi religijnego przeznaczenia, jak i wiązanie tradycji ze współczesnością uwzględniając lokalne przyzwyczajenia i preferencje mieszkańców.

Na koniec pozostawało wpisanie nowych kompozycji przestrzennych w istniejący kontekst otoczenia tak, by nie naruszając „granic własności” terenów i przy uwzględnieniu istniejących dominant, stworzyć określony „stan napięcia emocjonalnego” dla kolejnych inicjatyw obywatelskich w podniesieniu walorów kulturowych przestrzeni całych miejscowości, w których działania te miałyby zaistnieć.

W każdej z trzech wytypowanych do projektowania miejscowości problem nowego „zagospodarowania” przestrzeni określonej tu, dla porządku, jako przestrzeni „parafialnej” przedstawiał się inaczej. Inne były uwarunkowania lokalizacyjne (wielkość, kształt terenu, charakter

bezpośredniego otoczenia, otwarcia lub zamknięcia krajobrazowe) i inne potrzeby użytkowe nadające główny charakter kompozycji i elementów ją współtworzących.

Pierwszy teren (**Boitzenburg**) powiązany przestrzennie zarówno z samym kościołem, jak i budynkami użytkowymi parafii, wymagał pogodzenia dwóch, nakładających się jednocześnie na siebie, funkcji: gospodarczych i reprezentacyjnych – ogrodu użytkowego, placu gospodarczego oraz przestrzeni reprezentacyjnej dla spotkań towarzyskich i okazjonalnych uroczystości, nie tylko o religijnym, ale także i świeckim charakterze – publicznego zieleńca.

Dodatkowym problemem było wykorzystanie potencjalnych wartości miejsca terenu, z którego otwierały się dalekie widoki na otaczający krajobraz z niebanalną architekturą zamku w perspektywie silnie skontrastowanego tła.

Ramy kompozycji wyznaczała z jednej strony wysoka, pionowa skarpa, z drugiej wiejska ulica.

Drugi teren (**Golm**) stanowiła działka ściśle związana z domem mieszkalnym pastora, której funkcja określona została bardziej jako przestrzeń rekreacyjno-kontemplacyjna mieszkańców domu (plebani), niż przestrzeń integracyjna. Cechą dominującą stała się tu „prywatność” a przez to swoiście rozumiana „intymność” ogrodu, z założenia wykorzystywanego przez nieliczne osoby poświęcające swój czas bardziej na religijne medytacje niż rozrywkę.

Istotnym uwarunkowaniem kompozycyjnym była pełna otwartość terenu od strony drogi publicznej, wyraźny podział na część frontową o charakterze czysto reprezentacyjnym oraz główną część stanowiącą zaczątek „ogrodu domowego”.

Kolejny, trzeci teren (**Greiffenberg**) stanowiła działka wokół budynku specjalnie przeznaczonego na dom spotkań integracyjnych, zarówno młodzieży, jak i ludzi starszych z jednoczesnym ich czasowym pobytom o charakterze obozowym. Teren z dwóch stron otoczony polami, nachylony w kierunku południowym, wymagał dookreślenia wewnętrznych granic dla zachowania możliwości skomunikowania terenów pól z placem gospodarczym i ulicą. Kontakt z istniejącym opodal kościołem pozostawał niedookreślony.

Dla przedstawionych wyżej lokalizacji opracowano alternatywne projekty, z których każdy przedstawiał potencjalne walory projektowanych założeń, zarówno akcentując nowoczesność” w podejściu do tematu, jak i „tradycjonalność” w kontynuowaniu wątków kompozycyjnych znanych i wykorzystywanych już w przeszłości¹.

Boitzenburg²

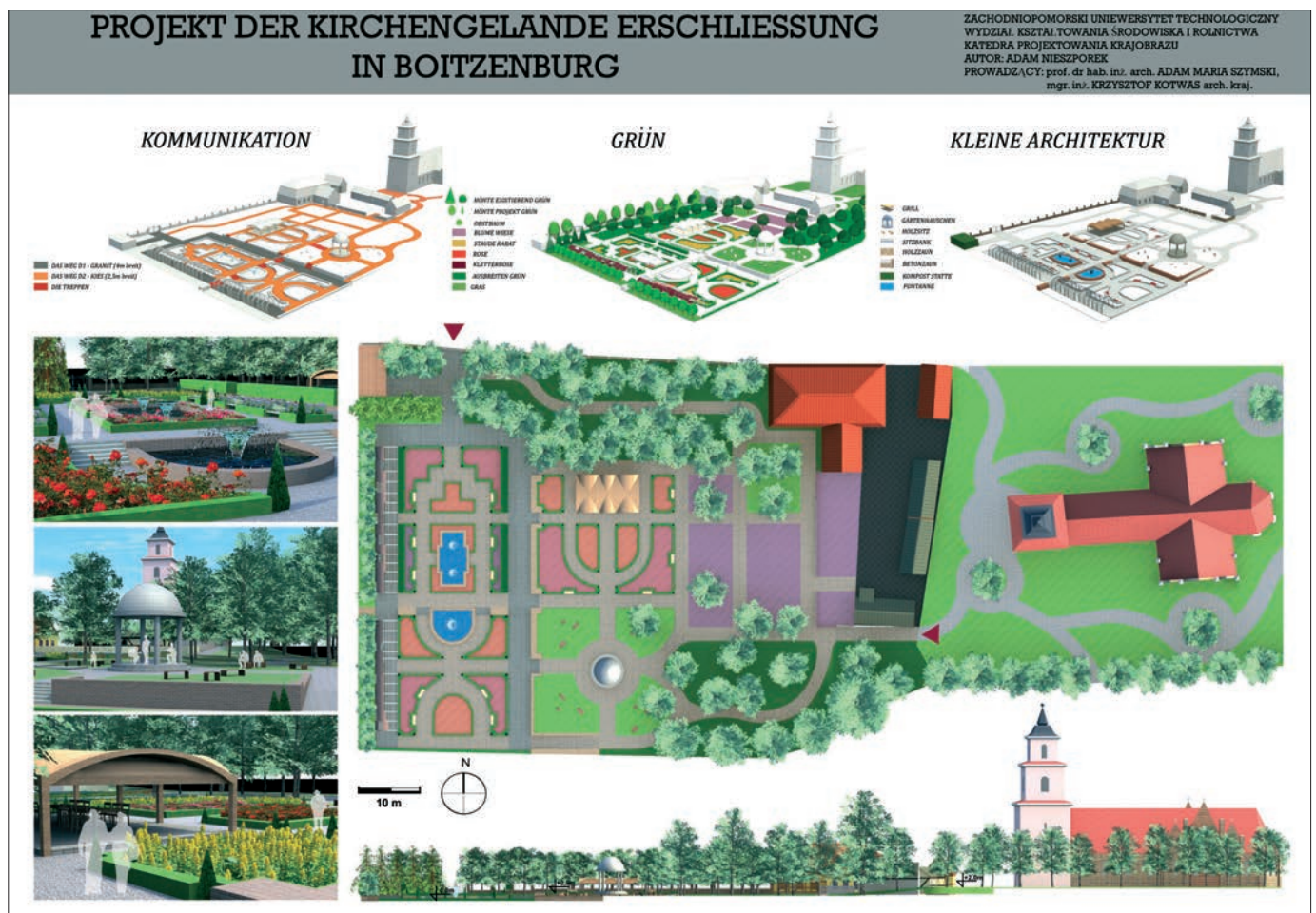
Teren przykościelny, w którego granicach znajduje się dom parafialny wraz plebanią, zlokalizowany jest w centralnej części miejscowości Boitzenburg. Teren zróżnicowany wysokościowo, obniża się w kierunku

ku południowo-zachodnim o około 2 m. W tymże kierunku rozpościera się szerokie otwarcie widokowe, którego dominantę stanowi zamek. Co interesujące, z terenu ogrodu przykościelnego widoczne jest, w większości, założenie pałacowo-parkowe wraz z charakterystycznymi licznymi stawami. Punktem wyjścia do projektu ogrodu przykościelnego była idea otwarcia terenu dla mieszkańców miasteczka, dla pogłębiania więzi wspólnotowych i sąsiedzkich. Ogród stanowić ma miejsce, gdzie każdy mieszkaniec znajdzie coś interesującego dla siebie. W obydwóch koncepcjach ogród, ze względu na różnice terenu, został zniwelowany na dwa piętra, o różnicy wysokości 1,2 m pomiędzy nimi. Wejścia na teren zostały rozbudowane i znajdują się: bezpośrednio od strony kościoła oraz od strony zabudowy miejskiej. Wejście od strony domu parafialnego, plebanii będzie miało charakter jedynie wewnętrzny, nieobsługujący ruchu w relacji Boitzenburg-przykościelne założenie ogrodowe. Rozbudowany układ komunikacyjny zapewnia swobodę w przemieszczaniu się, również dla osób niepełnosprawnych. Prócz schodów zlokalizowanych w strukturze muru oporowego, znajdziemy od strony południowej pochylnie uformowane na bazie rzędnych wysokościowych istniejącego ukształtowania terenu. Zieleń została pomyślana jako kompozycja barwna i zapachowa dopasowana do *genius loci*. Nasadzenia zaprojektowano w parterach

ogrodowych, otoczonych formowanym bukszpanem. Zaproponowano bogatą kolekcję róż, zarówno na kwiat cięty, jak i formy płozące, pnące oraz formy na szczepieniu. Innymi nasadzeniami, tworzącymi strukturę nasadzeń niższych, są rośliny zielne, jednoroczne, byliny, krzewy ozdobne oraz drzewa owocowe, które jednocześnie stanowią jedyne nasadze-

nia wysokie (obecny drzewostan jest liczny i zabudowuje teren z trzech stron). Ogród stanowić ma bezpośrednie zaplecze dla kompozycji kwiatowych upiększających wnętrze kościoła, jak i samego domu parafialnego. Na terenie ogrodu zaprojektowano altanę muzyczną, stanowiącą jednocześnie akcent kompozycyjny. Jedyne w tym miejscu zaproponowa-

no trawniki rekreacyjne, które mogą służyć większej liczbie słuchaczy. W północno-wschodniej części, niejako na uboczu całego założenia ogrodowego, zaproponowano miejsce na ognisko, wykorzystując lekkie nachylenie terenu, które powodowało, iż do tej pory miejsce to było dość rzadko wykorzystywane. Uzupełnieniem struktury przestrzennej

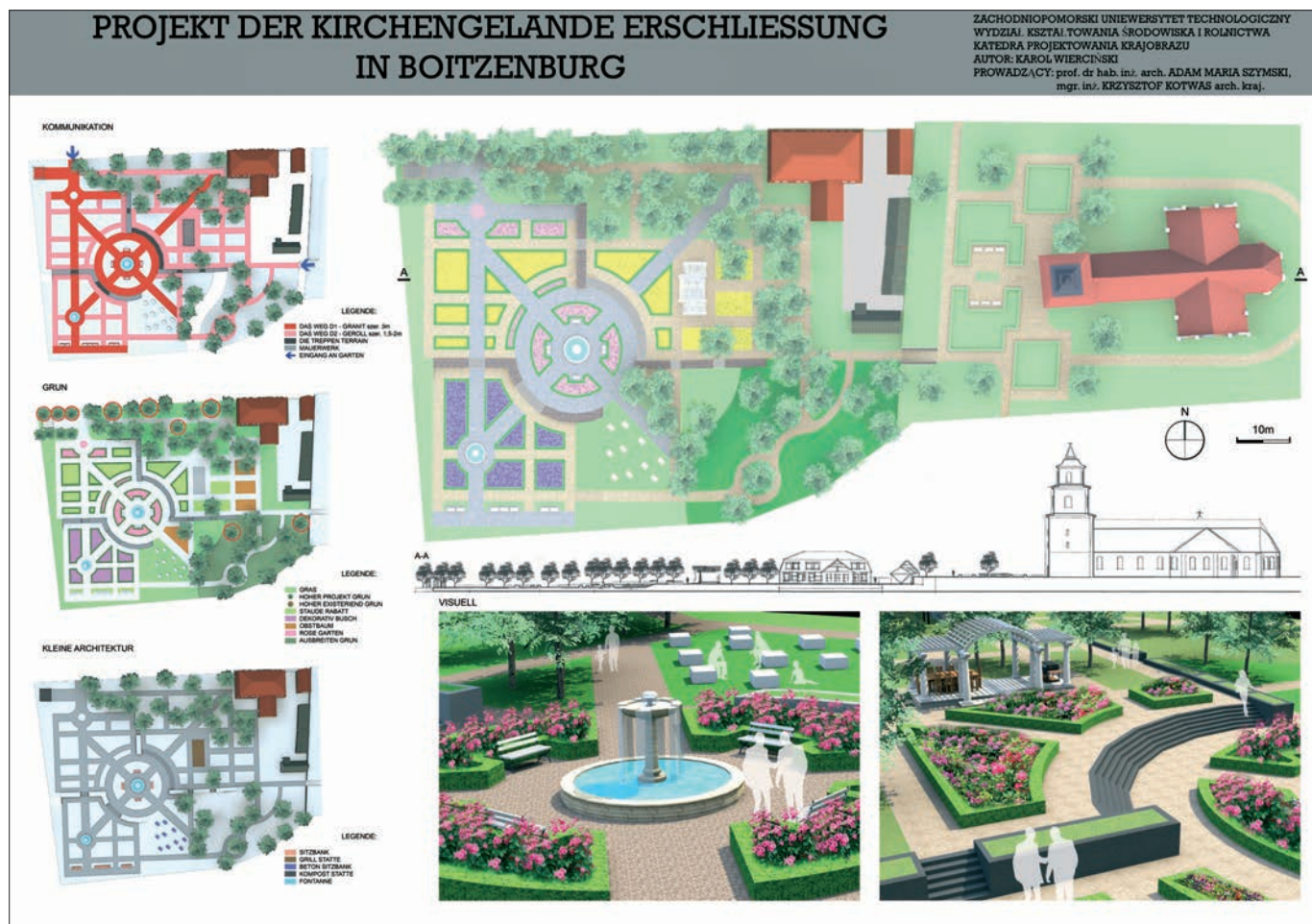

Ryc. 1. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Boitzenburg, wersja 1

Fig. 1. Development of the parochial terrain in Boitzenburg, version 1

Ryc. 2. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Boitzenburg, wersja 2

Fig. 2. Development of the parochial terrain in Boitzenburg, version 2

jest układ wodny wraz z fontannami, zlokalizowany na dwóch poziomach oraz pawilon grillowy, będący rozbudowaną wersją obecnie istniejącego domku. W obu projektach wykorzystywane są elementy konstrukcji drewnianych tworzących pergole. Liczne drewniane ławki, w kolorze białym, rozmieszczone zostały w całym założeniu ogrodowym (ryc. 1, 2).

Golm³

Uwarunkowania przestrzenne są zupełnie odmienne od założenia ogrodowego terenu w Boitzenburgu. Plebania zlokalizowana jest na obrzeżach Golm, w dalszej odległości od kościoła oraz domu parafialnego. W sąsiedztwie znajduje się duży, zrealizowany już aktualnie, plac za-

baw dla dzieci, jak również... gospodarstwo rolne, o profilu chowu bydła mlecznego. Sama własność samego budynku plebanii, jak i gruntów doń przyległych, jest również dość skomplikowana, gdyż w samym budynku znajdują się dwa mieszkania prywatne i przynależne do nich fragmenty działek. Zadanie projektowe stało się coraz bardziej interesujące, gdyż

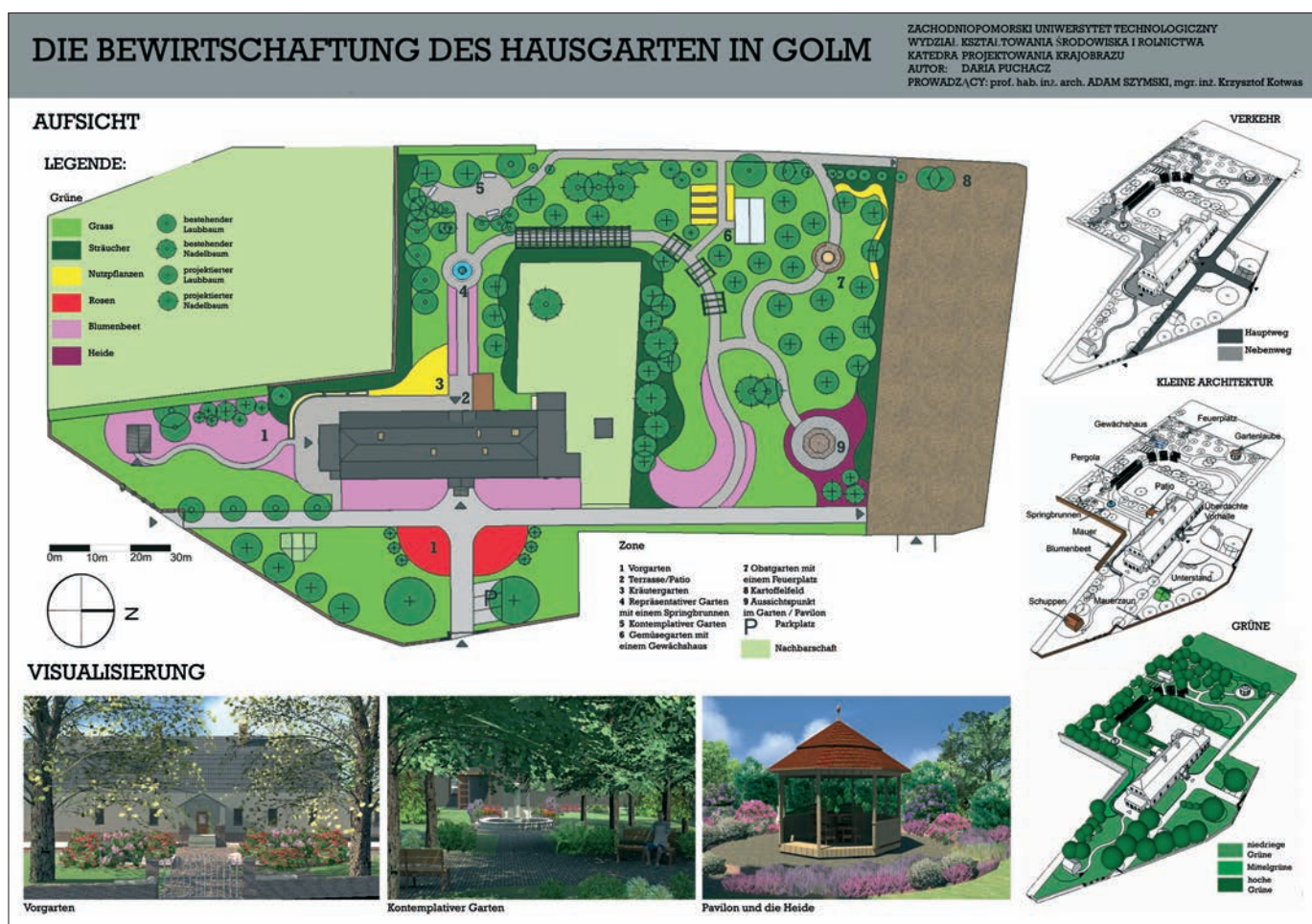
ksiądz, na skraju swoich działek, sam chciał mieć pole... ziemniaków. Istniejąca wąska droga dojazdowa przecina dodatkowo, i tak już pofragmentowane, działki.

Dwa projekty zagospodarowania ogrodu stanowią próbę rozwiązania problemu funkcjonalno-przestrzennego tego terenu, dając

jednocześnie dwa warianty spójnej wizji tego terenu (ryc. 3, 4).

Projekty zakładają wariant stopniowego wykupu gruntów obecnie separujących poszczególną własność gruntów kościelnych. Dlatego też schemat układu komunikacyjnego, nasadzeń oraz małej architektury może być kontynuowany na nowym terenie w czasie. Istniejący wjazd od

strony południowej pozostaje w niezmienionej formie, jednakże główne natężenie użytkowania przejmie nowo projektowany wjazd od strony wschodniej. Z nowo projektowanej drogi będzie można bezpośrednio zaparkować na miejscach postojowych. Układ komunikacyjny wewnątrz założenia ogrodowego został pomyślany jako trakt spacerowy,

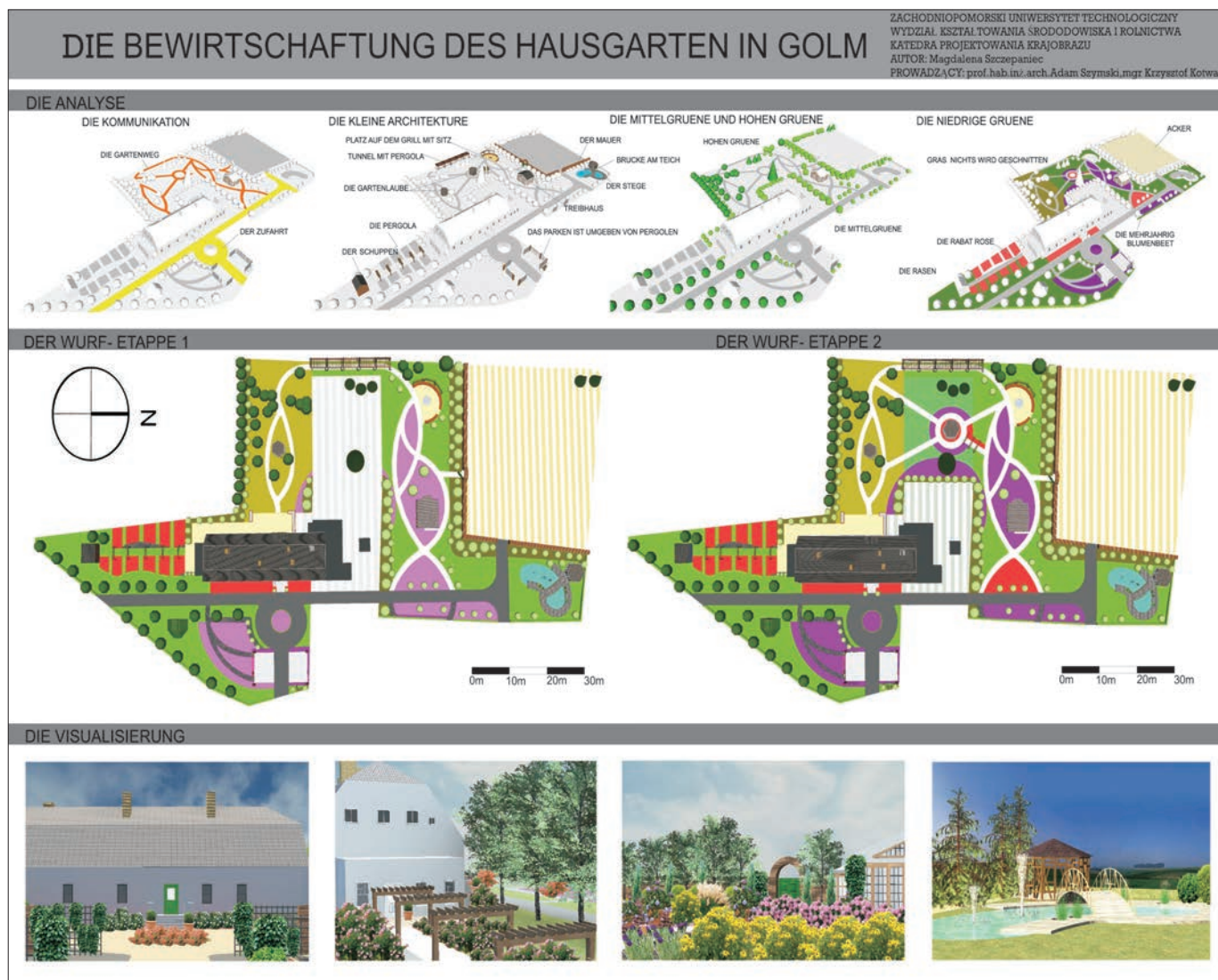

Ryc. 3. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Golm, wersja 1

Fig. 3. Development of the parochial terrain in Golm, version 1

Ryc. 4. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Golm, wersja 2

Fig. 4. Development of the parochial terrain in Golm, version 2

rozprowadzający do poszczególnych wnętrz w ogrodzie. Na zamknięciu głównej osi łączącej dom wraz ze starodrzewiem, zaprojektowano układ wodny z zaaranżowaną małą architekturą ogrodową wnętrzem kontemplacji. Inny wariant zakłada,

że po wykupie gruntów, głównym akcentem w przestrzeni założenia ogrodowego będzie drewniany pawilon ogrodowy. Podkreśleniem jego roli jest zlokalizowanie pawilonu na skrzyżowaniu głównych ciągów komunikacyjnych. Założenie ogo-

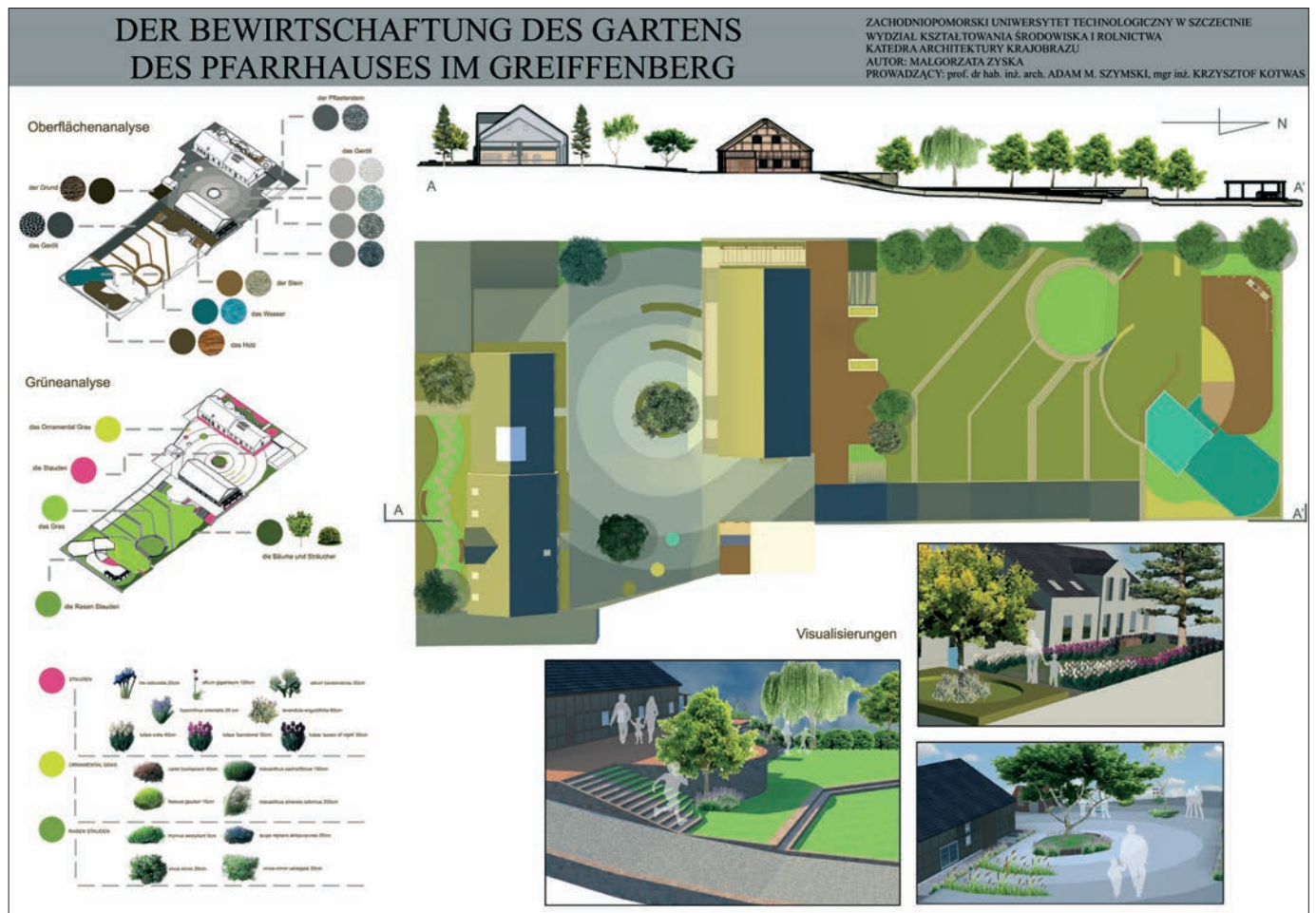
dowe, podzielone na wnętrza, wyposażone zostało w liczne elementy drewnianej architektury ogrodowej (trejaże, pergole, ogrodzenia, ławki, stoły). W układzie zieleni główny nacisk został położony na roślinność niską – liczne wrzosowiska,

stanowiska roślin kwaśnolubnych – azalie, różaneczniki, hortensje. Rabaty różane zlokalizowane zostały od frontowej strony domu, jak również na odcinku najbardziej widocznym od strony drogi dojazdowej, tj. pomiędzy budynkiem mieszkalnym i gospodarczym. Dużej powierzchni trawniki przedłużają i powiększają optycznie założenie ogrodowe,

które posiada już i tak dość liczny drzewostan. Istniejące pole ziemniaczane, zlokalizowane w północnej części założenia ogrodowego, oddzielone zostało zaprojektowanym ogrodzeniem z cegły planowanej do pozyskania z powstałych ruin po dawnych budynkach inwentarskich. Mur porośnięty pnączami stanowi ścianę dla licznych roślin stanowią-

cych podstawę kompozycji całego założenia ogrodowego.

Ogród docelowo ma służyć nie tylko samej rodzinie pastora, lecz również innym gościom, także przyjezdnym. W budynku plebani przewiduje się zaadaptowanie pomieszczeń poddasza na pokoje noclegowe.

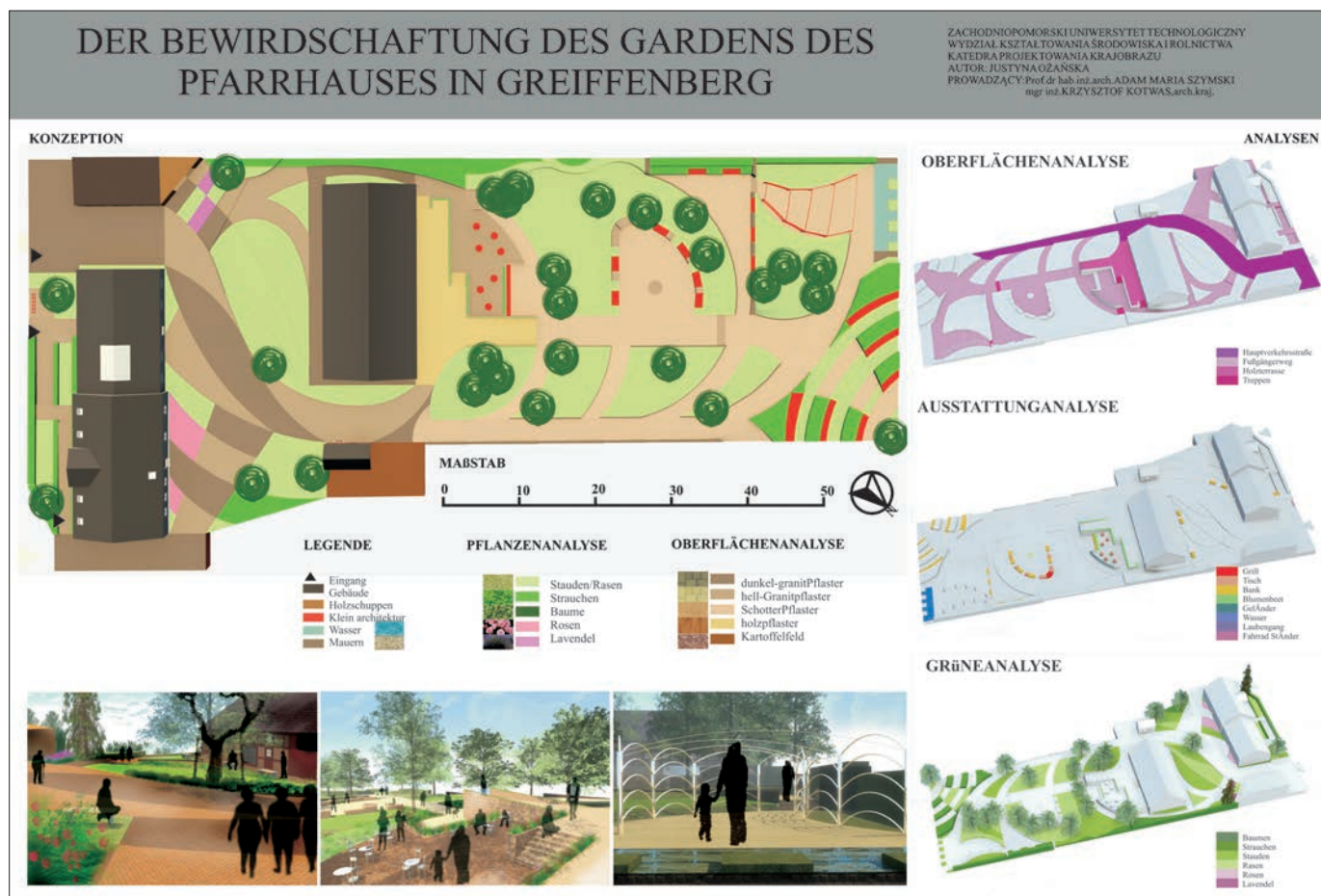

Ryc. 5. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Greiffenberg, wersja 1

Fig. 5. Development of the parochial terrain in Greiffenberg version 1

Ryc. 6. Zagospodarowanie parafialnego terenu w Greiffenberg, wersja 2

Fig. 6. Development of the parochial terrain in Greiffenberg, version 2

Greiffenberg⁴

Dom parafialny, plebania oraz projektowane założenie ogrodowe, zlokalizowane są nieopodal usytuowanego w centralnej części miejscowości Greiffenberg, na wysokim pagórku kościoła. Jest to jednocześnie najmniejszy projektowany teren, a zarazem teren o największej różnicy wysokości. Tuż za zabudową plebanii i domu parafialnego zlokalizowana jest, pięknie odremontowana, stodoła o konstrukcji ryglowej

z wypełnieniem ceglany. To ona obecnie stanowi centrum wszelkich imprez kulturalnych odbywających się w miejscowości. Stanowi miejsce spotkań mieszkańców. Założeniem projektowym było więc stworzenie takiego projektu, który będzie kontynuacją idei przestrzeni wspólnej, którą w większości mogliby wykorzystywać sami mieszkańcy. Aktywizacja lokalnego społeczeństwa przyniosła już zresztą w Greiffenbergu konkretne efekty. Rozpadająca się stodoła poddana została gruntownemu re-

montowi, stając się cennym przykładem zachowania dawnej zabudowy gospodarczej. Remont stodoły z przeznaczeniem na salę zebrań wykonali sami mieszkańcy miejscowości, głównie osoby bezrobotne.

Dwa projekty zakładają, tuż za stodołą, tarasowanie terenu, przy jednoczesnej możliwości zachowania ruchu kołowego na osi północ-południe. Tarasowanie zostało zaproponowane zarówno w układzie geometrycznym, jak i w układzie linearnym. Adaptowany w ten sposób

teren wykorzystywany jest funkcjonalnie w maksymalny sposób. Mury oporowe, o różnej wysokości, stanowią jednocześnie w wielu miejscach schody terenowe, umożliwiające bezpieczną i łatwą komunikację po całym terenie. Dla celów projektowych, zostały wykorzystane w dużej mierze drzewa owocowe, stanowiące dawniejszy sad. Nieliczne niskie nasadzenia zlokalizowane zostały w głównej mierze w północnej części terenu, jak i przy murkach oporowych. Wschodnia granica terenu, a jednocześnie granica pomiędzy założeniem ogrodowym, a gruntami rolnymi, oddzielona została zieloną ścianą w postaci różnorodnych form róż pnących. Północna granica terenu opracowania, z której roztacza się panorama na pobliskie łąki i pola, została całkowicie odsłonięta. Projekty zakładają wprowadzenie w tym obszarze większej ilości siedzisk oraz sadzawek wodnych (ryc. 5, 6).

Obszar pomiędzy plebanią i domem parafialnym a stodołą, ze względów funkcjonalnych, został zaprojektowany z uwzględnieniem zróżnicowanych form i kolorystyki żwirów i kamieni. Komunikacja, odbywająca się tam, musi odbywać się w projektowanej wersji, bez utrudnień. Delikatnie, jedynie w paru miejscach, wprowadzana zieleń niska, ma za zadanie podkreślić kompozycję układu przestrzennego, jak również w obszarach wejść do poszczególnych budynków stanowić ma odcięcie od układu jezdni. Cześć frontowa, od strony bruko-

wanej drogi, ma charakter reprezentacyjny. Rozbudowany został układ dojść do domu parafialnego wraz z miejscami postojowymi dla rowerów.

Wnioski końcowe

Conclusions

Trzy prezentowane w artykule tematy projektowe opracowane w dwu wariantach dotyczą problematyki organizacji przestrzeni ogrodu parafialnego, jako przestrzeni publicznej służącej do wspólnotowych spotkań integracyjnych (ryc. 1, 2), dla nauki i wypoczynku (ryc. 5, 6) oraz dla wypoczynku i kontemplacji (ryc. 3, 4).

Wszystkie przedstawione w artykule przykłady stanowią jednocześnie ilustracje podjętej przez ich autorów próby uporządkowania przestrzeni nieużytków, terenów całkowicie kulturowo i przyrodniczo zdegradowanych, lecz jednocześnie stanowiących znaczące miejsca w zastanym układzie przestrzennym istniejących miejscowości.

Pretekst, jakim stało się powiązanie tych miejsc z użytkowaniem ich przez lokalne struktury parafialne, stał się jedynie dodatkowym bodźcem do zdefiniowania podstawowych założeń ideowych pozwalających w zaproponowanych rozwiązaniach kompozycyjnych zdefiniować ich ponadczasową rolę, jaką jest humanizacja przestrzeni otwar-

tych z ich potencjalnym standardem użytkowania.

Istotnym walorem prezentowanych projektów jest ich znaczenie aplikacyjne – oczekiwane decyzje realizacyjne po ich publicznej prezentacji wśród wszystkich mieszkańców tych miejscowości i zadeklarowane już lokalne uznanie.

Oksana Bielecka

Krzysztof Kotwas

Adam Maria Szynski

Zakład Architektury Krajobrazu
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
The Chair of the Landscape Architecture
Faculty of Environmental Management and
Agriculture
West-Pomeranian University of Technology in
Szczecin

Przypisy

¹ Projekty wykonano w ramach zajęć plenarnych z przedmiotu „teoria projektowania” w Zakładzie Architektury Krajobrazu WKŚriR ZUT w Szczecinie pod kierunkiem Prof. zw. dr hab. inż. arch. Adama M. Szynskiego z zespołem.

² Autorzy projektów: Adam Nieszporek i Karol Wierciński Szczepaniec (Katedra Projektowania Krajobrazu -Zakład Architektury Krajobrazu ZUT-Szczecin)

³ Autorzy projektów: Daria Puchacz i Magdalena Szczepaniec (Katedra Projektowania Krajobrazu, Zakład Architektury Krajobrazu ZUT-Szczecin)

⁴ Autorzy projektów: Małgorzata Zyska i Justyna Ożańska Szczepaniec (Katedra Projektowania Krajobrazu, Zakład Architektury Krajobrazu ZUT-Szczecin)

Oazy w krajobrazie zurbanizowanym - piękno i funkcjonalność

Katarzyna Krężatek

Oasis in the
Urban Landscape
- the Beauty and
the Functionality

Wstęp

Introduction

Obserwowane w ostatnim czasie zmiany klimatyczne stanowią podstawę do rozważań na temat kształtowania przestrzeni, w której żyją ludzie. Dąży się do tego, aby w miarę możliwości ograniczyć wrażliwość środowiska na negatywny wpływ tych zmian. W Polsce, w kontekście powodzi w roku 2010, coraz częściej padają pytania dotyczące sposobów gospodarowania wodami deszczowymi i zabezpieczenia się przed katastrofalnymi skutkami powodzi. Zagadnienia te związane są przede wszystkim z wdrażaniem na terenie naszego kraju Ramowej Dyrektywy Wodnej [2000/60/EC] i Dyrektywy Powodziowej [2007/60/WE].

Jednak ochrona przeciwpowodziowa nie ogranicza się jedynie do zabiegów obejmujących zlewnie dużych rzek lub działań jedynie w ich dolinach. Zapewnienie technicznych i nietechnicznych środków ochrony przeciwpowodziowej w obrębie dużej zlewni nie jest w stanie zapobiec podtopieniom lokalnym. W ostatnich latach duży nacisk kładziony jest zwłaszcza na działania nietechniczne oparte na małej retencji. Dotyczy to głównie odpowiedniej gospodarki wodnej w ekosystemach rolnych, leśnych i łąkowych, jak również renaturyzacji i ochrony lokalnych zbiorników wodnych, mokradł, torfowisk, bagien itp.. Rodzi się zatem pytanie: co można zrobić w przy-

padku terenów zurbanizowanych, na których dominują uszczelnione powierzchnie dachów i utwardzone nawierzchnie ulic, chodników i parkingów? Stworzenie terenów podmokłych w krajobrazie miejskim jest przecież niemożliwe. Odpowiedzią na to pytanie mogą okazać się swego rodzaju „oazy”, czyli alternatywne rozwiązania gospodarowania wodami deszczowymi, które są ściśle związane z odpowiednim planowaniem przestrzennym.

Rozwiązania alternatywne

Alternatives

W tradycyjnym podejściu do gospodarki wodnej na terenie miasta zakłada się pobieranie znacznych ilości wody z jej zasobów naturalnych dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców i odprowadzanie zużytej wody w postaci ścieków, wymagających oczyszczenia. Jednocześnie wody deszczowe po kontakcie z powierzchniami utwardzonymi także traktowane są jako ścieki i odprowadzane na równi ze ściekami komunalnymi. Często woda wodociągowa wykorzystywana jest do podlewania terenów zieleni, w sytuacji gdy wody deszczowe zostały odprowadzane z miejsca, w którym wcześniej pojawił się opad. Na stosunki wodne terenów zurbanizowanych i zlewni poniżej tych terenów silnie wpływa proces urbanizacji. Dzieje się to na

Ryc. 1. Stawy retencyjne do gromadzenia wód deszczowych w Warszawie

a) przy kompleksie biurowym Platinum Business Park 4 (projekt: JEMS architekci / Grupa 5, realizacja GCL sp. z o.o.) (fot. autor)

b) przy zabudowie mieszkaniowej Villa Marina (projekt: Kulczyński Architekci) (fot. GCL sp. z o.o.)

Fig. 1. Retention ponds to collect rainwater in Warsaw

a) the office complex Platinum Business Park (designed by JEMS Architects / Group 5) (photo made by author)

b) at the Villa Marina, a residential building (designed by architects Kulczyński) (Source: GCL sp. z o.o.)

wielu płaszczyznach. Już obecnie ponad 1/5 Polaków mieszka w miastach liczących ponad 200 tysięcy mieszkańców, a według wszelkich prognoz liczba ta będzie wzrastać [Adamczyk 2004]. Wraz ze zwiększającą się liczbą mieszkańców miast wzrasta również powierzchnia osiedli mieszkaniowych. Ponadto, wysokie ceny nieruchomości w centrum miast sprawiają, że pod inwestycje wykorzystywany jest prawie każdy skrawek terenu. Następuje gwałtowne zagęszczenie zabudowy i związane z tym przekształcanie krajobrazu (ograniczanie terenów zieleni, wycinanie drzew i krzewów, osuszanie, uszczelnianie i kanalizowanie terenu – zwłaszcza kanalizacją deszczową, ale także ogólnospławną). Dochodzi do zmniejszenia retencji gruntowej i obniżenia zwierciadła wód gruntowych, gdyż woda opadowa zamiast infiltrować zostaje odprowadzona systemem kanalizacji. Ponadto syste-

my te często są zbudowane według przestarzałych wytycznych i decyzji planistycznych, przez co nie sprawdzają się w ograniczaniu spływu zanieczyszczeń. Niejednokrotnie także nie są przystosowane do pogłębiających się zmian klimatu i rosnącego zagrożenia powodziowego. W związku z powyższym, aby sprostać wyzwaniom, które pojawiają się obecnie w zakresie gospodarowania wodami deszczowymi na terenach zabudowanych, należy spróbować określić strategię zrównoważonego rozwoju i dobrych praktyk w tej dziedzinie, zwłaszcza że standardy wyznaczane przez legislację Unii Europejskiej są coraz bardziej restrykcyjne.

Alternatywne rozwiązania bazują na wykorzystaniu przestrzeni miejskich do zatrzymania wody opadowej, a tym samym do redukcji odpływu z powierzchni uszczelnionych takich jak dachy, ulice,

chodniki. W konsekwencji także do zmniejszenia ryzyka powodziowego w przypadku gwałtownych opadów. Jednocześnie rozwiązania te spełniają funkcje estetyczne, pozwalają na odpoczynek wśród zieleni lub nad wodą, dzięki czemu możemy nazwać je „oazami” w przestrzeni miejskiej.

Australia, Stany Zjednoczone i niektóre z krajów europejskich, już dawno doceniły zalety systemów alternatywnych i zaczęły stosować je na szeroką skalę (ryc. 2, 3) [Aurbach 2010, Digman 2010a i 2010b, Kravčík 2010]. W Polsce stosowanie takich sposobów gospodarowania wodami deszczowymi zaczyna powoli docierać do świadomości planistów. W naszym kraju istnieje stosunkowo niewiele obiektów (ryc. 1, 4, 5), które mogą poszczycić się nowoczesnymi rozwiązaniami w tej dziedzinie. Warto jednak docenić zalety takich rozwiązań, gdyż poprawiają krajobraz miasta, zwiększają bioróżnorod-

Ryc. 2. Różnorodne zagospodarowanie dachów zielonych a) ogródek warzywny na budynku mieszkalnym z panoramą Nowego Jorku w tle (Stany Zjednoczone), b) ogród dachowy na Oddziale Ginekologiczno-Położniczym szpitala w Stuttgarcie (Niemcy) (źródło: rozwiązania systemowe Optigrün)

Fig. 2. A variety of land use and green roofs a) a vegetable garden on apartment building with a panoramic view of New York in the background (United States), b) a roof garden on the Department of Gynaecology and Maternity Hospital in Stuttgart (Germany) (source: Optigrün System Solutions)

ność i przyczyniają się do rozwoju zielonej infrastruktury. Stanowią jednocześnie rozwiązanie problemu przekształceń środowiska wywołanych rozprzestrzenieniem się trendów zabudowanych i coraz częstszym utwardzaniem powierzchni zieleni, w tym także ogrodów przydomowych. Należy również zaznaczyć, że mogą być wykorzystane jako wtórne źródło wody, a przez to zapobiegać zmianom mikroklimatu i ograniczać zjawiska „miejskiej wyspy ciepła”. Dla przykładu, w Tokio w 2001 roku podjęto decyzję o utworzeniu 1200 ha dachów zielonych w celu ochłodzenia miasta o 1°C i zmniejszenia kosztów eksploatacji systemów klimatyzacyjnych [Kravčík i in. 2010]. Ponadto rozwiązania alternatywne zapobiegają osuszaniu powietrza w miastach, czego wynikiem jest ograniczenie ilości alergenów unoszących się w atmosferze i redukcja zachorowalności na choroby układu

oddechowego. Wśród innych korzyści wynikających z ich stosowania wymieniana jest możliwość rozwiązywania problemu ścieków deszczowych w miejscu lub jak najbliżej miejsca ich powstawania oraz kontrolowania ilości zanieczyszczeń spływających wraz z tymi ściekami do rzek. Systemy te, oprócz poprawy jakości, zmniejszają także ilość wód deszczowych odprowadzanych do cieków. Sprzyjają infiltracji wód i mogą być pomocne w regulowaniu odpływu gruntowego. Przez swoją zdolność retencyjną łagodzą negatywne skutki gwałtownych burz letnich i mokrych zim wywołanych zmianami klimatycznymi. Zmniejszają wrażliwość krajobrazu miejskiego na okresowe nadmiary lub niedostatki wody.

Podstawowe założenia

Basic assumptions

Aby rozwiązania te spełniały swoje podstawowe zadania muszą być zgodne z określonymi założeniami. W tym przypadku wody deszczowej powinny być wykorzystywane na powierzchni i traktowane odmiennie niż ścieki komunalne, gdyż rozwiązania alternatywne umożliwiają ich oczyszczanie na miejscu. Systemy te bowiem mają za zadanie naśladować naturalne procesy zachodzące w środowisku, np. retencję i poprawę jakości wody. W związku z tym minimalizują wpływ odprowadzanych wód opadowych na systemy w niższych częściach zlewni, zarówno pod względem jakościowym jak i ilościowym. Oznacza to także holistyczne podejście do gospodarowania wodami deszczowymi w małej zlewni, obejmujące całą sąsiednią okolicę

lub nawet całą zlewnię, w przeciwieństwie do punktowego rozwiązania lokalnych problemów.

Jednocześnie, dla tworzenia zrównoważonej przestrzeni miejskiej, należy dopilnować, aby projektowane elementy krajobrazu były zdolne do adaptacji do zachodzących zmian klimatu. Przykładowo, tereny o mniejszym znaczeniu, np. parkingi, mogą być w razie potrzeby przystosowane do pełnienia funkcji terenów zalewowych, a drogi, chodniki i ścieżki do roli awaryjnych kanałów i prowadzenia fali powodziowej. Natomiast budynki powinny być budowane przy użyciu materiałów i metod konstrukcyjnych odpornych na wody powodziowe. Dopiero tak kompleksowe podejście do kreowania krajobrazu miejskiego jest w stanie umożliwić racjonalne gospodarowanie wodami na terenach zurbanizowanych.

Nie ma powierzchni bezużytecznych

No space is useless

Rozwiązania opisywane w tym artykule występują w bardzo różnej postaci. Jednak ich wspólną cechą jest to, że wpasowują się w otoczenie i stanowią integralną część krajobrazu. Przy odpowiednim planowaniu przestrzennym mogą znaleźć zastosowanie w bardzo różnych miejscach, w myśl zasady sformułowanej przez Digmana [Digman 2010a], że „nie ma powierzchni bezużytecznych” dla tego typu rozwiązań. Jednym z rozwiązań wymagających dość dużych powierzchni są **stawy retencyjne, baseny adsorpcyjne, i rowy infiltracyjne** oraz wszelkiego rodzaju **szerokie, płytkie kanały**, które spowalniają odpływ, a także umożliwiają retencję i infiltrację wód deszczowych. Przy odpowied-

nim wkomponowaniu ich w tereny zielone pełnią one bardzo ważną rolę we wdrażaniu małej retencji na terenach miejskich. Stawy retencyjne służą stałemu magazynowaniu wody, natomiast baseny adsorpcyjne są przeznaczone tylko do okresowego zalewania i umożliwiają odparowanie, ale także infiltrację wód deszczowych. Baseny te nie powinny być jednak wypełnione dłużej niż 72 godziny [Kravčík i in. 2010]. Rowy infiltracyjne są najczęściej elementami większych systemów zbierania i odprowadzania wód deszczowych. Mogą mieć powierzchnię zieloną (trawistą) lub szutrową. W ich budowie można wyróżnić system rur perforowanych ułożonych na wyrównanym dnie wyłożonym kamieniami. Konstrukcja ta musi zapewniać infiltrację i optymalny odpływ nadmiaru wody. Natomiast najprostszym rozwiązaniem zmniejszającym objętość i tempo odprowadzania wody są sze-

Ryc. 3. Zwiększenie retencyjności obszarów zabudowanych przez zastosowanie dachów zielonych
a) domy szeregowe osiedla „Rosengarten” we Freiburgu, b) kompleks biurowy w dzielnicy przemysłowej na wschód od Stuttgartu Fasanenhof
(źródło: rozwiązania systemowe Optigrün)

Fig. 3. Increasing the retention capacity of the built environment by using green roofs
a) terraced houses estate „Rosengarten” in Freiburg, b) an office complex in the industrial area east of Stuttgart Fasanenhof
(source: Optigrün System Solutions)

Ryc. 4. Chodnik na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie wykonany w systemie Greenleaf Arborsystem (firmy GCL sp. z o.o.) umożliwia infiltrację wód deszczowych i zasilane nimi systemów korzeniowych drzew (fot. autor)

Fig. 4. The walkway on Krakowskie Przedmieście Street in Warsaw, made in Greenleaf Arborsystem system allows an infiltration of rainwater and a water supply for root systems of trees (photo made by author)

rokie, płytkie kanały, które stanowią alternatywę dla klasycznych rowów przydrożnych. Kanały te porośnięte są odpowiednio dobraną roślinnością, zakorzenioną w warstwie podłoża przepuszczalnego o miąższości 25-50 cm. Gleba zasobna w substancje organiczne sprzyja oczyszczaniu przepływającej wody i jednocześnie powinna prowadzić do obniżania jej poziomu w tempie ok. 1 cm/h [Kra-
včík i in. 2010].

Często jednak mamy do czynienia z brakiem terenów, które mogą być zagospodarowane w ten sposób. Na przykład, dla wąskich ulic możliwe jest stosowanie **przepuszczalnych chodników** lub **utwardzonych powierzchni z podłożem infiltracyjnym** oraz systemów, które służą do zbierania wód spływających z powierzchni utwardzonych i magazynowanie ich w **podziemnych zbiornikach retencyjno-infiltracyjnych**. Zma-

gazynowane w ten sposób wody mogą być także wykorzystane np. do podlewania drzew rosnących wzdłuż ulicy. Rozwiązaniem może być również **wprowadzanie drzew** nawet w najbardziej niesprzyjające miejsca, przy jednoczesnym zabezpieczeniu budynków i infrastruktury technicznej przed szkodliwym działaniem ich systemu korzeniowego [www.gcl.com.pl].

Są jednak tereny, na których nie ma możliwości zastosowania powyższych sposobów gospodarowania wodami, a powierzchnie uszczelnione stanowią zdecydowaną większość pokrycia terenu. Lecz takie obszary, z pozoru nie dające dużego pola do działania, również nie są bezużyteczne. Wymagają jednak nieco innego podejścia. Co-

raz bardziej popularne w Polsce są „**dachy zielone**”. Na razie jednak przykładów takich obiektów jest stosunkowo niewiele, lecz wśród nich można wymienić m.in Sąd Najwyższy i Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, Zielone Torowisko w Poznaniu oraz Operę Podlaską w Białymstoku. Szacunkowe dane wskazują, że sumaryczna powierzchnia dachów zielonych w Polsce wynosi ok. 215 tys. m² [www.abc-dachy.pl]. Wśród wielu ich zalet można podkreślić funkcję rekreacyjną, ich zdolności retencyjne, jak również odtwarzanie powierzchni biologicznie czynnej. Większość wody wykorzystywana jest przez rośliny, a tylko jej nadmiar usuwany jest do systemu kanalizacji. Dachy zielone można podzielić na „ekstensywne”

Ryc. 5. Ogród na dachu BUW – projekt pracowni architektonicznej – Badowski, Budzyński, Kowalewski, realizacja: GCL sp. z o.o. (fot. autor)

Fig. 5. An above-ground tank to collect rainwater Madison combined with flower pot (photo made by author)

o grubości do 6-20 cm, „półintensywne” o grubości 12-25 cm i na „intensywne” o grubości 15-50 cm. [Mrowiec 2008]. Te ostatnie mają dużo szersze zastosowanie i niekiedy określane są mianem „ogrodów dachowych” ze względu na formę estetyczną oraz architektoniczną, wykonywane czynności eksploatacyjne i dostępność dla ludzi. Tradycyjne dachy charakteryzuje współczynnik spływu rzędu 0,90 – 1,00 [PN-EN 752-4:2001], natomiast dla dachów zielonych jest on nieporównywalnie mniejszy i wynosi od 0,08 do 0,50, w zależności od nachylenia dachu i budowy warstwowej. Doświadczenia zagraniczne wykazały, że dachy zielone są w stanie akumulować ok. 2/3 wody opadowej w skali roku a ich pojemność retencyjna dochodzi nawet do 320 dm³/m² [www.optigruen.pl]. Dachy zielone mogą być stosowane na pojedynczych budynkach (ryc. 2, 5), bądź też na obszarze całych osiedli mieszkaniowych (ryc. 3a) lub kompleksów budynków pełniących inne funkcje, np. biurowców (ryc. 3b).

Stosowanie rozwiązań alternatywnych może być także wspierane przez zbieranie wód deszczowych na poziomie prywatnych posesji. Przedmowe ogrody mogą pełnić funkcję retencyjną, gdy zostaną wykonane w technologii „ogrodów deszczowych”. Głównym założeniem funkcjonowania takiego ogrodu jest wykorzystanie i gromadzenie wody przez rośliny (bioretencja), a także naturalna infiltracja do gruntu. Tech-

Ryc. 6. Naziemny zbiornik do gromadzenia wody deszczowej Madison połączony z kwiatnikiem (źródło: Mayne Inc.)

Fig. 6. Above ground rainwater collecting tank Madison combined with flowerbed (source: Mayne Inc.)

nologia polega na gromadzeniu wody z dachu (z rynien), utwardzonych chodników lub podjazdu w specjalnie zaprojektowanej części ogrodu o wielkości proporcjonalnej do powierzchni uszczelnionych. Najczęściej ogród deszczowy przyjmuje formę obniżenia i jest obsadzany roślinami odpornymi na okresowe zalewanie. Często ogrodowi deszczowemu towarzyszą systemy oczek wodnych. Na szerszą skalę ogrody takie mogą przybierać również formę skomplikowanych instalacji drenarskich w przestrzeniach zurbanizowanych.

Jeżeli jednak wykonanie ogrodu deszczowego na terenie posesji nie jest możliwe, wody deszczowe mogą być gromadzone chociażby w specjalnych zbiornikach, a następnie

wykorzystywane do podlewania roślin (ryc. 6). Obecnie można spotkać także specjalne **systemy kwiatników** [Digman 2010b], które podłączone są bezpośrednio do rynien i zasilane w wodę deszczową spływającą z powierzchni dachów.

Wyzwania

Challenges

Nieprzystosowanie do zachodzących zmian klimatycznych, objawiające się brakiem odpowiednich rozwiązań projektowych, skutkuje ogromnymi zniszczeniami infrastruktury i mienia oraz zagrożeniem dla zdrowia i życia ludzi. Najczęściej szkody spowodowane są przez fale

powodziowe. Niesie to za sobą, już obecnie, poważne konsekwencje ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Dlatego też niezwykle ważne jest, aby praktycy w tej dziedzinie, w tym inżynierowie, planiści, projektanci i architekci krajobrazu, jak również przedstawiciele władz lokalnych, byli świadomi tych zagrożeń. Niezwykle istotne jest bowiem wykorzystanie tej wiedzy przy planowaniu lub rewitalizacji obszarów zabudowanych, aby sterowanie obiegiem wody na tych terenach było bardziej zrównoważone. Służy temu również dokładne określenie źródła, drogi przepływu, a także odbiornika wody i zastosowanie odpowiednich rozwiązań dopasowanych do sposobu pokrycia terenu. Dla przykładu, rowy infiltracyjne nie mogą być wybudowane przy wąskich ulicach, gdyż wymagają sporej przestrzeni. Sprawdzają się jednak na osiedlach, na których zaplanowano szerokie pasy zieleni. Podsumowując, można stwierdzić, że kluczem do sukcesu jest wdrażanie zasady, iż „nie ma powierzchni bezużytecznych” w projektowaniu multifunkcyjnych rozwiązań dla zintegrowanego i zrównoważonego gospodarowania wodami, ochrony przeciwpowodziowej oraz poprawy bioróżnorodności i jakości życia ludzi w miastach.

Katarzyna Krężałek

Instytut Technologiczno-Przyrodniczy
Zakład Zasobów Wodnych
Institute of Technology and Life Sciences
Department of Water Resources

Literatura

1. Adamczyk J., 2004, *Rola terenów zielonych w łagodzeniu niekorzystnych skutków procesu urbanizacyjnego*, Praca zbiorowa pod red. J. Stodczyk, *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 183- 194.
2. Aurbach L., 2010, *Dense and Beautiful Stormwater Management*, Ped Shed Blog, PedShed.net, May 14.
3. Digman C.J., 2010, *No space is useless*, *World Water*, Vol.33/Issue 6, November/December 2010.
4. Digman C.J. i in., 2010, *Retrofitting Surface Water Management Measures*, WaPUG Spring Conference 2010.
5. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 2000/60/WE z 23 października 2000 r. w sprawie ustanowienia ram dla działalności Wspólnoty w dziedzinie polityki wodnej.
6. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 2007/60/WE z 23 października 2007 r. w sprawie oceny ryzyka powodziowego i zarządzania nim.
7. Kravčík M., Varga P., Hronský J., Pajtinková J., Kravčiková D., 2010, *Zatrzymaj wodę tam, gdzie żyjesz*, praca zbiorowa „Zyskaj Chroniąc Środowisko, część I: Zatrzymaj wodę tam, gdzie żyjesz”, Wyd. Żywiecka Fundacja Rozwoju 2010.
8. Mrowiec M., 2008, *Zielone dachy jako element zrównoważonych systemów odprowadzania wód opadowych*, pr. zb. pod red. J. Łomotowskiego, *Problemy zagospodarowania wód opadowych*; Wyd. Seidel – Przywecki Sp. z o. o., Warszawa, s. 59-72.
9. PN-EN 752-4:2001 *Zewnętrzne systemy kanalizacyjne*. Obliczenia hydrauliczne i oddziaływanie na środowisko.
10. www.abc-dachy.pl artykuł: *Dachy zielone – ekologiczne i racjonalne gospodarowanie wodą opadową*
11. www.gcl.com.pl
12. www.optigruen.pl

Przemiany terenów zieleni miejskiej Olsztyna

Magdalena Nowak-Rzasa

Transformations
of Urban Green
Space in the City
of Olsztyn

Wprowadzenie

Introduction

Zieleń w miastach ulega ciąglemu ograniczaniu i niszczeniu. A to właśnie tereny zieleni są jednym z elementów tworzących przestrzeń współczesnego miasta, stanowiąc o jego atrakcyjności i urodzie. Zieleń miejska decyduje w dużym stopniu o komforcie życia w mieście, wpływa na zdrowie i samopoczucie mieszkańców. Każdy metr kwadratowy powierzchni miasta jest coraz intensywniej wykorzystywany, a terenów zieleni jest coraz mniej. Tereny zieleni w miastach są wciąż niedoceniane. Środowisko miejskie nie jest przyjazne dla rozwoju drzew – jest zbyt sucho, gleba jest często zasolona i zbita, powietrze zanieczyszczone, a miejsca do wzrostu roślin mało.

Główne zalety zieleni miejskiej to:

- poprawa jakości powietrza,
- tłumienie hałasu ulicy,
- zatrzymywanie wód opadowych,
- wizualne wzbogacanie krajobrazu miejskiego,
- zapewnienie codziennego kontaktu mieszkańców z naturą, zieleń jest miejscem wypoczynku, uprawiania sportu, miejscem zabaw dzieci,
- ochrona powierzchni gleby i budynków przed przegrzaniem.

Dostęp do terenów zieleni, tak jak dostęp do usług w zakresie podstawowym można przyjąć za niezbędną dla dobrej jakości życia. Ilość

terenów zieleni w mieście, ich układ, dostępność, wartość przyrodnicza i estetyczna wpływa bezpośrednio na życie mieszkańców miast.

Tereny zieleni stanowią cenny element miasta, a gdy są zaniedbane tworzą niekorzystny jego obraz. Często brak jest polityki w zakresie kształtowania i zarządzania zielenią oraz brak współpracy pomiędzy władzami samorządowymi, właścicielami i mieszkańcami, a także trudność powiązania rozwoju terenów zieleni z korzyściami ekonomicznymi¹.

Definicja terenów zieleni i ich rodzaje

Definition and types of green areas

Według ustawy z 16 kwietnia 2004r o ochronie przyrody (Dz.U. nr 92 poz.880 z późn. zm.) tereny zieleni to – tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzysząca ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym. Do terenów ziele-

ni w mieście można zaliczyć także ogrody działkowe.

Tereny zieleni można dzielić w zależności od przyjętego kryterium np. własności, pełnionej funkcji, dostępności i innych. W tabeli 1 przedstawiono jeden z podziałów terenów zieleni ze względu na dostępność.

Tereny zieleni stanowią część przestrzeni miasta. Najczęściej zakładanie, pielęgnacja i utrzymanie, a także rewaloryzacja wymaga dużych nakładów pieniężnych.

Dla potrzeb opracowania przyjęto podział terenów zieleni na pięć grup²:

- zieleni ogólniedostępnej czyli parki, zieleńce, place, bulwary, promenady,
- zieleni o specjalnym przeznaczeniu najczęściej o ograniczonym użytkowaniu – np. pasy zieleni izolacyjnej, zieleni towarzysząca komunikacji, ogrody, cmentarze,
- zieleni towarzysząca, najczęściej wyłączona z użytkowania publicznego, np. w ramach terenów przemysłowych,
- tereny gospodarki rolnej i leśnej, m.in. gospodarstwa ogrodnicze, lasy produkcyjne,
- tereny wypoczynkowo-wycieczkowe, np. lasy podmiejskie, parki historyczne.

Zasoby terenów zieleni miejskiej Olsztyna

Green space resources in the city of Olsztyn

Ponad 23% powierzchni miasta stanowią lasy, z tego ponad połowę stanowi zwarty kompleks Lasu Miejskiego. Urządzona zieleni miejska zajmuje ok. 10% powierzchni miasta, a ogrody działkowe ponad 4% ogólnej powierzchni miasta³.

W Olsztynie występują następujące rodzaje terenów zieleni⁴:

Tabela 1. Podział terenów zieleni wg dostępności

Table 1. Division of urban green spaces subject to their availability

tereny samodzielne	tereny towarzyszące
tereny ogólnodostępne	
<ul style="list-style-type: none"> • ogrody dziecięce • tereny wypoczynkowe ponadosiedlowe • zieleni rekreacyjna • tereny wypoczynkowe ogólnomiejskie • promenady nadwodne • lasy wypoczynkowe • cmentarze 	<ul style="list-style-type: none"> • tereny zieleni towarzyszącej budownictwu mieszkaniowemu wielorodzinnemu • przydomowe place zabaw dla dzieci w wieku do lat 6 • przydomowe place gier i zabaw dla dzieci w wieku 6- 10 lat • przydomowe place – aneksy wypoczynku dla dorosłych • tereny zieleni towarzyszącej usługom sportu rekreacyjnego
tereny o ograniczonej dostępności	
<ul style="list-style-type: none"> • ogrody botaniczne • ogrody zoologiczne • parki historyczne • parki etnograficzne • tereny wystawowe • ogrody działkowe • kąpieliska i plaże nad wodami naturalnymi 	<ul style="list-style-type: none"> • tereny zieleni towarzyszącej usługom oświaty • tereny zieleni towarzyszącej usługom kultury • tereny zieleni towarzyszącej usługom wychowania • tereny zieleni towarzyszącej budownictwu jednorodzinemu • tereny zieleni towarzyszącej usługom sportu kwalifikowanego

Źródło: Zachariasz A. [za:] Piątkowska K. *Zieleni i wypoczynek*, Warszawa 1983.

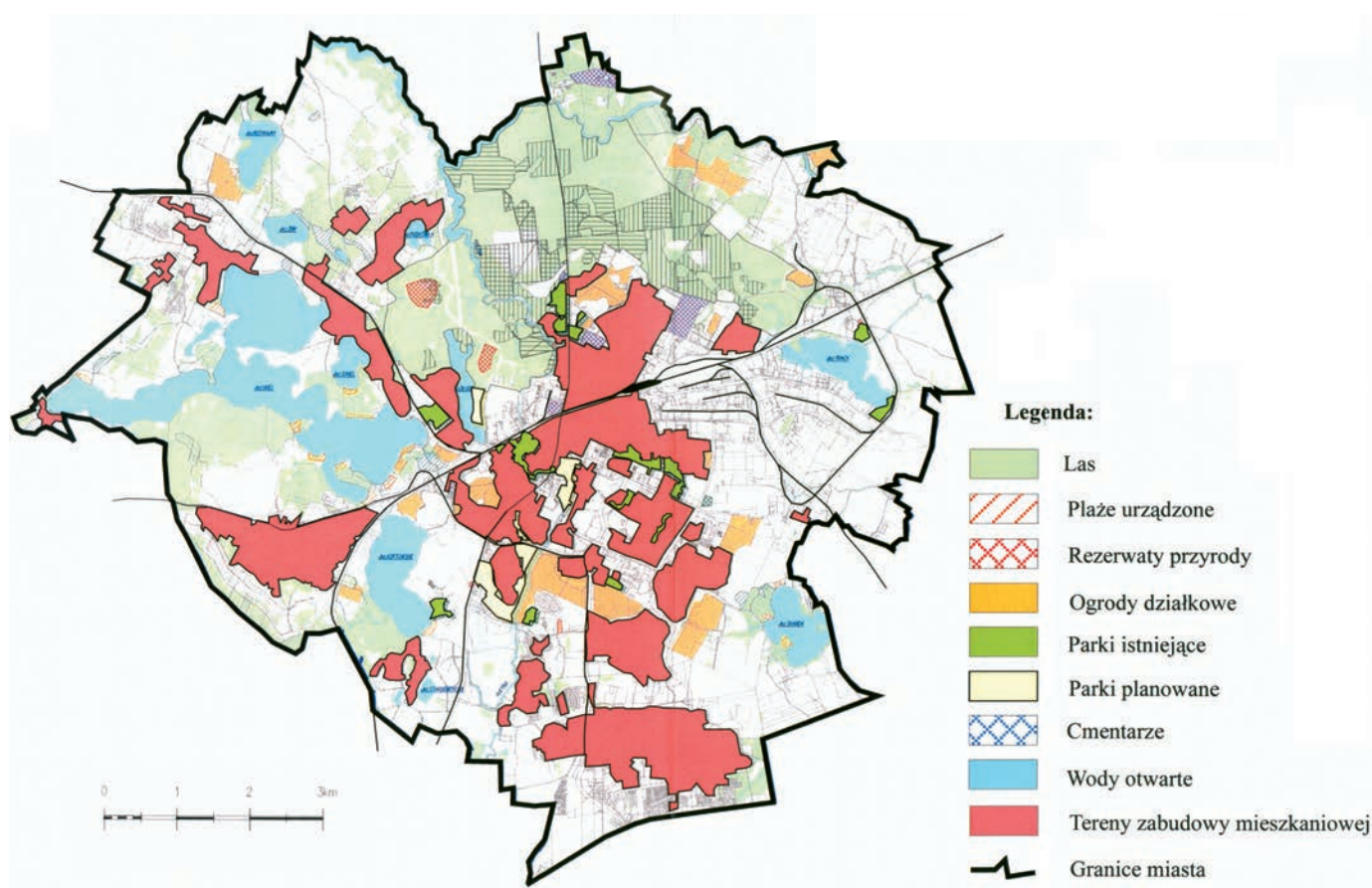
Source: Zachariasz A. [as cited in:] Piątkowska K. *Zieleni i wypoczynek*, Warszawa 1983.

Ryc. 1 Rozmieszczenie terenów zieleni miejskiej.

Legenda: las, plaże urządzone, rezerваты przyrody, ogrody działkowe, parki istniejące, parki planowane, cmentarze, wody otwarte, tereny zabudowy mieszkaniowej, granice miasta

Fig. 1. Location of urban green spaces.

Legend: forest, managed beaches, nature reserves, allotment gardens, existing parks, planned parks, cemeteries, open waters, housing areas, city boundaries

Źródło: Bródka E. Zielen jako miernik jakości przestrzeni miejskiej na przykładzie parków Olsztyna UWM Olsztyn, Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej, praca inżynierska 2009

- parki zajmujące powierzchnię ok. 71 ha,
- zielen towarzysząca obiektom komunikacji o powierzchni ok. 97 ha,
- zielen osiedlowa i zieleńce ok. 148 ha,
- zielen cmentarna ok. 81 ha,
- zielen nieurzadzona*) ok. 84 ha,
- tereny ogródków działkowych ok. 230 ha.

*) Tereny zieleni nieurzadzanej w granicach miasta to głównie pola, łąki, pastwiska, nieużytki, torfowiska i tereny podmokłe, zlokalizowane głównie w dolinie rzeki Łyny i w okolicach jezior.

Zielen osiedlowa Olsztyna charakteryzuje się dużą różnorodnością pod względem zagospodarowania i utrzymania. Na sposób utrzymania tego typu zieleni ma wpływ skomplikowany układ przestrzenny i nieuporządkowany stan władania terenów.

Zielen towarzysząca obiektom komunikacji cechuje często zły stan zdrowotny zadrzewień, a usuwane nasadzenia nie są odnawiane.

Na terenie miasta Olsztyna znajduje się 12 parków. Ich rozmieszczenie jest nierównomierne i plamowe. W parkach brak jest całorocznych atrakcji i wyposażenia zachęcającego do dłuższego przebywania w parku.

Rozmieszczenie terenów zieleni miejskiej przedstawiono na rycinie 1.

Przemiany terenów zieleni

Transformations of green areas

W celu oceny przemian, jakie zaszły w ilości terenów zieleni w ostatnich 5-10 latach w mieście, przeprowadzono badania ankietowe wśród 100 mieszkańców⁵.

Zdaniem 25% badanych stan zieleni poprawił się, a według 44% stan ten nie uległ zmianie, natomiast 8% uważa, iż jest gorzej.

82% respondentów przyznaje, że zieleń ma wpływ na jakość przestrzeni miejskiej. Ankietowani oceniali zadowolenie z dotychczasowych działań władz w zakresie rozwoju terenów zieleni. Aż 53% ankietowanych oceniło te działania jako niewystarczające. Zdaniem ankietowanych, najwięcej pieniędzy należy przeznaczyć na parki, zieleńce oraz zieleń osiedlową.

Jako działania mające poprawić stan zieleni ankietowani wskazywali najczęściej:

- konieczność nowych nasadzeń – 26%,
- skuteczny nadzór nad ochroną zieleni – 21%,
- ograniczenie usuwania drzew i krzewów – 19%.

W celu określenia perspektyw rozwoju należy zwrócić uwagę na obszary problemowe.

Obszarami problemowymi określonymi w Programie Kształtowania

i Rozwoju Terenów Zieleni w Olsztynie są:

- dość duża ilość terenów niezabudowanych w mieście (nieużytki lub zieleń nie urządzona),
- duża ilość ogrodów działkowych wewnątrz miasta,
- nierównomiernie rozłożone tereny zieleni (część północna z Lasem Miejskim – terenów zieleni dużo, południowa – powstająca

na dawnych polach uprawnych, posiada niewiele terenów zieleni),

- brak ustalonych zasad dotyczących ochrony, pielęgnacji i uzupełniania zieleni cennej (drzew starszych od 40 lat),
- brak działań miasta w kierunku tworzenia nowych terenów zieleni urządzonej jako terenów przestrzeni publicznej,

Tabela 2. Atrakcyjność parków dla osiedli miasta Olsztyna

Table 2. Attractivity of Parks by inhabitants of housing estates in Olsztyn

Lp.	Nazwa osiedla	Atrakcyjne parki
1.	Brzeziny	Pozorty
2.	Dajtki	brak
3.	Generałów	brak
4.	Grunwaldzkie	Podzamcze
5.	Gutkowo	brak
6.	Jaroty	brak
7.	Kętrzyńskiego	Kusocińskiego, Jar I
8.	Kormoran	Nagórki, Jar I
9.	Kortowo	Kortowo
10.	Kościszki	Podzamcze, Nagórki, Kusocińskiego, Jar I
11.	Likusy	Nad J. Czarnym
12.	Mazurskie	Pozorty
13.	Nagórki	Nagórki
14.	Nad Jeziorem Długim	Podzamcze, nad J. Czarnym
15.	Pieczewo	brak
16.	Pojezierze	Kusocińskiego, Jar I, Jar II
17.	Podgrodzie	Pozorty, Podzamcze, Kortowo
18.	Podleśna	Kusocińskiego
19.	Redykajny	brak
20.	Śródmieście	Podzamcze, Kusocińskiego
21.	Wojska Polskiego	Przy ul. Rataja, Podzamcze, Jakubowo
22.	Zatorze	Kusocińskiego
23.	Zielona Górka	brak

Źródło: Bródka E: *Zieleń jako miernik jakości przestrzeni miejskiej na przykładzie parków Olsztyna*, Praca inżynierska, 2009.

Source: Bródka E: *Zieleń jako miernik jakości przestrzeni miejskiej na przykładzie parków Olsztyna*, Engineer's thesis, 2009.

- brak zieleni izolacyjnej od terenów przemysłowych, ciągów komunikacyjnych,
- brak zieleni wysokiej przy nowo powstających drogach,
- brak zarządcy oraz zasad pielęgnacji dla enklaw leśnych znajdujących się wewnątrz miasta,
- brak ustalenia zasad tworzenia powierzchni biologicznie czynnej dla terenów inwestycyjnych (szczególnie usługowych i przemysłowych).

Porównując mapę terenów zieleni zawartą w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Olsztyna z 2001 r. z mapą systemu środowiska naturalnego ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego z 2010 r. można wyciągnąć następujące wnioski:

- najczęściej pod inwestycje są przeznaczane tereny na południu miasta,
- przy rozbudowie osiedli mieszkaniowych i budowie nowych osiedli często nie planuje się terenów zieleni urządzonej,
- powstały dwa nowe parki – Jar I i Jar II,
- można zaobserwować zmniejszanie się powierzchni terenów zieleni.

By ocenić stan dostępności do parków określono ich zasięg obsługi (tj. dostęp do parku w zasięgu 15 minut spaceru czyli ok. 400 m). Atrakcyjność parków dla osiedli miasta Olsztyna przedstawiono w tabeli 2.

Osiedlami pozbawionymi łatwego dostępu do jakiegokolwiek parku są: Dajtki, os. Generałów, Jaroty, Gutkowo, Pieczewo, Redykajny, Zielona Górka. Planowane parki: Korczaka i Mleczna będą stanowiły miejsce wypoczynku dla mieszkańców osiedli: Grunwaldzkiego i Podgrodzia, natomiast Park Centralny – osiedla Kusocińskiego i Śródmieście. Istniejące parki nie są przystosowane do ruchu rowerowego, deskorolek i innych sportów. Alternatywą dla parków miejskich mogą być położone w pobliżu osiedli Redykajny i Zielona Górka duże obszary leśne. W pobliżu osiedli: Generałów i Jaroty brak jest jakichkolwiek publicznych terenów zieleni.

Podsumowanie

Conclusion

Wyniki ankiety oraz Programu Kształtowania i Rozwoju Terenów Zieleni Miejskiej w Olsztynie były podstawą do sformułowania wniosków dotyczących dalszych perspektyw rozwoju terenów zieleni w Olsztynie.

W mieście należy dążyć do:

1. Pokrycia obszaru całego miasta planami zagospodarowania przestrzennego, co zapewni ochronę terenów zieleni przed niszczeniem;

2. Stworzenia systemu zieleni, w którym mieszkańcy wszystkich osiedli będą mogli wypoczywać wśród zieleni w pobliżu miejsca swojego zamieszkania;
3. Zbudowania spójnego systemu zieleni miejskiej łączącego tereny zieleni miejskiej z terenami zieleni na obrzeżach miasta i poza jego granicami administracyjnymi;
4. Pozyskania funduszy z innych źródeł, poza budżetem miasta, na zakładanie, utrzymanie, rewaloryzację terenów zieleni.

Magdalena Nowak-Rzasa

Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department of Spatial Planning and Engineering
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Przypisy

¹ Zachariasz A.. 2006, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, seria Monografie 336, wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 114.

² Pokorski J., Siwiec A.. 1998, *Kształtowanie terenów zieleni*, WSiP, Warszawa, s. 125-126.

³ www.stat.gov.pl/bdr_n/app/dane_podgrup.nowe_okno?p_zest_id=353805&p_ty-p=HTML (11.06.2010).

⁴ Łągna W. i in, 2008, *Program Kształtowania i Rozwoju Terenów Zieleni Miejskiej w Olsztynie*, Olsztyn.

⁵ Bródka E., 2010, *Stan i przemiany oraz perspektywy rozwoju terenów zieleni na przykładzie Olsztyna*, praca magisterska, UWM, WGiGP, Olsztyn.

The Turia River Park (Valencia) - part 2

Galan Vivas, Juan José

Park nad rzeką
Turia (Walencja)
- cz. 2

Fig. 22. River Turia Park: Stretch 6 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 22. Park nad rzeką Turia: Odcinek 6 (źródło: Bingmaps, 2010)

The following article is a direct continuation of an article in the previous issue of the journal.

STRETCH 6

- **Dimensions and location:** A 700 m long and 170 metres wide stretch laterally limited by vertical stone embankments dating from the middle ages. On its southern side the river runs parallel to the old medieval town.
- **General description and character:** This area was planted following a series of public tree planting campaigns that took place after the arrival of the democracy. The result is a random tree layout and a meanderym system of paths, only broken by a central linear walk and by an area covered by football pitches which, surprisingly, fill the old riverbed near

the monumental façade of the old town and the impressive Towers of Serranos. Water is not present in this stretch.

- **Uses:** Strolling, jogging, cycling, skating, resting and playing football.
- **Connections:** The linear garden (Alameditas de Serranos) located between the river park and the old town create a transition area which diminish the effect of the heavy traffic and that provides one of the few wide and gardened walks along the shores of the old riverbed. In spite of the very narrow sidewalks on the opposite shore, the stretch nº6 is also well connected with the new districts on the western side, where an old Train Station is now a key landmark and a stop of a tram corridor that can be eventually used as a pedestrian an cyclist way.

Fig. 23. Stretches nº 7, 8 & 9 of the River Turia Park (from the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A., et al, 2010)

Ryc. 23. Odcinki nr 7, 8 i 9 Parku nad rzeką Turia (the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A. i in., 2010)

Fig. 24. River Turia Park: Stretch 7 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 24. Park nad rzeką Turia: Odcinek 7 (źródło: Bingmaps, 2010)

STRETCH 7

- **Dimensions and location:** A 400 m long and 140 metres wide stretch, laterally limited by vertical stone embankments dating from the middle ages. The river park runs parallel on its southern side to the old medieval town and is flanked by some of its most important monuments and parks (Museum of Fine Arts, Monastery of the Temple Order, Ruins of the Royal Palace and Park of Viveros).
- **General description and character:** Located over the previous municipal tree nurseries, the park has maintained some of the old mature trees, conforming a random planting with small tree groups that contrast with the straight walks and with some modern sculptures. Water is not present.
- **Uses:** Strolling, jogging, cycling, art display, resting.
- **Connections:** In spite of the important public and monumental elements flanking the river park, there are few points to descend to it, the traffic is particularly dense in the lateral streets and their sidewalks narrow and with little public life. The Viveros Park, the second biggest in the city, is weakly connected with the river through a tunnel.

STRETCH 8

- **Dimensions and location:** A 400 m long and 160 metres wide stretch laterally limited by vertical stone embankments. On its eastern

side is flanked by the Alameda, a historic and wide boulevard which is already depicted in paintings and maps from the XVIII century and that was renewed for the Regional Exhibition of the year 1909. The Alameda includes some terraces and gives also access to the romantic and intimate Monforte Gardens and to the Park of Viveros. On its western side, the river meets the old city with the church and cloister of Santo Domingo and a renewed residential and administrative district.

- **General description and character:** This area was planted following a series of public tree planting campaigns that took place after the arrival of the democracy. The result is a tree random layout and a meandering system of paths, only broken by two lateral and

a central linear walks. Water is not present.

- **Uses:** Strolling, jogging, cycling, resting, football.
- **Connections:** The eastern end of the stretch is marked by the Exhibition bridge and by the only tube station that can be found within the river park and that, somehow, invites to think about the unclear relationship of the linear park with the local public transport system. The stretch is well connected to both sides by a system of ramps located by the bridges

STRETCH 9

- **Dimensions and location:** A 225 m long and 160 metres wide stretch laterally limited by vertical stone embankments. On its eastern side is flanked by the Alameda Gardens (see stretch 8) and in the

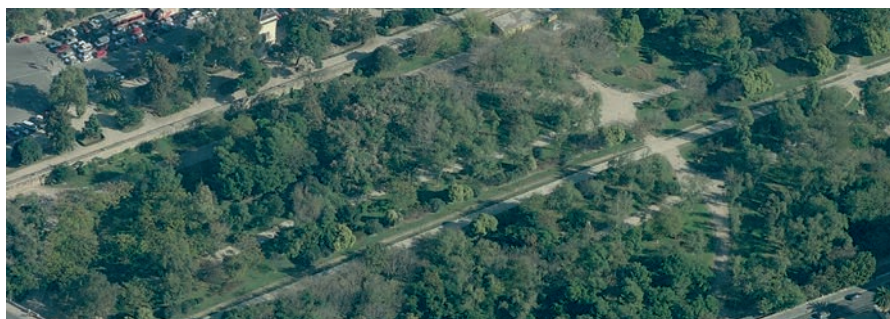

Fig. 25. River Turia Park: Stretch 8 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 25. Park nad rzeką Turia: Odcinek 8 (źródło: Bingmaps, 2010)

Fig. 26. River Turia Park: Stretch 9 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 26. Park nad rzeką Turia: Odcinek 9 (źródło: Bingmaps, 2010)

Fig. 27. Stretches n°s 10, 11 & 12 of the River Turia Park (from the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A., et al, 2010)

Ryc. 27. Odcinki nr 10, 11 i 12 Parku nad rzeką Turia (the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A. i in. 2010)

western side, by a renewed residential and administrative district.

- **General description and character:** Since the area is kept for big public events (fairground attractions, circus, fireworks, temporary markets), the stretch has little planting except for one area,

where the park is compartmented by high hedges defining an odd and visually enclosed system of small streets and squares. Water is not present.

- **Uses:** Big events and temporary markets.

Fig. 28. River Turia Park: Stretches 10 & 11 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 28. Park nad rzeką Turia: Odcinki 10 i 11 (źródło: Bingmaps, 2010)

- **Connections:** The stretch is well connected to both sides with a system of ramps located by the Exhibition bridge and by the Flower's bridge, a very recognisable feature due to its changing cover of flowers.

STRETCH 10 & 11

- **Dimensions and location:** A 900 m long and 150 metres wide stretch laterally limited by vertical stone embankments. On its eastern side is flanked by the new extension of the Alameda and the Music Palace and, in the west, by a planted boulevard marking the limit of the grid like expansion of the city, dating from the beginning of the XXth century.
- **General description and character:** This is the only stretch designed according to the Bofill's masterplan and attends to a strict geometrical and symmetrical pattern which wisely integrates the beautiful Del Mar bridge, locating a reflecting circular pond under it, or the Music Palace, creating a big square with a central music-fountain pond in front of it. In spite of not having a continuous course of water, this liquid element is quite present in ponds, channels and fountains. Planting is also quite consistent and includes a matrix of pines embracing areas planted with palm trees, orange trees, cypresses, white bulberry trees and myrobalan plum trees.

Fig. 29. River Turia Park: Stretch 12 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 29. Park nad rzeką Turia: Odcinek 12 (źródło: Bingmaps, 2010)

Fig. 30. Stretches nr 13, 14, 15 & 16 of the River Turia Park (from the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A., et al, 2010)

Ryc. 30. Odcinki nr 13, 14, 15 i 16 Parku nad rzeką Turia (the Valencia's Park's and Garden's Guide, MEDINA PILES, A. i in. 2010)

- **Uses:** Strolling, outdoor concerts and cinema, jogging, cycling, skating, resting .
- **Connections:** The stretch is particularly well connected to both sides with a system of ramps. The existence of two green boulevards on both shores provide an alternative walk at the city level.

STRETCH 12

- **Dimensions and location:** A 900 m long and 150 metres wide stretch laterally limited by vertical stone embankments. On its eastern side is flanked by the new extension of the Alameda and in the west by

the dense urban developments which took place in the 50's and 60's and which follow the 2nd ring road.

- **General description and character:** Known as the "River of the Children", this stretch incorporates a series of playgrounds and a cafeteria. The main attraction is a 60 metres long sculpture of a lying Gulliver, housing big slides and bridges. The geometry of the park starts losing the formality of the stretches 10 and 11 and is quite influenced by the Reino bridge, which crosses diagonally the site. The planting becomes more

seasonal due to the predominance of deciduous species and water is not particularly present.

- **Uses:** Playgrounds, strolling, jogging, cycling, skating, resting.
- **Connections:** The stretch is well connected to both sides with a system of ramps. The presence of the Alameda in the eastern side provides a route at the city level with commanding views over the river park. This option is not available in the western side.

STRETCH 13 & 14

- **Dimensions and location:** A 1km long and 160 metres wide stretch where the park modifies the shape of its lateral boundaries and the stone retaining walls are replaced by gentle slopes flowing down from the Alameda's extension and some new residential and commercial city districts. On its southern side the park meets the City of Arts and Sciences, a huge and impressive cultural complex.
- **General description and character:** The park recovers a central and wandering course of water which is accompanied by a meandering system of paths. The planting follows this erratic pattern and the trees and shrubs, in a mix of deciduous, evergreen and palm species, are laid in small groups or scattered over the lawn.
- **Uses:** strolling, jogging, cycling.
- **Connections:** The stretch is well connected to the northern side with a system of zigzagging ramps.

Fig. 31. River Turia Park: Stretches 13 & 14 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 31. Park nad rzeką Turia: Odcinki 13 i 14 (źródło: Bingmaps, 2010)

The Alameda, on the northern side, provides a route with commanding views over the river park. On the southern side, a channel separates the park from the big ponds and buildings of the City of Arts and Sciences.

STRETCH 15

- **Dimensions and location:** A 900 metres long and 250 metres wide stretch that accommodates the City of Arts and Sciences and that is laterally flanked by the park stretches n° 13 & 14 and by new residential districts, administrative buildings (City of the Justice) and a big shopping mall. The impressive buildings of the City of Arts and Sciences, including an Opera House, a 3D IMAX Cinema, a Sciences Museum, a Public Events Arena and a huge pergola, have made of this place a new and iconographic image of Valencia and has triggered the creation of a new centrality in the city, counterbalancing the old city center and the Palace of Congresses area, and reinforcing the connection of Valencia with its seafront.

- **General description and character:** The stretch is conformed by the before mentioned white buildings, floating over huge pale blue rectangular ponds. The rhythm created by the buildings' structures, and the enormous size of all the elements, define an impressive and monumental space which can

be fully perceived from the Alameda's extension (northern side) or from the terrace on the southern side, where an enormous pergola with climbers, provides shade and shelter.

- **Uses:** culture (museum, cinema, concerts, opera), strolling and resting.
- **Connections:** The stretch is separated from the river park by a channel and by white concrete or stone embankments from the terrace defining the southern limit. Access to the area can be easily controlled and the future construction of a tram lane is expected to improve its connection to the rest of the city.

STRETCH 16

- **Dimensions and location:** A 600 metres long and 120 metres wide stretch that is laterally flanked on its southern side by a Oceanographic Park, the biggest sea park in Europe, and on its northern side by the Alameda's extension and by new residential districts, both linked to the river park by a system of ramps over the sloped edge.
- **General description and character:** This park stretch is partially constructed and follows the same design principles and patterns that the stretches n° 13 and 14. There is a course of sewage water that is currently under decontamination and that might become in the

Fig. 32. River Turia Park: Stretch 15 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 32 Park nad rzeką Turia: Odcinek 15 (źródło: Bingmaps, 2010)

Fig. 33. River Turia Park: Stretch 16 (source: Bingmaps, 2010)

Ryc. 33. Park nad rzeką Turia: Odcinek 16 (źródło: Bingmaps, 2010)

Table 1. Maintenance costs of green areas in Valencia (source: Annual Report of the Fundación Municipal de Jardines y Parques Singulares de Valencia, 2003)

Tabela 1: Koszty utrzymania terenów zielonych w Walencji (źródło: Sprawozdanie Roczne Fundación Municipal de Jardines y Parques Singulares de Valencia, 2003)

OPERATIONS (€/m ² year)	BENIMACLET PARK	MONFORTE PARK	AYORA PARK	OESTE PARK	TURIA PARK T3	TURIA PARK T6	TURIA PARK T8	TURIA PARK T9	TURIA PARK T10-11	TURIA PARK T12	TURIA PARK T13-14
CLEANING	0,86 €	3,73 €	1,38 €	1,29 €	0,52 €	0,43 €	0,36 €	0,37 €	0,48 €	0,76 €	0,23 €
WATERING	0,45 €	0,68 €	0,55 €	0,39 €	0,10 €	0,01 €	0,12 €	0,20 €	0,13 €	0,24 €	0,11 €
PRUNING	0,19 €	0,54 €	0,20 €	0,09 €	0,14 €	0,03 €	0,05 €	0,05 €	0,21 €	0,07 €	0,02 €
OTHER GARDENING	2,61 €	7,77 €	1,97 €	3,53 €	1,12 €	0,88 €	1,21 €	1,13 €	1,09 €	2,11 €	0,99 €
TOTAL GARDENING	4,11 €	12,72 €	4,10 €	5,30 €	1,88 €	1,35 €	1,74 €	1,75 €	1,91 €	3,18 €	1,35 €
SPECIALIST'S LABOUR	0,11 €	0,21 €	0,20 €	0,20 €	0,06 €	0,10 €	0,07 €	0,47 €	0,07 €	0,13 €	0,09 €
ADMINISTRATION & DIRECTION	0,69 €	1,80 €	0,55 €	0,85 €	0,25 €	0,23 €	0,32 €	0,27 €	0,31 €	0,54 €	0,20 €
TOTAL MAINTENANCE	4,91 €	14,73 €	4,85 €	6,35 €	2,19 €	1,68 €	2,13 €	2,49 €	2,29 €	3,85 €	1,64 €
GUARDS	0,93 €	4,06 €	1,19 €	1,81 €							
INVESTMENTS	0,28 €	0,62 €	0,21 €	1,53 €	0,43 €	0,77 €	0,18 €	0,32 €	0,60 €	0,58 €	0,43 €
TOTAL MAINTENANCE + KEEPING	6,12 €	19,41 €	6,25 €	9,69 €	2,62 €	2,45 €	2,31 €	2,81 €	2,89 €	4,43 €	2,07 €
AREA (m ²)	80000	12000	48300	43750	83750	129320	75800	34400	135275	61000	141540
TOTAL COST (€/year)	489 600,00 €	232 920,00 €	301 875,00 €	423 937,50 €	219 425,00 €	316 834,00 €	175 098,00 €	96 664,00 €	390 944,75 €	270 230,00 €	292 987,80 €

future the central element of this stretch.

- **Uses:** strolling, jogging, cycling.
- **Connections:** The stretch is well connected to the northern side with a system of ramps. The existence of the Alameda in the northern side provides a route with commanding views over the river park. On the southern side, a wall separates completely the park from the Oceanographic Complex.

Some considerations about Maintenance

Rozważania na temat konserwacji

A brief study of the maintenance costs of the river Turia Park and a comparison with other parks of Valencia, shows that, in general, the maintenance of the river parks is considerably cheaper than the one of other urban green areas.

Thus, whilst the standard Valencian district park has an average maintenance cost of 5 euro per m² and year (data from the year 2003),

being the main exception the Monforte Garden, a historical and protected site with a complex topiary and specific cares, the river Turia park has an average maintenance cost of 2,25 euro per m² and year. This low costs are found in the watering, pruning, cleaning and gardening works, what can be explained by the use of native or well adapted plants, by the absence of hedges, flower beds or other complex garden structures, by the simplification of the designs and by the optimisation of the administrative and labour resources.

Differences between the river park stretches are due to their specific characteristics but are in general quite

similar and should always be studied considering the intensity and types of use of each stretch. Thus, the stretch 12, housing the “Children’s River”, includes a dense programme of playgrounds and a more complex planting, what raises its maintenance costs up to 4,42 euros/m² and year. The same can be applied to the stretches 10 and 11, that in spite of having many linear metres of hedges and a especially intense use, keep a low maintenance cost thanks to the simplicity of the rest of its planting and to the resistance and good construction of its hard areas.

Discussion & conclusions

Dyskusja i wnioski

The river Turia Park can be considered a unique example of transformation of an obsolete hydraulic infrastructure into an open public space. Its central position, crossing the whole metropolitan area of Valencia, gave to this space an enormous potential to become the backbone of the city green system and to be massively used by a population of 1,5 million people, suffering, by the end of the 1970’s, a strong shortage of green spaces.

From a global point of view, it can be said that these potentials have been fulfilled and that the Valencian citizens have internalised the river Turia Park as part of their way of life. They know that, there, “going

down to the old river”, they can find a sheltered and silent continuum of 8,5 kilometres without any sort of motorised traffic where they can develop all sort of outdoor activities. In fact, quite often, the river becomes so crowded with people jogging, cycling or resting, that the whole park looks more like a green huge street that a normal park.

However, the analysis of the River Turia Park, permits to conclude a series of aspects that might require further consideration:

- **The river Turia Park in the Regional Green system:** There is a unique opportunity to link the river Turia Park with the coast and with two major and very close Natural Parks, this linkage is feasible but requires determination and a bold approach to deal with transport and harbour infrastructures
- **The river Turia Park in the Local Green system:** It is essential to understand and take advantage of the potential of the river park in the local scale, reinforcing its connections with other green areas through the existing system of tree lined avenues and new or existing cycling lanes, improving the encounters of the green ways arriving to the old river and connecting it more strongly with the adjoining parks.
- **The “shores” of the river Turia Park:** The diminishing of the traffic intensity in the busy streets running parallel to the river park, has proved to be quite effective

in improving the transversal connections in those places where it has been applied. This traffic control should be accompanied by a change in the street sections, widening the sidewalks by the river edge in order to provide routes with commanding views over the park, and widening as well the sidewalks in the internal side of the streets, that at present are scarcely used, but that have an enormous potential to accommodate terraces, cafeterias, shops, etc, complementing the few services provided within the river and taking advantage of the long and interesting views that can be enjoyed there.

- **The river Turia Park and the public transport system:** In spite of crossing the city from west to east, most of the people do not perceive the river park as a corridor to move by bike or on foot within the city. This probably has to do with the sunken position of the park and with the lack of commercial and administrative activity on its shores. This perception can be modified by providing good routes on the upper shores and by reinforcing their role as public transport corridors (tram or underground).
- **The river Turia Park: Design, Phasing and Maintenance:** Even considering that in the 1960’s the concept of ecological flow was not used, and that nowadays the diversion of the river Turia

would have quite probably maintained a minimum flow along the old river bed, the convenience of having a continuous a line of water along the whole park remains as an unanswered question. No doubt that the river park is an amazing and powerful green stripe but the water appears sporadically and lacks the continuity of the two other major elements that define the park: the masses of trees and the embankments. This issue makes clear how important is approaching this sort of spaces from a big scale point of view, and prove that, without an strategic plan or masterplan, sectorial and partial designs are unable to assume or integrate some major aspects, like transversal connections, public transport systems, or, additionally, in this case, a more consistent approach to the presence of water. These reflections can invite us to think about the effect that the division and phasing of the park has had in the final result. Quite probably a single design for the whole river would have produced a monolithic space and would have not been able to assume the important changes that the city has had in the last decades. On the other hand, and as explained before, the strict division of the park has hindered the introduction of more consistent strategies for the use of water, for the definition of access points and routes within the park,

for the application of ecological principles in the greenery or in the plant communities, for the character of the park when it flanks the old town, or for the treatment of the bridges and the spaces under them, aspects, that could have been easily assumed by the original master plan as design strategies or design guidelines. Even with these considerations, the present park is without any doubt a priceless, successful and lively space that is recognised as a single element and that has made of its internal diversity one of its main virtues, achieving at the same time high ecological and maintenance standards.

- **The river Turia park and Public Participation:** The decision of transforming the old riverbed in a park had its origin in the people and in the democratic movements that were changing the Spanish and Valencian society in the 1970's. The river Turia Park became a symbol and it absorbed most of the new social values and demands. This important input was followed by the massive use of this regained space, and this, in the end, can be perceived as the most important and reliable indicator of its public and general acceptance.

Galan Vivas, Juan José

Universidad Politécnica de Valencia
DE INSAUSTI MACHINANDIARENA, Pilar
Universidad Politécnica de Valencia
August 2011

Bibliography

1. *Annual Report*, 2003, Fundación Municipal de Jardines y Parques Singulares de Valencia.
2. BINGMAPS (maps & aerial pictures, <http://www.bing.com/maps>), 2010.
3. Bofill Levi R., 1982, *River Turia Park masterplan*, Ayuntamiento de Valencia.
4. De Insausti Machinandiarena P., 2006, *Paisajes del Turia*, Universidad Politécnica de Valencia, Valencia.
5. Lozano Esteban, S., 2010, *Proyecto Final de Máster*, Máster en Jardinería y Paisaje de la Universidad Politécnica de Valencia.
6. Medina Piles A., 2010, *Guía de jardines históricos y parques urbanos*, Ayuntamiento de Valencia, Valencia.
7. Muñoz Criado, A., 2009, *Plan de la Huerta de Valencia*, Generalitat Valenciana, Valencia.

Zieleń XIX-wiecznych górnos Śląskich miast i ośrodków przemysłowych – zarys problematyki*

Katarzyna Łakomy

Greenery of 19th
Century Towns and
Industrial Centers –
Outline of Problems

Wprowadzenie

Introduction

Zieleń miejska i przyprzemysłowa okresu XIX i początku XX wieku stanowi rozległą tematykę z zakresu sztuki ogrodowej łączącą aspekty urbanistyczne, kulturowe i historyczne z problematyką zarówno konserwacji, jak i rekultywacji. Obszary te posiadały różnorodne formy i funkcje, stanowiące odpowiedź na pogarszające się warunki mieszkaniowe, społeczne, przestrzenne miast, kolonii i innych układów związanych z przemysłem wydobywczym, wytwórczym czy komplementarnym. Również na Górnym Śląsku zakładano parki miejskie, ludowe, place, skwery, aleje mające na celu podniesienie estetyki miejsca, a przede wszystkim poprawę jakości życia mieszkańców.

Współcześnie, brak rozpoznania i pielęgnacji tych obszarów powoduje powolny ich zanik, przez co krajobraz górnośląski nie tylko traci wartości przyrodnicze, ale także historyczne i kulturowe. Dlatego też niniejszy artykuł ma na celu nakreślenie zasadniczych cech i funkcji terenów zieleni przemysłowej, ma stanowić próbę określenia zasobu, systematyki oraz stanu zachowania i problemów rewaloryzacji terenów zieleni XIX-wiecznych górnośląskich ośrodków o charakterze przemysłowym.

Zakres opracowania

Range of study

Tematem niniejszego artykułu jest zieleń miast i ośrodków przemysłowych¹ (osad, osiedli, kolonii²) powstałych w okresie rozkwitu epoki przemysłowej przypadającej na wiek XIX oraz początek wieku XX, do roku 1914, uznawanego za końcową datę występowania zjawisk kulturowo-artystycznych charakterystycznych dla wieku XIX. Terytorialny zakres obejmuje fragment obszaru dawnej prowincji śląskiej, która w wyniku postanowień pokoju hubertusburckiego z 1763 roku została przyłączona do Prus. Podział administracyjny wyłonił początkowo cztery, od roku 1820 trzy rejencje: wrocławską, legnicką i opolską. Badaniami został objęty fragment obecnego województwa Śląskiego, kraina historyczna zwana Górnym Śląskiem, należąca niegdyś do rejencji opolskiej³.

Stan badań

State of study

Tereny XIX-wiecznej zieleni towarzyszącej ośrodkom o charakterze przemysłowym stanowią tematykę w niewielkim zakresie rozpoznaną. O ile na temat sztuki ogrodowej tego okresu oraz zieleni miejskiej powstało wiele opracowań monograficznych jak i ogólniejszych [Majdecki 2010, Zachariasz 2006], o tyle zieleń osiedli robotniczych nadal posia-

* Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego – Politechnika XXI wieku – Program rozwojowy Politechniki Krakowskiej – najwyższej jakości dydaktyka dla przyszłych polskich inżynierów

da skromną literaturę przedmiotu. Problematykę tę poruszyła Martyna Walker [2005] oraz Krzysztof Gasidło [2007] i Aneta Wiatr⁴. Szersze opracowania na temat osiedli przemysłowych prezentują raczej zagadnienia dotyczące konkretnych układów oraz syntezy zjawiska, zarówno w oparciu o aspekty kulturowo-społeczne, jak i urbanistyczno-architektoniczne. Do tych ostatnich należy zaliczyć współczesne opracowania, m.in: Anny Sulimowskiej-Ociepki [2004], nieco starsze, np.: Ireny Nalepy-Orłowskiej [1955] i Aliny Nowak-Lenartowskiej [1973], czy też publikacje z epoki [Sattig 1892, Reuffurth 1910, Seidl 1913].

Ponieważ znaczna część zieleni miast i osiedli przemysłowych uległa zanikowi lub znacznym przekształceniom, publikacje historyczne stały się podstawą prac badawczych nad omawianą problematyką. Ich uzupełnienie stanowiły analizy zachowanych obszarów zieleni oraz

dokumentacja archiwalna: ikonograficzna, kartograficzna i fotograficzna.

Zieleń miast i ośrodków przemysłowych – geneza zjawiska

Towns and industrial centers – origin of phenomenon

Przemysł, od początku swojego rozwoju, funkcjonował w powiązaniu z zielenią, w relacjach z krajobrazem i środowiskiem. Pola i działki uprawne stanowiły fragment struktury przestrzennej i funkcjonalnej manufaktur włókienniczych. Początkowo, na Górnym Śląsku (w XVII/ XVIII w.⁵) hutnictwo żelaza stanowiło główną gałąź przemysłu, a wytop żelaza prowadzony był z miejscowych rud darniowych, natomiast dla niecenia ognia stosowano drewno, co

wpływało na lokalizację zakładów i ich kolonii w pobliżu obszarów zalesionych. Zastosowanie węgla jako paliwa do pieców hutniczych, wprowadzenie maszyn parowych do użytku w kopalniach, wynalezienie nowych metod wytopu cynku (opracowanych pod koniec XVIII wieku), skutkowało lokowaniem hut w bezpośrednim sąsiedztwie kopalń. Zieleń urządzona o charakterze reprezentacyjnym zaczęła towarzyszyć rezydencjom ich właścicieli lub dyrektorów oraz siedzibom spółek i zarządków. Zmniejszenie kosztów utrzymania oraz przywiązanie pracownika do zakładu zapewnić miały ogródki przydomowe w pierwszych osadach robotniczych o formie ulicówek, ogrody pracownicze wewnątrz zabudowy koszarowej, jak i duże zespoły ogrodów szreberowskich. Duża koncentracja ludności ośrodków przemysłowych, lokalizowanie osiedli przy zakładach, prowizoryczne i ciasne mieszkania przykładowe potęgowały narastające problemy społeczne, sanitarno- higieniczne i urbanistyczne. Zaradzić im miały ustawy i rozporządzenia regulujące warunki mieszkaniowe robotników oraz pojawiające się od początku XIX wieku idee utopijnego socjalizmu [Syrkus 1984]. Doprowadziło to szerszego zainteresowania urbanistyką i architekturą układów przemysłowych, a przez to do powstania szeregu teoretycznych koncepcji, jak i realizacji kolonii robotniczych, w których zieleń posiadała walor nie tylko kompozycyjny, kulturowo-

Ryc. 1. Zabrze, Zieleń przy budynku Zarządu Koncernu Borsiga

Fig. 1. Zabrze, Garden at building of management of the Borsig concern

-edukacyjny, ale także miała na celu poprawę ogólnych warunków bytowych, poprzez poprawę jakości środowiska i krajobrazu. Zieleni o formach obsadzeń alejowych, pasów zadrzewień ochronnych oraz parków i ogrodów towarzyszących obiektom użyteczności publicznej, sakralnej i mieszkaniowej, stanowiła element integrujący przestrzeń układów urbanistycznych epoki przemysłowej. Rozrastające się kolonie i osiedla robotnicze często dawały początek nowemu organizmowi miejskiemu (np. Chorzów, Zabrze) lub wchłaniane zostały przez rozwijające się miasto. Dlatego też współcześnie, w wielu przypadkach, trudno oddzielić analizę zieleni miejskiej od kontekstu zieleni założeń robotniczych.

Obszary zieleni przyprzemysłowej – systematyka

Industrila greenety – systematics

Systematyka zieleni przyprzemysłowej powinna być rozważana na płaszczyznach: zarówno funkcjonalnych, lokalizacyjnych, urbanistycznych, powiązań przestrzennych, jak i wynikających z tych aspektów, występujących form kompozycyjno-użytkowych⁶. Pierwszy i zasadniczy podział stanowi kryterium charakteru ośrodka miejskiego. Obszary zieleni

odmiennie planowano w ośrodkach dyspozycyjnych (np. Katowice) oraz w osiedlach i koloniach robotniczych. Mimo, iż powstawały przede wszystkim dla podniesienia komfortu życiowego ich mieszkańców, to w pierwszym przypadku przedstawiały formy bardziej reprezentacyjne o rozbudowanych walorach estetycznych, a ich użytkownikami byli mieszczenie, przedstawiciele klasy średniej (parki miejskie, skwery, promenady), natomiast w drugim – posiadały przede wszystkim funkcje utylitarne i społeczne, i przeznaczone były dla klasy robotniczej.

W zależności od funkcji zieleni posiadać mogła różny stopień dostępności. Zieleni układów przemysłowych w połowie XIX wieku miała charakter elitarny – towarzyszyła zazwyczaj willom właścicieli i kadry urzędniczej oraz budynkom administracyjnym (Zabrze, Kolonia Borsig, ryc. 1). Tereny te, zakładane na terenie zakładu lub jego pobliżu, miały charakter reprezentacyjny i były niedostępne dla pracowników [Walker 2005]. Ogrody częściowo dostępne lokalizowane były przy szkołach, szpitalach i innych obiektach usługowych. Należały do nich także ogrody pracownicze, zieleni sakralna: cmentarze, zieleni przykościelna oraz zieleni uzdrowiskowa i sanatoryjna (Park Zdrojowy w Jastrzębiu Zdroju i Goczałkowicach Zdroju, Zespół Sanatoryjny, Wodzisław Śl.-Wilchwy). Tereny o nieograniczonej dostępności stanowiły ogrody przydomowe, duże układy

o charakterze parkowym, zieleni komunikacyjna, izolacyjna i ochronna (np. Zabrze, Kolonia Stara Rokitnica), rozległe obszary leśne (państwowe, miejskie, należące do spółek czy związków), często otaczające założenia urbanistyczne (np. *Giesche Wald*, *Guido Wald*).

Tereny ogólnodostępnej zieleni urządzonej zakładane były w oparciu o lasy naturalne (Park Na Górze Wyzwolenia, Chorzów), rzadziej o istniejące parki rezydencjonalne (Park „Górnik”, Siemianowice Śl.-Michałkowice, przy pałacu Rheinbabenów), nieużytki (*Stadtpark* w Katowicach), tereny eksploatacji górniczej, wyłączone z pod zabudowy (*Südpark*, Katowice), tereny poprzemysłowe (Park Miejski w Bytomiu⁷).

Parki publiczne podzielić można na parki: 1. municypalne – o charakterze miejskim (Gliwice, Park im. F. Chopina) i leśnym (Gliwice, Park Leśny *Stadtwald*) – zakładane przez władze miasta oraz 2. parki patronackie – zakładane dla mieszkańców założeń przemysłowych. Projektowane były w stylistyce eklektycznej łączącej formy krajobrazowe z elementami geometrycznymi. Wykorzystując naturalne warunki terenu, tworzono liczne ścieżki spacerowe, stawy z mostkami i grupy zieleni z gatunków rodzimych, wzbogacane rabatami kwiatowymi. Ich program nawiązywał do idei parków ludowych (*Volskpark*) zakładających duże skupienie programu o charakterze patriotycznym i funkcjonalnym

Ryc. 2. Siemianowice Śl., Park Hutniczy

Fig. 2. Siemianowice Śl., Metallurgical Park

[Zachariasz 2006]. Dlatego też wyposażone były w muszle koncertowe, często w wydzielonej części parku (*Konzerthausgarten*) i inne budynki, takie jak: kawiarnia, restauracje, zajazd (*Gasthaus*) często z kasynem, placem gier i zabaw (*Spielplatz*), pojawiały się także zwierzyńce (Bytom, Katowice – koncepcja niezrealizowana). Uzupełnienie całości stanowiły liczne obiekty małej architektury: pomniki (np. Bismarcka w Gliwicach), ławki, altany i pergole.

Założenia zieleni patronackiej przyjmowały formy parków górniczych i hutniczych, zlokalizowanych przy lub na terenie zakładu przeznaczonych dla pracowników (*Hüttenpark* przy hucie „Donnersmarck” w Zabrzu, przy hucie „Laura” w Siemianowicach Śl., ryc. 2) oraz parków osiedlowych, na terenie założeń patronackich, funkcjonujących jako tereny rekreacji dla wszystkich jego mieszkańców (kolonia kopalni Dubieńsko, Czerwionka-Leszczyny).

W założeniach o proveniencji przemysłowej powstawały także mniejsze założenia zielone – place i skwery. Układy te stanowiły element urbanistyczny i komunikacyjny, a także towarzyszący grupie obiektów mieszkaniowych. W miastach miały jednak charakter reprezentacyjny, wypoczynkowo-ozdobny, w strukturze założeń robotniczych – użytkowy, stanowiący miejsce spotkań, handlu i innych zajęć (np. *Bleicherplatz* – miejsce bielenia białizny).

Ryc. 3. Katowice, osiedle Nikiszowiec

Fig. 3. Katowice, Nikiszowiec housing estate

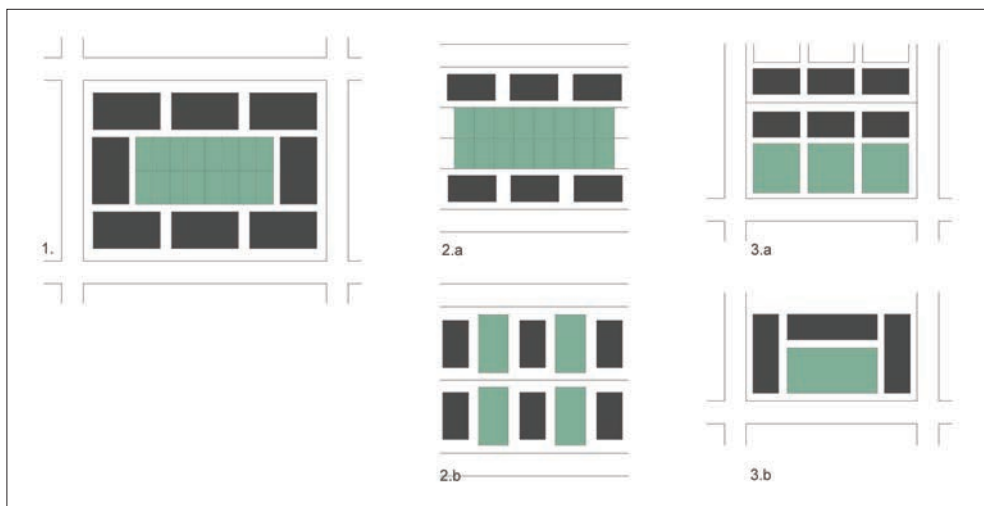
Wśród ogrodów wypoczynkowo-produkcyjnych, nazywanych pracowniczymi (*Arbeiersgärten*), wyodrębnić można trzy główne grupy. Pierwsza z nich to niewielkie ogrody przydomowe, zazwyczaj towarzyszące niskiej zabudowie, o charakterze wiejskim, składające się z ozdobnego przedogródka oraz właściwego ogrodu użytkowego z zabudowaniami gospodarczymi za domem (Zabrze, Rokitnica). Odmiennie funkcjonowały ogrody blokowe. Wyróżnić wśród nich można ogrody: 1. śródblokowe (otoczone z czterech stron blokami zabudowy,

np. Katowice, Nikiszowiec, ryc. 3), 2. międzyblokowe (a. z zielenią przy elewacjach tylnych⁸ lub b. z zielenią oddzielającą przy elewacjach bocznych⁹, np. Zabrze osiedle Borsiga); 3. dziedzińcowe (a. zabudowa odsunięta od ulicy, np. Radlin, kolonia „Emma”¹⁰ lub b. układ budynków w kształcie litery U, ryc. 4). Ostatnia grupa to ogrody użytkowe oddalone od zabudowań mieszkalnych, (działki pracownicze, ogrody działkowe, określane także jako szreberowskie¹¹), stanowiące samodzielne, zgeometryzowane układy, rozpowszechnione z początkiem wieku XX.

Ryc. 4. Ogrody blokowe-schemat (oprac. K. Łakomy)

Fig. 4. Interblock gardens-scheme (elab. K. Łakomy)

Sadzonki dla pracowników oraz na potrzeby zieleni publicznej dostarczały zakłady ogrodnicze lokalizowane przy osiedlach (np. Giszowiec, Borsig).

Układy przestrzenne

Spatial arrangements

Układy przestrzenne osiedli robotniczych aranżowane były bardzo różnorodnie, co wynikało z wielu różnorodnych czynników. Początkowo kształt urbanistyczny determinowały uwarunkowania lokalizacji surowców, ukształtowanie terenu oraz istniejące, starsze osady. Niejednokrotnie wynikał on z podziałów własnościowych, przebiegu głównych arterii komunikacji drogowej i kolejowej (Katowice, kolonia „Wilhelmina”). Najprostszy układ stanowi ulicówka jedno- i dwustronna (np. Ruda Śląska,

ul. Kubiny). Występują także założenia zgeometryzowane (o podobnym układzie i formie zabudowy, np. Zabrze, kolonia Borsig lub bardziej różnorodne, np. Czerwionka, kolonia Dębieszko), nieregularne, trudne do jednoznacznego zdefiniowania (np. Mysłowice-Wesoła, kolonia „Fürstengrube” oraz złożone (rozbudowywane lub łączące w sobie inne układy, charakteryzujące się różnorodną zabudową, strukturą przestrzenną i użytkową, np. Kolonia Kunurów, złożona z pięciu odrębnych form). Mogły posiadać kompozycję otwartą (Katowice-Kostuchna, kolonia „Böerschächte”) lub zamkniętą (Nowa Kolonia „Maxgrube” w Siemianowicach Śl.- Michałkowicach).

Osiedla robotnicze, częstokroć jako samodzielne jednostki osadnicze, stanowiły nowe wyzwania dla planistów i architektów. Proces kornurbacji, chaos przestrzenny i funk-

cyjonalny ośrodków przemysłowych oraz postulaty poprawy warunków klasy pracującej towarzyszące rozwojowi przemysłu przyczyniły się do powstania wielu koncepcji reformy mieszkaniowej, terytorialnej i higieny społecznej. Przełom XIX i XX wieku przyniósł rozwiązania o dopracowanym planie urbanistycznym, rozwiązaniach funkcjonalnych, architektonicznych, społecznych i krajobrazowych. Istotną rolę odegrała koncepcja miasta-ogrodu, a raczej jego zmodyfikowanej formy osiedla-ogrodu Ebenezer Howarda [Czyżewki 2009], która adaptowana była do lokalnych warunków i potrzeb – również śląskich zespołów robotniczych¹². Do najlepszych przykładów nawiązań urbanistyczno-ideowych zaliczyć można osiedle Giszowiec w Katowicach, osiedle Sośnica w Gliwicach, kolonię „Emma” (obecnie „Marcel”) w Radlinie, Kolonię III w Knurowie czy też kolonię Stara Rokitnica w Zabrzu.

Stan zachowania

State of preservation

Brak rozpoznania obszarów zieleni przyprzemysłowej, jej walurowości i systematyki powoduje, iż zanika ona z krajobrazu Górnego Śląska. Proces przemian polityczno-społecznych i urbanistycznych rozpoczęty po I wojnie światowej oddziaływał również na te tereny, które przestawały pełnić swoje dawne funkcje. Rozwój przestrzen-

ny powodował zabudowywanie parków i skwerów, zanik kultury górniczo-hutniczej przyczynił się do ogólnego złego stanu parków przykładowych i osiedlowych, natomiast zmiany przepisów i form własności budynków osiedli robotniczych spowodowały niekontrolowane gospodarowanie ogrodami przydomowymi, blokowymi czy pracowniczymi. Współcześnie, wiele z dużych i mniejszych założeń ogrodowych nie istnieje (np. Park Miejski w Katowicach, willa i ogród Grundmanna), wiele z nich pozostało bezpowrotnie przekształcone nowymi, ahistorycznymi nasadzeniami lub zabudową (np. ogród willi Caro w Gliwicach), tylko nieliczne prezentują dawny XIX-wieczny kształt kompozycyjny (fragmenty Parku Kościuszki). W większości urządzonych terenów publicznych zdewastowane zostały historyczne elementy małej architektury i wyposażenia, a brak pielęgnacji drzewostanu doprowadził do zaniku kompozycji.

Podsumowanie

Summary

Tereny zieleni towarzyszące obiektom epoki przemysłowej, częstokroć, jak i sama architektura, wymagają ochrony i pielęgnacji. Mimo, iż na omawianym terytorium Górnego Śląska liczbę układów patronackich szacuje się na około 180, zaledwie 13 z nich objęte są ochroną konserwatorską, a z pozostałych

około 30% wskazanych zostało do zachowania [Sulimowska-Ociepka 2004]. Dlatego też nie dziwi fakt, iż mimo dużego zainteresowania terenami poprzemysłowymi, zieleń ustępuje pierwszeństwa architekturze w potrzebie konserwacji. Zwrócić należy uwagę, iż często likwidowanym obiektom budowlanym towarzyszy zieleń, posiadająca odmienne i odrębne wartości, chronione odrębnymi przepisami.

Obszary niezabudowane, zarówno nieużytki, obszary zdegradowane jak i zieleń komponowaną, towarzyszącą zabudowie kopalń, hut i zabudowie osiedli patronackich, należy zaliczać współcześnie do dziedzictwa epoki kultury przemysłowej [Gasidło 2007]. Postępujący proces degradacji tych obszarów doprowadzić może bowiem do zupełnego zaniku lub nieodwracalnego przekształcenia ich wartości, zarówno historycznych i kulturowych, jak i społecznych i krajobrazowych. W pierwszej kolejności konieczne są szczegółowe badania nad zachowaną zielenią przedprzemysłową, oparte o inwentaryzacje dendrologiczne i studia historyczno-kompozycyjne, które pozwolą na wartościowanie tych obszarów i przyjęcie odpowiednich form ochrony.

Założenia te powstawały i funkcjonowały jako całość, dlatego współcześnie konieczne jest włączenie zieleni w proces rewitalizacji zespołów przemysłowych, jako integralnego elementu kompozycji funkcjonalno-przestrzennych ośrod-

ków przemysłowych. Rewaloryzacja terenów zieleni w dawnych zespołach o charakterze przemysłowym, ma na celu nie tylko przywrócenie dawnego ładu przestrzennego, ale także poprawy jakości współczesnych mieszkańców i przywrócenie dawnej tożsamości miejsca.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Katarzyna Łakomy

Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych
Instytut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki
Division of Garden Composition and Greenery Areas
Institute of Landscape Architecture
Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology

Przypisy

¹ Przemysłu górniczego: węgla kamiennego i rudy oraz hutnictwa żelaza, ołowiu i cynku.

² W literaturze przedmiotu pojęcia te stosowane są wymiennie. Według ustawy osiedleńczej i budowlanej z 1904 roku za kolonię uznawano układy powstałe poza zwartą zabudową miejską. Dla usystematyzowania podjętych rozważań przyjęta została następująca systematyka: osada – założenia niewielkie, niesamodzielne o charakterze wiejskim, zabudowa jednorodzinna, układ ulicówki; kolonia – założenie samodzielne, przy zakładzie, zlokalizowane poza tkanką miejską, o układzie złożonym, osiedle – jw., lecz zlokalizowane w strukturze istniejącej zabudowy, powiązane z nią kompozycyjnie i funkcjonalnie. Określenie układ i założenie przemysłowe lub patronackie określać będzie wszystkie te formy.

³ Obecnie są to powiaty: Bieruński, Bytomski, Chorzowski, Gliwicki, Jastrzębski, Katowicki,

Lubliniecki, Mikołowski, Mysłowicki, Piekarski, Pszczyński, Raciborski, Rudzki, Rybnicki, Siemianowicki, Świętochłowicki, Tarnogórski, Tyski, Wodzisławski, Zabrzeński, Żorski.

⁴ Tematyki tej dotyczy także praca doktorska A. Wiatr pt.: *Kierunki przemian zasobów zielni na terenach poprzemysłowych w aglomeracji górnośląskiej*, wykonywana na Politechnice Śląskiej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. K. Gasidło, prof. Pol. Śl.

⁵ Pierwsze wzmianki o przemyśle wydobywczym oraz przetwórczym pojawiają się w dokumentach z przełomu XII i XIII wieku, [za:] *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*, (red. J. Szaflarski), Katowice 1978, s. 99.

⁶ W systematyce brak podziału na własność publiczną i prywatną, we współczesnym rozumieniu. Tereny przeznaczone pod zieleni były własnością miejską, instytucji państwowej lub prywatnego właściciela (dworskie, spółek i związków). Robotnicza zabudowa mieszkalna, jak i ogrody przydomowe, stanowiła własność zakładu.

⁷ Park powstał w 1840 roku na terenach lasów dworskich powiększony została o tereny dawnej kopalni galmanu „Theresa”.

⁸ Przy kalenicowym ustawieniu budynku, z komunikacją od frontu.

⁹ Zazwyczaj przy szczytowym ustawieniu budynków, dwustronnie sąsiadującego z ulicą.

¹⁰ W dwóch pierwszych przypadkach ogrodu miały charakter użytkowy i posiadały obiekty gospodarcze, inwentarskie (chlewiki, gołębniki, kurniki), piwniczki, natomiast ogrody dziedziczne komponowano jako ozdobne.

¹¹ Daniel Gottlob Moritz Schreber (1808–1861), niemiecki lekarz, pedagog i nauczyciel akademicki zajmujący się problemami zdrowotności dzieci i socjalnymi konsekwencjami wpływu urbanizacji. Był pomysłodawcą *Schrebergärten* – terenów na świeżym powietrzu (ogrodów) przeznaczonych do zabaw fizycznych dzieci oraz inicjatorem *Schrebervereine* – ruchu propagującego pracę i zabawę na świeżym powietrzu, sprzyjającą wypoczynkowi w kontakcie z naturą i pogłębianiu więzi rodzinnych.

¹² Przyczyniło się do tego także odgórne propagowanie budownictwa w stylu angielskiego cottage, [za:] D. Głazek, *Giszowiec i Nikiszowiec na tle tendencji urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku* [w:] *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*, (red. E. Chojecka), Katowice 1987, s. 79.

Literatura

1. Czyżewski A., 2009, *Trzewia Lewiatana. Miasta-ogrody i narodziny przedmieścia kulturalnego*; E. Howard, *Miasta ogrody przyszłości*, Warszawa.

2. Gasidło K., 2007, *Zielone dziedzictwo przemysłu* [w:] *Czasopismo Techniczne, A.*, z. 7-A, s. 35-42.

3. Gasidło K., Wiatr A., 2009, *Poprzemysłowe obszary zieleni w aglomeracji górnośląskiej* [w:] *Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych*, III Międzynarodowa konferencja, Ustroń, 7-9 października 2009, s. 201-209.

4. Głazek D., 1987, *Giszowiec i Nikiszowiec na tle tendencji urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku* [w:] *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*, (red. E. Chojecka), Katowice, s. 65-82.

5. *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*, (red. J. Szaflarski), 1978, Katowice.

6. Majdecki L., 2010, *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa.

7. Nalepa-Orłowska I., 1955, *Typy osadnictwa górniczo-hutniczego na Górnym Śląsku*, Kraków.

8. Nowak-Lenartowska A., 1973, *Osiedla przyzakładowe jako problem urbanistyczny regionu*, Warszawa.

9. Reuffurth H., 1910, *Gieschewald ein neues ober-schlesisches Bergarbeiterdorf der Berkwerkgesellschaft Georg von Giesche's Erben nach Entworfen der Architekten E. und G. Zillmann, Charlottenburg*, Kattowitz 1910 (przekład polski: *Giszowiec – nowa górnośląska wieś górnicza Spółki Górniczej Spadkobierców Georga von Giesche według projektów architektów E. i B. Zillmannów, Charlottenburg opisana przez Profesora Reuffurtha*, Katowice 2006).

10. Sattig W., 1892, *Über die Arbeiterwohnungsverhältnisse in ober-schlesischen Industriebezirk*, Kattowitz.

11. Seidl K., 1913, *Der Arbeiterwohnungswesen in der Oberschlesien Montanindustrie*, Kattowitz.

12. Sulimowska-Ociepka A., 2004, *Osiedla patronackie Górnego Śląska. Studium miejska oraz znaczenie kultury przemysłowej w przestrzeni zurbanizowanej*, Gliwice, praca doktorska.

13. Syrkus H., 1984, *Společne cele urbanizacji: człowiek i środowisko*, Warszawa.

14. Walker M., 2005, *Zieleni w osiedlach i koloniach robotniczych* [w:] *Historyczne osiedla robotnicze*, Katowice, s. 70-76.

15. Zachariasz A., 2006, *Zieleni jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków.

Ogrody franciszkanów- -reformatorów w polskich miastach, wybrane przykłady*

Katarzyna Hodor

Gardens of Franciscans- -Reformers in Polish Cities, Selected Examples

W strukturach dzisiejszych miast spotkać można liczne zabudowania klasztorne stanowiące ważne obiekty, mocno związane z tradycją i dziedzictwem historycznym. Położone w ścisłych centrach, posiadają kompleksy zabudowań klasztornych wraz ze świątyniami i otaczającymi ich ogrodami. Prowadzone badania dotyczą Zakonu Braci Mniejszych¹, w szczególności odłamu powstałego na bazie ruchów reformistycznych, który w Polsce pojawił się na przełomie XVI i XVII wieku. Tematem badań stał się zespół klasztorno-ogrodowy zlokalizowany w Krakowie. Analizując historyczną kartografię innych założeń reformackich, wyraziste wydaje się twierdzenie, iż przyklasztorna sztuka ogrodowa powstająca na przełomie XVI i XVII wieku opierała się na średniowiecznych motywach i tendencjach.

Dla kompozycji i sposobu budowy zespołów klasztornych reformatorów, warte podkreślenia są bardzo surowe reguły do jakich przestrzegania byli oni zobowiązani, związane zarówno z ograniczonym posiadaniem dóbr jak i wymogiem ascetycznego otoczenia.

Kraków

Historia zakonu franciszkanów reformatorów na terenie Krakowa sięga XVII wieku. Rozpoczęto starania związane z pozyskaniem budynków na terenie miasta, w których podróżujący często pieszo zakonnicy mo-

gliby znaleźć schronienie². Powstanie założenia wiązało się z wieloma trudnościami, istniały tu już aż trzy męskie klasztory tej samej reguły tj. franciszkanie konwentualni i dwa zakony bernardynów, co sprawiało że władze miasta nie były zainteresowane sprowadzaniem reformatorów³. Dodatkowym problemem był zapis ustanowiony przez króla od 1624 roku zakazujący osiedlanie się w centrum miasta zakonów⁴.

Pomimo licznych trudności związanych z pozwoleniami, pierwszy klasztor powstał na Grabarach, poza murami miejskimi (ukończony 1640 r.). Założenie to wedle historycznych opisów, posiadało prócz budynków klasztornych i kościoła ogrody⁵. Niestety, podczas oblężenia miasta przez Szwedów cały kompleks został zniszczony⁶.

Zabiegi związane z odbudową klasztoru związane były już z inną lokalizacją, położoną nieopodal obecnego placu Szczepańskiego (niegdyś istniał tam kościół św. Szczepana należący do Jezuitów wraz z cmentarzem i kaplicą p.w. Apostołów Mateusza i Macieja). Liczne starania polegające na pozyskaniu parcel pod budowę oraz zgodę miasta na wznowienie działalności przysporzyły zakonnikom wiele trudu⁷. Budowę klasztoru i kościoła ukończono w 1672 roku. Świątynia p.w. św. Kazimierza, jak inne kościoły reformatorów, charakteryzuje prostota form, skromność detali wynikająca z reguły zakonu⁸. Obiekt murowany z cegły i kamienia utrzymany został w typie

* Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego – Politechnika XXI wieku – Program rozwojowy Politechniki Krakowskiej – najwyższej jakości dydaktyka dla przyszłych polskich inżynierów

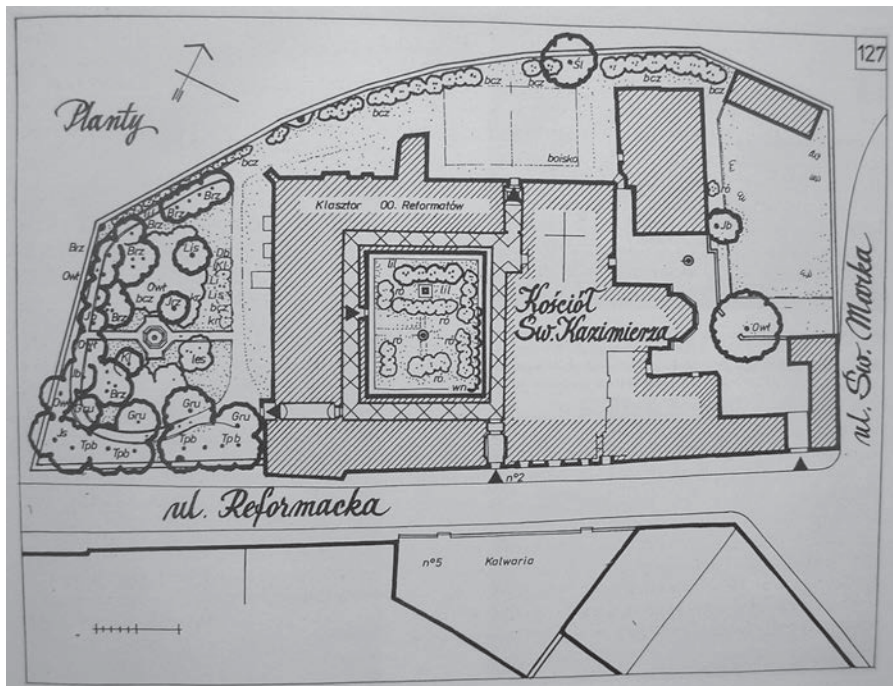
Ryc. 1. Plany historyczne krakowskich ogrodów reformackich z 1785 r., 1800 r. oraz stan z końca XX wieku [za:] Plan Kollątajowski 1785 r. [w:] Atlas historycznych miast Polskich, t. 5, Małopolska, z. 1, 2007, Kraków; [za:] Plan miasta Krakowa z około 1800 r. [w:] *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI-XIX wieku*, 1981, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 93, Warszawa-Kraków; [za:] *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, 1997, red. Janusz Bogdanowski, Warszawa, s. 331

Fig. 1. Historical plans of the Reformati gardens from the year 1785, and 1800 and the map from the end XX c.

ściennie-filarowym⁹. Ściana szczytowa zwieńczona została stromym dachem, nawa kościoła trójprzęsłowa ze sklepieniem kolebkowym i lunetami. Do bryły budynku w 1901 roku dobudowano kaplicę Pana Jezusa Miłosiernego¹⁰.

W obrębie murów miasta, na niewielkiej przestrzeni, powstał klasztor z kościołem, z rozmównicą, kuchnią, refektarzem, infirmerią, celami mieszkalnymi oraz biblioteką¹¹. W otoczeniu, naprzeciw kościoła, za ulicą Reformatów, na niewielkim placu o narysie trapezu, powstał ogrojec. Miejsce to, zwane również cmentarzem, w 2 połowie XVIII wieku pełniło prawdopodobnie właśnie również taką funkcję¹². Ta niewielka zielona przestrzeń powstała na miejscu ogrodów należących do darczyńcy tej działki. Stacje drogi krzyżowej powstały w związku z nasilającym się kultem Męki Pańskiej oraz uchwałą kongregacji z 24.VI.1732 roku polecającej na budowaniu przy reformackich klasztorach miejsca tego typu. W 1735 roku w murze otaczającym plac umieszczono w głębokich wnękach 14 kaplic. Ogrojec oddzielony od zespołu klasztorno-kościelnego ulicą Reformacką i ażurowym ogrodzeniem stanowi kontynuację zabytkowego obszaru (ryc. 2). Porównując stan z lat 90. XX wieku z obecnym, redukcji uległa liczba drzew z sześciu

do trzech. Zachowały się (patrząc od zachodu): lipa szerokolistna *Tilia platyphyllos*, kasztanowiec *Aesculus hippocastanum*, oraz klon zwyczajny *Acer platanoides*. Atrakcyjna zielona kompozycja, pochodząca prawdopodobnie z połowy XIX wieku, rosnąca wzdłuż muru stanowi ważny element dopełniający dla tego wyjątkowego miejsca. Wnętrze to jest ogólnie dostępne, zachowane w stanie dobrym¹³. Przed kilkoma laty poprowadzono na nowo ścieżkę wokół wszystkich kaplic oraz dodatkowo wzdłuż ogrodzenia od ulicy Reformatkiej (stan z 1987 roku ukazywał prostokątne ścieżki idące tylko wzdłuż kaplic, prowadzące od jednej bramki wejściowej do drugiej¹⁴). Zlikwidowano także kopczyk z kamieni, pamiątkowy krzyż obecnie wyeksponowany został na postumencie. Zmieniono nawierzchnię z płytek chodnikowych na kamienną (kostka bazaltowa na obrzeżach, wewnątrz z kamienia wapiennego), oddając lokalny charakter miejsca.

Ogrody przy klasztorze reformatów w Krakowie założono dzięki fundatorce Helenie Bełchackiej, zakupiono dwie przylegające do własności klasztoru parcele, które przekształcono w ogród¹⁵. Otoczone wysokim murem, po 1734 roku dołączono do ogrodu kolejne tereny powiększając ich obszar, budując tam skład drewna i zajazdy dla gości. Na podwórzu znajdowały się jeszcze zabudowania gospodarcze, chlew, stajnie, spichlerz, wozownia. W latach 1894-95 tereny te

zostały uporządkowane. W miejscu drewnianego korytarza w 1895 roku powstał niewielki ogródek z figurą Matki Boskiej. Część zaplecza gospodarczego została wybrukowana, w 1909 roku postawiono rzeźbę św. Franciszka zlokalizowaną w drugiej części ogrodu. Mur otaczający ogród posiada między innymi tablice z nazwiskami ofiar zarazy z 1707 roku, prawdopodobnie pochowanych na tym terenie.

Wedle planu Kołłątajowskiego z 1785 roku niewielki ogród posiadał podział na dwie prostokątne w narysie kwatery, obsadzone drzewami. Historyczna kartografia z 1800 roku ukazuje podziały w ogrodzie na siedem kwater podwójnych, otoczonych drzewami¹⁶. Od strony północnej widoczne są zabudowania gospodarcze. Bogdanowski w opisie historycznym tego zespołu wskazuje na podział funkcjonalny tych niewielkich ogrodów, na warzywną, owocową (przy browarze), cieplarnię (powstała w 1870 roku w części północnej), oraz wirydarz – miejsce szczególnie o układzie czterokwaterowym¹⁷. Wedle informacji zawartych u Pasiecznika ogród uprawiano do 2 poł. XX wieku¹⁸ (ryc. 1a, b, c).

Stan z końca XX wieku wskazuje na przekształcenia i zatarcie pierwotnej kompozycji. Około 35-arowa przestrzeń zielona, otaczająca od zachodu, północy i wschodu zabudowę, przekształcona w 1955 roku zgodnie z potrzebami i możliwościami klasztoru, przedstawia ogród od strony południowo-zachodniej

o kompozycji określonej jako zbliżonej „stylistycznie do baroku”¹⁹. Część północna przekształcona została na boisko, później parkingi. Pozostałości historycznych ogrodów znajdują się w części południowej, zachowanej w układzie z 1979 roku. Nie rosną tu już drzewa owocowe, ich miejsce zajęły swobodne nasadzenia głównie z brzozy brodawkowej *Betula pendula* i świerka kłującego *Picea pungens* (ryc. 4). Rośliny o nieregularnej kompozycji, z mocno wyeksponowanymi: cyprysikami lawsona *Chamaecyparis lawsoniana*, magnolią ‘Susan’ *Magnolia ‘Susan’*, glicynią kwiecistą *Wisteria floribunda* i różanecznikiem japońskim *Rhododendron molle*, oddają krajobrazowy charakter wnętrza nie związany z historycznymi układami klasztornych ogrodów, brak tu nasadzeń związanych z zespołem, przeważają drzewa, których wiek określić można na około 30-60 lat²⁰. Wnętrze od XVIII wieku, otoczone jest murem z wnękami, w którego centralnym punkcie znajduje się wielokątna drewniana altana²¹, do której prowadzi żwirowa ścieżka. Prócz wymienionej małej architektury znajdują się tu grota z figurą św. Kazimierza Królewicza (z 1966 r.) oraz w południowej części murów figura św. Antoniego.

Wirydarz znajdujący się wewnątrz zabudowań klasztornych, otoczony krużgankami, ma prostokątny narys, ze studnią po środku. Jest on prawdopodobnie jednym z największych, wśród wirydarzy reformatkich. W 1954 roku prze-

Ryc. 2. Kalwaria przy ulicy Reformackiej

Fig. 2. Calvary in Reformacka Street

niesiono figurę Matki Bożej umieszczając ją na dłuższej osi od północy. Wcześniejsza kompozycja (czterokwaterowa) została zatarta nie dość czytelnym układem geometrycznym oraz nasadzeniami z krzewów róż, lilaków i pnączem na ścianach. Obecnie do wnętrza wprowadzono, od strony północno-wschodniej, formę smukłej, wieżowej dobudowy zwieńczonej hełmem (klatka schodowa), (ryc. 3). Kompozycja wirydarza uległa przekształceniu, główna oś została zachowana ze studnią oraz figurą, a narys ścieżek oparty został na krzyżu świętego Antoniego. Elementy podkreślone zostały nasadzeniami z bukszpanu, przy prostokątnym niewielkim placu oraz na narożach kwater. Tam znalazły się ławki, a w centralnym punkcie pozo-

stała studnia. Za figurą Matki Boskiej, z niewielkim przesunięciem w stosunku do osi, posadzono okazałego żywotnika. Czystość form i kształtów występujących w tym wnętrzu dodatkowo podkreślają żwirowe ścieżki.

Kompozycja

Composition

Obiekty klasztorne reformatów powstawały zazwyczaj na obrzeżach XVII-wiecznych polskich miast, których zabudowa charakteryzowała się typem architektury sakralno-użytkowej²². Ogrody towarzyszące klasztorom reformatów oparte były na rozwiązaniach prostych i skromnych, o charakterze użytkowym, z ogrodami ziołowymi, o układach

kwaterowych. Schemat elementów kompozycyjnych opierał się zazwyczaj na średniowiecznych wzorcach. Można przytoczyć opis rozwiązania w San Gallen²³, które obejmowało, między innymi: wirydarze, cmentarz, warzywniki, zielniki z ziołami leczniczymi, sady, sadzawki. Były to składowe geometrycznego układu, powiązane ściśle z kubaturami kościoła i klasztoru. Funkcje użytkowe widoczne są do dziś w reformackich ogrodach, w części z nich, dla potrzeb klasztorów, uprawia się warzywa i owoce²⁴.

W części zespołów występował rodzaj chłodnika: przy zabudowaniach znajdował się widoczny na planie krąg z drzew z figurą pośrodku, podobne rozwiązanie znajdowało się w ogrodach reformatów w Warszawie²⁵. Na planach Rzeszowa z 1762 roku ogrody posiadają charakterystyczny układ kwaterowy. Główna oś kompozycyjna poprowadzona została od zabudowań klasztornych ze znajdującym się na niej domkiem ogrodnika²⁶. Podkreślona została nasadzeniami alejowymi z grabów. Kompozycje kwater występujące w założeniach reformackich bywały bogate, rozbudowane²⁷. Pojawiały się, prócz sadów, warzywników, herbarium oraz stawy rybne.

Rozwiązania komponowanych niewielkich placów przy świątyniach reformackich ze stacjami drogi krzyżowej odnaleźć można między innymi w Krakowie, Wieliczce, Pilicy, Sandomierzu, Kętach, Kazimierzu Dolnym. Tam często w nawierzchni

Ryc. 3. Widok wirydarza klasztoru OO. Reformatów

Fig. 3. Cloister garth of monastery of the Reformati

niach stosowano lokalnie występujący kamień (Kęty, Kazimierz).

Ordo Fratrum Minorum posiadał na terenie całej Europy pewne atrakcyjne podobieństwa, których zachowanie bądź przywrócenie w częściach ogrodowych stanowić może niewątpliwy walor. Dziedzictwo, które pozostało w postaci nienaruszonej pod względem zarysu historycznych przestrzeni, w których funkcjonowały ogrody klasztorne, zatraciło układy kompozycyjne. Jest możliwe przywrócenie tych układów z równoczesnym spełnieniem założenia dotyczącego przekształcenia ich w rekreacyjno-kontemplacyjne i użytkowo-ozdobne.

Być może przyszłe szersze badania innych zespołów reformackich pozwolą na odnalezienie zasad i kompozycji klasztornych ogrodów Przemyśla, Krakowa, Jarosławia, Rzeszowa i ich ogólnej charakterystyki.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Katarzyna Hodor

Instytut Architektury Krajobrazu

Politechnika Krakowska

Institute of Landscape Architecture

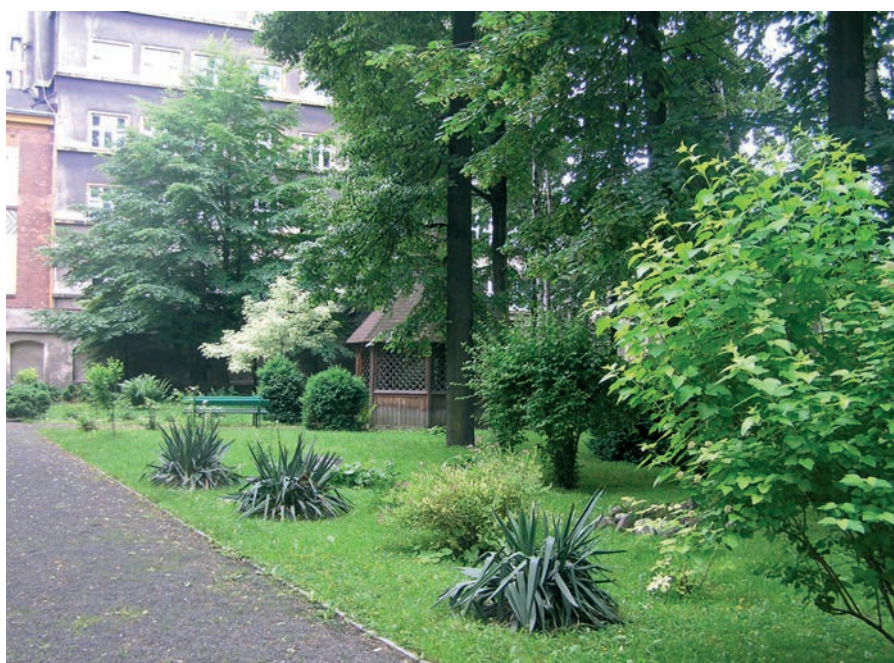
Cracow University of Technology

Przypisy

¹ W pracy zastosowano nazewnictwo zakonu św. Franciszka z Asyżu jak i jego odłamu reformatów jako tożsame, ze względu na obecną nomenklaturę związaną z nakazem stosowania nazwy „franciszkanie” w stosunku do całego zakonu niezależnie od wewnętrznych podziałów stosowanych do XIX wieku.

Ryc. 4. Ogród klasztorny

Fig. 4. Main garden

² Pasiecznik J., 1978, *Kościół i klasztor reformatów w Krakowie*, Biblioteka Krakowska nr 119, Wydawnictwo Literackie Kraków, s. 14.

³ Pasiecznik J., 1978, op. cit., s. 15.

⁴ Cyt. „budynkami klasztorными i kościelnymi [...] ściśnione nie było” [za:] Pasiecznik J., 1978, op. cit., przyp. 6, s. 15.

⁵ Zatrudniony był tam ogrodnik, zmarły podczas zarazy w 1652 r.), ibidem, s. 31.

⁶ Ibidem, s. 34.

⁷ W 1644 roku udało się pozyskać parcelę przylegającą do własności reformatów położonych przy murach obronnych, i w 1666 roku uzyskali zgodę od rady miasta w zamian za oddanie gruntów na Grabarach [za:] ibidem, s. 58n, 64.

⁸ Obiekt wpisany do Rejestru Zabytków: zespół klasztorny reformatów, ul. Reformacka 4, 2 poł. XVII, nr rej.: A-87 z 25.02.1931:- kościół p.w. św. Kazimierza, 1666-1668, XIX, – klasztor, XVII, XIX, – droga krzyżowa, pocz. XIX.

⁹ Był to typ zabudowy sakralnej często spotykany na terenach Wielkopolski i Mazowsza. Ibidem, s. 74.

¹⁰ Układ wnętrza, na co należy zwrócić uwagę, był charakterystyczny dla reformackich kościołów, ołtarz przedzieliał prezbiterium na dwie części. W roku 1901 nastąpiła zmiana ołtarza, przesunięto go do czołowej ściany prezbiterium. Ibidem, s. 80.

¹¹ Pasiecznik, *Kościół i...*, op. cit., s. 27.

¹² W murze znajdują się 23 epitafia.

¹³ *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, 1997, red. Janusz Bogdanowski, Warszawa, s. 334-336.

¹⁴ *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, op. cit., s. 334-336.

¹⁵ Pasiecznik, *Kościół i...*, op. cit., s. 126.

¹⁶ Rycina znajduje się [w:] *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI-XIX wieku*, 1981, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 93, Warszawa-Kraków.

¹⁷ *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, op. cit., s. 334-336.

¹⁸ Pasiecznik, *Kościół i...*, op. cit., s. 140.

¹⁹ *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, op. cit., s. 330, Warszawa.

²⁰ Inwentaryzacja wykonana w lipcu 2011 roku wskazuje na liczną grupę jodeł jednobarwnych *Abies concolor* o średnicy od 40-55 cm, brzoź brodawkowatych *Betula pendula* o średnicy 80cm, świerków kłujących *Picea pungens* o średnicy 40 cm.

²¹ Od 1950 tych znajdowała się tu sadzawka.

²² Szczegółowo zachowawcza, skromna barokowa franciszkańska architektura została opisana [w:] Anna Mitkowska, Katarzyna Hodor, 2006, *Barokowa architektura franciszkańska w krajobrazach Polski* [w:] „Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości miejsca”, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, s. 313, Lublin.

²³ Jedno z najstarszych oryginalnych średniowiecznych świadectw kartograficznych ogrodów klasztornych.

²⁴ Przykładem może być tu założenie w Pilicy – Biskupicach, zostało ono szczegółowo opisane [w:] Anna Mitkowska, (Katarzyna Hodor), 2008, *Sanktuarium Matki Bożej Śnieżnej Opiekunki Rodzin w Pilicy-Biskupicach*, Kraków-Pilica monografia.

²⁵ Na planach Rzeszowa z 1762 roku ogrody reformatów posiadają charakterystyczny układ kwaterowy. Główna oś kompozycyjna poprowadzona od zabudowań klasztornych z znajdującym się na niej domkiem ogrodnika. Podkreślona została nasadzeniami alejowymi z grabów Por. ryc.161. [za:] Longin Majdecki, 2007, *Historia ogrodów*, tom 1, zmiany i uzupełniania Anna Majdecka, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 226, Warszawa.

²⁶ Dorota Uruska-Suszek, Agata Zachariasz, 1990, *Park miejski im. Ludwika Waryńskiego w Rzeszowie (dawny ogród klasztorny oo. Reformatów)*, *Studium Historyczno-kompozycyjne założenia, Koncepcja rewaloryzacji parku*, Kraków [maszynopis].

²⁷ Barbara Krupa, 2010, *Ogród miejski w Rzeszowie- wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Zeszyty Naukowe nr 12 2010* [w:] http://www.univ.rzeszow.pl/wbr/zeszyty/pl/issues/12/issue12_art008.pdf

Literatura

1. Pasiecznik J., 1978, *Kościół i klasztor reformatów w Krakowie*, Biblioteka Krakowska nr 119, Wydawnictwo Literackie Kraków.

2. *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami i Wawelem*, 1997, red. Janusz Bogdanowski, Warszawa, s. 330-336.

3. *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI-XIX wieku*, 1981, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 93, Warszawa-Kraków.

4. Mitkowska A, Hodor K., 2008, *Sanktuarium Matki Bożej Śnieżnej Opiekunki Rodzin w Pilicy-Biskupicach*, Kraków-Pilica monografia.

5. Mitkowska, A, Hodor K., 2006, *Barokowa architektura franciszkańska w krajobrazach Polski* [w:] „Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości miejsca”, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin.

6. Majdecki L., 2007, *Historia ogrodów*, tom 1, zmiany i uzupełniania Anna Majdecka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa,

7. Uruska-Suszek D., Zachariasz A., 1990, *Park miejski im. Ludwika Waryńskiego w Rzeszowie (dawny ogród klasztorny oo. Reformatów)*, *Studium Historyczno-kompozycyjne założenia, Koncepcja rewaloryzacji parku*, Kraków [maszynopis].

8. Krupa B., 2010, *Ogród miejski w Rzeszowie- wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Zeszyty Naukowe nr 12 2010*, http://www.univ.rzeszow.pl/wbr/zeszyty/pl/issues/12/issue12_art008.pdf

Nasadzenia kompensacyjne drzew w świetle przepisów Ustawy o ochronie przyrody - dyskusja problemu

Monika Ziemiańska

Compensatory
Plantings of Trees
in the Light of the
Nature Conservation
Act – Discussion of
the Problem

Ryc. 1. Martwy klon pospolity, stan na 6 lat
po zakończeniu inwestycji
(fot. M. Ziemiańska, 2011)

Fig. 1. A dead Norway maple, 6 years after
completion of the investment
(photo by M. Ziemiańska, 2011)

Wprowadzenie

Introduction

W trwającym od kilkunastu lat dynamicznym procesie urbanizacji z powierzchni dużych miast znikają drzewa, intensywność zjawiska jest coraz większa. Nowa gęsta zabudowa mieszkaniowa, usługowa, infrastruktura, drogi zmuszają do podejmowania radykalnych w stosunku do drzew decyzji, często prowadzących w konsekwencji do ich wycinki. Brakuje norm branżowych, jednoznacznych wskazań projektowych czy poważnego traktowania zagadnień związanych z ochroną i pielęgnacją drzew¹. Sprawia to, że jeśli drzewa „zachowane na siłę” będące w kolizji z inwestycją nie zostały usunięte przed rozpoczęciem prac, to z bardzo dużym prawdopodobieństwem zamrą po kilku lub kilkunastu latach od zakończenia budowy. Przykładów takich miejsc na terenie Wrocławia jest bardzo wiele. Jednym z nich jest ulica Krzywoustego, w 6-7 lat po dużej inwestycji drogowej zamiera tam wiele drzew. Przedstawione w dokumentacji fotograficznej (ryc. 1, 2, 3) zachowane, dzisiaj zamierające drzewa, miały wpływ na przebieg nowego układu komunikacyjnego. W wielu miejscach lokalizacja drzew narzucała rozwiązania projektowe.

Innym przykładem jest teren nowego osiedla przy ul. Reja we Wrocławiu, zachowano tam szpaler topól czarnych odm. Włoska /Popu-

Ryc. 3. Zamierający dąb szypułkowy w pasie zieleni rozdzielającym pasy ruchu ul. Krzywoustego we Wrocławiu
(fot. M. Ziemiańska, 2011)

Fig. 3. Dying columnar English oak in the green belt separating carriageways at ul. Krzywoustego in Wrocław
(photo by M. Ziemiańska, 2011)

Ryc. 2. Nieudana próba przyjęcia rozwiązań projektowych uwzględniająca zachowania drzew (fot. M. Ziemiańska, 2011)

Fig. 2. An unsuccessful attempt to adopt design solutions taking into account the preservation of trees
(photo by M. Ziemiańska, 2011)

Ryc. 4. Drastycznie ogłowione, zachowane mimo kolizji *Populus nigra Italica* przy powstającej zabudowie ul. Reja we Wrocławiu (fot. B. Malczewska, 2006)

Fig. 4. Drastically topped, preserved despite a collision *Populus nigra Italica* at arising building ul. Reja in Wrocław (photo by B. Malczewska, 2006)

lus nigra Italica/ do końca trwania inwestycji wcześniej drastycznie je ogławiając (ryc. 4). Dopiero po kilku latach wykonano nasadzenia kompensacyjne, zastępcze z gatunku grab pospolity odm. Fastigiata /*Carpinus betulus Fastigiata*/ (ryc. 5).

Problem poważnego traktowania zagadnień związanych z ochroną drzew w procesie inwestycyjnym jest złożony i poważny. Dzisiaj dużą rzadkością jest teren budowy, na której prowadzony jest nadzór specjalisty z zakresu ochrony i pielęgnacji zieleni. Jeśli taki nadzór ma miejsce, jest dowodem dużej wrażliwości przyrodniczej inwestora lub jest wynikiem „formalnego zmuszenia” go do wprowadzenia takiego nadzoru.

Już sama obecność na pierwszych radach budowy, inspektora do spraw zieleni spotyka się z przejawami niezrozumienia lub nawet lekceważenia. Zdarza się, iż uzasadniona ingerencja inspektora do spraw zieleni w projekt organizacji placu budowy, wywołuje wręcz oburzenie. Oczywiście, celem tej ingerencji jest szeroko pojęta ochrona drzew np. ograniczenie lub wyeliminowanie komunikacji w strefach rzutu koron drzew czy wyeliminowanie możliwości składania niebezpiecznych materiałów pod ich koronami.

Opis problemu

Description of problem

Ustawodawca zapisem Ustawy o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880, brzmiącym: *wydanie zezwolenia na wycinkę może być uzależnione od przesadzenia drzew lub krzewów w miejsce wskazane przez wydającego zezwolenie albo zastąpienia ich innymi drzewami lub krzewami, w liczbie nie mniejszej niż liczba usuwanych drzew lub krzewów*¹, otwiera możliwość ubiegania się przez inwestorów o decyzję uwzględniającą kompensację przyrodniczą. Niestety, analizując zapisy przedmiotowej ustawy, nie znajdujemy szczegółowych informacji dotyczących toku postępowania w omawianym przypadku uwzględniającym nowe nasadzenia. Brak też przepisów wykonawczych, czy

Ryc. 5. Ulica Reja w roku 2011, nasadzenia *Carpinus betulus Fastigiata* zastąpiły wycięte po inwestycji martwe *Populus nigra Italica* (fot. M. Ziemiańska, 2011)

Fig. 5. Reja Street in 2011, plantings of *Carpinus betulus Fastigiata* replaced after investment cut dead *Populus nigra Italica* (photo. by M. Ziemiańska, 2011)

nawet jednoznacznych interpretacji zapisów ustawy, doprowadza często do niekorzystnych dla przyrody decyzji administracyjnych. Organy właściwe do wydania zezwoleń na wycinki drzew i krzewów wydają, najłatwiejsze administracyjnie i najkorzystniejsze finansowo dla gmin, decyzje naliczające opłaty za korzystanie ze środowiska. Opłatę za usunięcie drzew ustala się na podstawie stawki, która zależy od obwodu pnia oraz rodzaju i gatunku drzewa. Jednostkowo są to kwoty od kilkuset złotych do kilkuset tysięcy i tak np. opłata za bożodrzew gruczołkowaty *Ailanthus altissima*/ o obwodzie 216 cm wynosi ok. 375 000 zł.

Takie decyzje nie budziłyby zastrzeżeń z przyrodniczego punktu widzenia w sytuacji, gdyby wpłacane przez inwestorów kwoty stanowiące opłaty za korzystanie ze środowiska były w całości przeznaczane na ochronę, pielęgnację, kształtowanie i szeroko rozumiany rozwój terenów zieleni w mieście. Wywiady wykonane w urzędach – organach właściwych do wydania zezwoleń, ukazują smutny obraz rzeczywistości. Pieniądze, trafiając na konta gmin, dysponowane są według bieżących potrzeb, bez szczególnego uwzględnienia potrzeb środowiska przyrodniczego.

Mając na uwadze kwestie prawne, formalne i administracyjne związane z decyzjami urzędowymi uwzględniającymi nasadzenia kompensacyjne autorka podejmuje próbę określenia i zdefiniowania proble-

mów które utrudniają podejmowanie jednoznacznie korzystnych dla środowiska decyzji administracyjnych.

Największą grupę problemów stanowią mało szczegółowe zapisy Ustawy o ochronie przyrody dotyczące omawianego problemu. W rozdziale 4 Ustawy o ochronie przyrody kwestie regulujące wykonanie nasadzeń zastępczych poruszane są w następujący sposób:

Art. 83.pkt. 3.²

3. Wydanie zezwolenia, o którym mowa w ust. 1 i 2, może być uzależnione od przesadzenia drzew lub krzewów w miejsce wskazane przez wydającego zezwolenie albo **zastąpienia ich innymi drzewami lub krzewami**, w liczbie nie mniejszej niż liczba usuwanych drzew lub krzewów.

Art. 84. pkt. 3,4,5,5a.

3. Opłaty za usunięcie drzew lub krzewów oraz termin ich usunięcia, przesadzenia lub **posadzenia innych drzew lub krzewów** ustala się w wydanym zezwoleniu.

4. Organ właściwy do wydania zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów odracza, na okres 3 lat od dnia wydania zezwolenia, termin uiszczenia opłaty za ich usunięcie, jeżeli zezwolenie przewiduje przesadzenie ich w inne miejsce lub **zastąpienie innymi drzewami lub krzewami**.

5. Jeżeli przesadzone albo **posadzone w zamian drzewa lub krzewy** zachowały żywotność po upływie 3 lat od dnia ich przesadzenia albo **posadzenia** lub nie zachowały ży-

Ryc. 6. Materiał szkółkarski przygotowany do nasadzeń (fot. W. Peplowski, 2010)

Fig. 6. Nursery stock ready for planting (photo by W. Peplowski, 2010)

wotności z przyczyn niezależnych od posiadacza nieruchomości, należność z tytułu ustalonej opłaty za usunięcie drzew lub krzewów podlega umorzeniu przez organ właściwy do naliczania i pobierania opłat.

5a. Jeżeli przesadzone albo **posadzone inne drzewa lub krzewy** nie zachowały żywotności w okresie do 3 lat od dnia przesadzenia lub **posadzenia**, posiadacz nieruchomości jest obowiązany niezwłocznie do uiszczenia opłaty za usunięcia drzew.

Wnioski

Conclusions

Informacje zawarte w cytowanych fragmentach ustawy nie dają odpowiedzi na rodzące się w praktyce pytania.

1. Czy zaproponowany stosunek 1:1, czyli liczba nasadzanych drzew nie mniejsza niż liczba usuwanych jest określona wystarczająco precyzyjnie?

2. Czy istnieją przypadki w których organ właściwy do wydania zezwolenia może odmówić zgody na wycinkę w zamian za nasadzenia kompensacyjne?

3. Jakie gatunki drzew i krzewów należy proponować w zamian za konkretne gatunki usuwane?

4. Gdzie należy dokonać nowych nasadzeń? W jakiej odległości od miejsca z którego zostaną usunięte drzewa by uznać rekompensatę?

5. Kto winien wskazywać miejsce nowych nasadzeń?

6. Kto jest odpowiedzialny za drzewa w okresie gwarancyjnym (przed upływem 3 lat) jeśli zostały posadzone na gruncie nie stanowiącym własności wnioskodawcy?

7. Czy lokalizacja nasadzeń stanowiących rekompensatę nie powinna być wykonana w miejscu trwale przeznaczonym pod zieleni, zgodnie z MPZP? Co w sytuacji gdy nie ma obowiązującego MPZP.

8. Czy wykonanie nasadzeń nie powinno być poprzedzone profesjonalnym projektem wykonawczym szaty roślinnej?

9. Kto winien ponosić koszty wykonania takiego projektu?

10. Kto winien dokonywać merytorycznego odbioru wykonanych nasadzeń, zaraz po wykonaniu prac?

11. Jakiej wielkości materiał roślinny winno się wybierać do nasadzeń kompensacyjnych?

12. Jak należy postąpić w sytuacji gdy część nowych nasadzeń drzew nie zachowała żywotności po upływie 3 lat?

13. Czy egzekwowane jest cała kwota opłaty gwarancyjnej?

14. Czy w procedurze należy wprowadzić nowy dokument określający szczegółowo jaka jednostka, nowe drzewo „odpowiada”, rekompensuje stratę za wskazane do usunięcia drzewo lub krzew?

15. Kiedy, w jakim terminie należy wykonać nasadzenia zastępcze?

16. Co w sytuacji gdy termin wycinki musi być różny od terminu wykonania nasadzeń.

17. Czy w czasie stanowiącym różnicę np. 1 roku, między terminem wycinki a terminem zakończenia nowych nasadzeń *Organ właściwy do wydania zezwolenia* może nakazywać (wezwać) Inwestora do wpłaty na konto gminy opłaty gwarancyjnej lub jej części?

18. Czy w przypadku gdy wnioskujący we wcześniejszych latach, na podstawie innej decyzji administracyjnej nie wywiązał się prawidłowo z wykonania nasadzeń zastępczych, może to zostać uznane za argument by nie udzielić podobnej decyzji ponownie?

19. Czy określenie „zachować żywotność” jest określeniem precyzyjnym, adekwatnym by uznać, iż kondycja nowych nasadzeń po upływie okresu gwarancyjnego (po 3 latach) jest wystarczająco dobra. Czy nie warto zapisu doprecyzować?

Brak jednoznacznych odpowiedzi na te oraz wiele innych pytań wpływa negatywnie na los zapisu w ustawie o ochronie przy-

rody dopuszczający wydanie decyzji z udziałem nasadzeń kompensacyjnych. Jest to kwestia wymagająca pilnego uregulowania. Nie wolno przenosić odpowiedzialności na urzędy za brak korzystnych dla środowiska decyzji nie dając urzędnikom narzędzi do egzekwowania prawidłowości procedury.

Monika Ziemiańska

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Literatura

1. Czechowicz M., 2007, *Problemy zieleni we współczesnych osiedlach mieszkaniowych* [w:] *Zieleń miast i wsi, współczesna i zabytkowa*, Kalsk 2007, Tom II, Tereny Zabaw i odpoczynku dla osób w każdym wieku, s. 111-118.

2. *Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku Dz. U. 2004 nr 92 poz. 880 wraz z późniejszymi zmianami, Rozdział 4 ochrona terenów zieleni i zadrzewień*, s. 66-73.

Studzienki telekomunikacyjne usytuowane w chodnikach a jakość estetyczna przestrzeni miejskiej Warszawy

Janusz Skalski

Telecommunication
Inspection
Chambers Situated
in Sidewalks and the
Aesthetical Quality
of the Warsaw

Wprowadzenie

Introduction

Powierzchnie, po których chodzimy, są traktowane jako podłoga. Takie pojmowanie płaszczyzny, po której się przemieszczamy, wynika z umiejętności dostrzegania i wyobrażania sobie przestrzeni, która nas otacza jako systemu wnętrza. Ten sposób odczytywania struktury przestrzennej prezentowali w swoich dociekaniach między innymi: Cullen [1977], Novák [1979], Wejchert [1984], Böhm [1998], Bogdanowski [1999] i inni. Być może, do takiego postrzegania powierzchni skłoniły ich własne doświadczenia estetyczne w czasie pieszych wędrówek. Na podstawie tych prac badawczych można wnioskować, że zdolność dostrzegania przestrzeni jako zbioru wnętrza, powinna być następstwem przyjęcia określonego sposobu myślenia o tym, co widzimy w zasięgu naszego wzroku. Sposób ten pozwala nam dostrzegać wyodrębnione z całości porcje przestrzeni. Każda z takich porcji przestrzeni może być definiowana jako wnętrze, które, poprzez analogię do pomieszczeń architektonicznych, posiada ściany, podłogę i sufit. Z wymienionych elementów najistotniejszą rolę w tworzeniu wyobrażenia tej wyodrębnionej porcji przestrzeni, pojmowanej jako wnętrze, mają ściany, ponieważ to one ograniczają głębokość naszej penetracji wzrokowej. Każde takie ograniczenie to wizualnie dostrze-

gana granica wnętrza, które powstaje w naszej wyobraźni.

Taką granicą dla leśnej polany będzie ściana drzew, która otacza fragment wolnej powierzchni ziemi. Z kolei w miastach pierzeje ulic i placów są ścianami, które wyznaczają granice wnętrza urbanistycznych. Ściany w takich wnętrzach widzimy bardzo wyraźnie, ponieważ nasze oczy są osadzone na takiej wysokości, aby tego rodzaju przeszkody dostrzegać w pierwszej kolejności. To wszystko, co jest nad naszą głową i pod naszymi stopami, nie jest już tak dobrze dostrzegane. Skierowanie oczu do góry wymaga od nas zachowania ostrożności w poruszaniu się ponieważ, aby spojrzeć w niebo, musimy się na moment zatrzymać. Patrzenie w górę nie jest dla człowieka wygodną pozycją. Z tego powodu dostrzeganie sufitów we wnętrzach nie odgrywa tak istotnej roli jak ściany. Badając krajobraz przyjmujemy umowną zasadę, że we wnętrzach krajobrazowych za sufit uznajemy nieboskłon. Dlatego tak trudno czasami dostrzec, że sufitem w naszym wnętrzu mogą być splecione ze sobą konary lub okapy drzew. We wnętrzach urbanistycznych umownym sufitem mogą być przewody trakcyjne czy wiszące latarnie uliczne. Również powierzchnia ziemi, którą traktujemy jako podłogę, nie jest dostatecznie zauważana wizualnie, ponieważ poruszając się pieszo w przestrzeniach miast mamy zaufanie do tego, że chodniki, po których chodzimy są równe i bezpieczne dla nas. Nawet, kiedy są tam duże spadki

lub wzniesienia, to są one formowane w taki sposób, aby zapewnić wygodę pieszemu.

Kiedy na naszej drodze przypadkowo potkniemy się, to wówczas zaczynamy zwracać uwagę na to, po czym idziemy. Ale ten okres czujności trwa stosunkowo krótko. Ciągłe patrzenie w dół jest również niewygodne dla nas i po pewnym czasie znowu poruszamy się bez zachowania należytej ostrożności. Nawierzchnie dróg w lasach czy w górach zmuszają nas do bardziej uważnego chodzenia po nich. Na takich drogach wyraźnie odczuwamy stopami stromiznę drogi czy jej spadek. Takie drogi gruntowe są pełne wybojów, wystających korzeni, sterczących kamieni, kałuż, piachu czy błota. Chodząc po takich nawierzchniach musimy siłą rzeczy częściej patrzeć w dół, co pozwala znakomicie łączyć wrażenia wzrokowe z dotykowymi.

Powierzchnie na terenach zurbanizowanych

Surfaces in the
urbanized areas

W miastach europejskich dopiero od połowy XVIII wieku zaczęto doceniać wygodę chodzenia i jeżdżenia po drogach utwardzonych. W XIX wieku sposoby utwardzenia chodników i jezdnii w miastach oraz

jakość użytych materiałów miały wpływ na to, czy daną przestrzeń publiczną można było traktować jako śródmieście czy peryferia. We współczesnych miastach większość chodników jest wykonywana z różnych materiałów, które są produkowane na skalę przemysłową. Mogą to być zarówno płyty i kostki kamienne lub ceramiczne a także asfalt i beton. Bywają również realizacje, w których wykorzystuje indywidualne, specjalnie projektowane dla tego celu, elementy wykończeniowe. Dość często można zobaczyć, że miejskie chodniki zamieniają się w różnego rodzaju barwne lub fakturowe kompozycje dekoracyjne. Płaszczyzna chodnika jest również miejscem, gdzie bardzo często umieszcza się tablice pamiątkowe, napisy, linie obrysu dawnych budowli, osie kompozycyjne itp. W zależności od możliwości miasta materiały używane do wykładania chodników mogą być lepszej lub gorszej jakości. Również w naszym kraju coraz częściej stan chodników oraz ich fizjonomiczna jakość zaczynają być przedmiotem zainteresowania władz miejskich, urbanistów i architektów krajobrazu.

Techniczny stan nawierzchni chodnikowych w polskich miastach jest zróżnicowany. Na ziemiach zachodnich i północnych, które podlegały administracji niemieckiej, stosowano płyty i kostki wykonane z naturalnych kamieni. Nawierzchnie wykonane z naturalnego kamienia są niezwykle trwałe i, mimo szkód jakie spowodowała ostania

wojna, są wykorzystywane do dziś. Charakterystycznym przykładem może być tu Szczecin, gdzie od czasów przedwojennych zachowały się chodniki wykładane dużymi płytami granitowymi, które sprowadzano ze Szwecji. W miastach położonych w Polsce centralnej i wschodniej przeważały standardowe płyty chodnikowe wykonane z betonu.

Obecnie, kiedy administrowanie w naszych miastach przejęły władze samorządowe, widać większe zainteresowanie stanem nawierzchni chodnikowych i ich wyglądem estetycznym. W wielu miastach trwa obecnie wymiana starych nawierzchni chodnikowych wykonywanych z płyt betonowych na nowe. Nie zawsze podejmowanie decyzji o wymianie starych nawierzchni idzie w parze z ich estetycznym wyglądem. Od kilku lat na masową skalę są stosowane betonowe kostki brukowe (między innymi kostka Bauma), których standardowa jakość i wynikająca z tego estetyka, stały się powodem krytyki.

Płaszczyznę ziemi w miastach należy traktować jako ważny element przestrzeni publicznej, ponieważ, wraz ze ścianami, tworzy kompozycyjno-estetyczną całość wnętrza urbanistycznych. Tego rodzaju stwierdzenie wynika z powszechnie propagowanej idei na świecie, która zakłada ograniczanie liczby pojazdów w miastach na rzecz zwiększania ruchu pieszego a co za tym idzie zwrócenia uwagi na to, po czym chodzimy. Ta idea stała się powodem większego zainteresowania

architektów i urbanistów wizualną oceną nawierzchni chodników oraz ich roli w tworzeniu klimatu miasta. Wizualna jakość wszystkich elementów składowych przestrzeni miasta decyduje o jego fizjonomicznym charakterze, który zapamiętujemy na długi czas.

Wpływ naziemnych elementów infrastruktury na estetykę nawierzchni

Impact of the ground infrastructure elements on the surface aesthetics
own research

Współczesne miasta posiadają rozbudowane systemy urządzeń podziemnych, których materialne znamiona w postaci hydrantów, studzienek, pokryw, zaworów są widoczne w płaszczyznach chodnika, po którym chodzimy. W przypadku, kiedy elementy powierzchniowe podziemnej infrastruktury technicznej są wątpliwej jakości estetycznej, to i płaszczyzna, po której się przemierzamy, wydaje się nam niezbyt elegancka. Takie, drobne z pozoru, wrażenia mają istotne znaczenie w wizualnym odbiorze przestrzeni publicznych każdego miasta. Nawierzchnie chodników powinny być szczególnie zadbane, choćby ze względu na to, że większość odwie-

dzających miasto chodzi pieszo i to, co widzi, tworzy w ich mentalnym odbiorze pewną całość. Na przykład, pałac prezydencki w Warszawie to nie tylko architektura obiektu ale przede wszystkim splendor miejsca, w którym stoi. Dobrze utrzymany stan budynku, nawierzchnia chodników, detale ogrodzenia, oświetlenie, zielen towarzysząca – to wszystko ma bezpośredni wpływ na to, że albo dostrzegamy ten splendor albo nie. Być może, że nawierzchnia chodnika nie jest najważniejszym składnikiem tego stołecznego splendoru ale jeśli widzimy tam znamiona zaniedbania to mimo to czar przyska.

Tego rodzaju zjawisko jest doskonale widoczne w Warszawie, gdzie stan zachowania ulokowanych w chodnikach miasta pokryw studzienek telekomunikacyjnych, w wielu przypadkach decyduje o tym, w jaki sposób oceniamy przestrzeń publiczną stolicy.

Powierzchnie warszawskich chodników są w większości wykonane ze standartowych płyt betonowych, których czas użytkowania jest ograniczony do kilkunastu lat. Szczególnie w peryferyjnych dzielnicach ich stan jest katastrofalny. Od kilku lat władze Warszawy przebudowują nawierzchnie stołecznych ulic. W pierwszej kolejności zostały wymienione nawierzchnie na głównych ulicach śródmieścia miasta i w pozostałych dzielnicach. W trakcie wymiany starych nawierzchni na nowe pozostawiono na swoich

miejscach stare pokrywy studzienek telekomunikacyjnych.

Badania własne

Own research

W 2010 roku w Katedrze Sztuki Krajobrazu SGGW w Warszawie przeprowadzono badania terenowe, których celem było wyszukiwanie i fotografowanie takich sytuacji, gdzie stan chodnika z widocznymi pokrywami studzienek ma negatywny wpływ na estetyczną jakość wybranych fragmentów przestrzeni publicznej stolicy. Na podstawie przeprowadzonych badań można było stwierdzić, że charakterystyczną cechą warszawskich chodników są rzucające się w oczy pokrywy studzienek telefonicznych. Można je zobaczyć w całym mieście, niezależnie od tego, czy jest to śródmieście czy dalekie peryferia. Asortyment tych urządzeń jest wszędzie jednakowy a sposób ich umieszczenia w płaszczyźnie chodnika wydaje się być zupełnie przypadkowy. Przypadkowość tych lokalizacji polega na tym, że trudno się domyśleć jakie kryteria skłoniły instalatorów do podjęcia takich a nie innych decyzji o ich umieszczeniu w płaszczyźnie chodnika. W większości są to już mocno wysłużone obiekty.

Początki ich lokalizacji i ich estetyczna forma sięgają wczesnych lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku i od tamtych czasów w ich wyglądzie nic się nie zmieniło. Nowe pokrywy są w dalszym ciągu produkowane

Ryc. 1. Ulica Krakowskie Przedmieście w Warszawie. Chodnik przed Pałacem Prezydenckim

Fig. 1. Krakowskie Przedmieście St in Warsaw. The sidewalk before the Presidential Palace

według tego samego wzoru. Pomiędzy tego, że przy ulicach powstają nowe budynki, w których mają swoje siedziby instytucje państwowe i prywatne, banki, hotele, restauracje i eleganckie sklepy to w nowych nawierzchniach chodników, które im towarzyszą instaluje się za każdym razem te same, standardowo produkowane studzienki telefoniczne. Dla firmy, która podejmuje decyzje lokalizacyjne nie ma istotnego znaczenia, czy jest to Krakowskie Przedmieście, Nowy Świat czy ulice na dalekich przedmieściach. A przecież pokrywy studzienek nie są obiektami anonimowymi. Na każdym z nich jest umieszczony czytelny znak firmowy dawnej instytucji Poczta Polska. Telegraf i Telefon lub nowej, Telekomunikacja Polska S.A., która powstała w rezultacie jej sprywatyzowania.

Ryc. 2. Krakowskie Przedmieście róg ulicy Karowej w Warszawie. Chodnik przed wejściem do Hotelu Bristol

Fig. 2. Krakowskie Przedmieście St end the corner of Karowa St in Warsaw. The sidewalk before enters to the Bristol Hotel

Rezultatem podjętych badań była dokumentacja fotograficzna, która w sposób czytelny miała pokazać istotę tego zjawiska i zwrócić uwagę zainteresowanych stron na wpływ władz studzienek telekomunikacyjnych na estetykę miasta. W dokumentacji fotograficznej pokazaliśmy takie obiekty, które przede wszystkim znajdują się na Krakowskim Przedmieściu i na Nowym Świecie. W artykule zamieszczono trzy najbardziej typowe sytuacje przestrzenne.

Z punktu widzenia architektury krajobrazu nasze działania badawcze mają istotne znaczenie dla kształtowania fizjonomicznej jakości przestrzeni miejskiej. Zainteresowanie tym tematem zachęciło nas do przeprowadzenia podobnych studiów w innych miastach europejskich, w których przebywaliśmy przy różnych okazjach. Między innymi na podstawie wizyt w Berlinie, Barcelonie i Istambule mogliśmy się przekonać, że elementy tamtejszej infrastruktury technicznej, które są widoczne na powierzchni chodników są nie tylko starannie zaprojektowane pod względem lokalizacyjnym ale i starannie wykonane

i osadzone. Na podstawie takich wizualnych doświadczeń mogliśmy wnioskować, że w wymienionych miastach dbałość o estetyczną jakość przestrzeni publicznej jest traktowana całościowo, czego niestety nie można powiedzieć o Warszawie.

Fotografie wykonał autor.

Photographs made by author.

Janusz Skalski

Katedra Sztuki Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
SGGW w Warszawie
Department of Landscape Art
Faculty of Horticulture and Landscape
Architecture
Warsaw University of Life Science – SGGW

Literatura

1. Bogdanowski J., 1999, *Metoda jednostek i wnętr architektoniczno krajobrazowych (JARK WAK) w studiach i projektowaniu. Pomoc dydaktyczna*. Politechnika Krakowska, Kraków.
2. Böhm A., 1998, *Wnętrze w kompozycji krajobrazu. Wybrane elementy genezy i analizy porównawczej pojęcia*, Politechnika Krakowska, Kraków.
3. Cullen G., 1977, *The consist townscape*. Van Nostrand Reinhold Comp. NY.
4. Novák Z., 1979, *Planowanie regionalne i udział w nim architekta*. Politechnika Krakowska, Kraków.
5. Wejchert K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa

Ryc. 3. Chodnik na ulicy Nowy Świat w Warszawie

Fig. 3. The sidewalk in Nowy Świat St in Warsaw

Krajobraz nocą – nowe dzieło architekta krajobrazu

Magdalena Zienowicz

The Landscape
by Night – a
New Work
of Landscape
Architect

Czym jest światło? Jaka jest jego rola i znaczenie? Pytanie to frapowało i nadal budzi zainteresowanie najwybitniejszych myślicieli i artystów. Nauka i sztuka rozszyfrowuje tę „odwieczną zagadkę” poprzez badania, analizy, hipotezy, dyskusje i zgłębianie jej tajemnicy. Mimo to światło nadal pozostaje pojęciem wieloznacznym i otwartym, jako że:

- rozprasza ciemność pozwalając zobaczyć przedmioty, ich kształty i kolory, a ponadto określić kierunek, wyznaczyć proporcje i odległości,
- porządkuje, a jednocześnie wprowadza zróżnicowanie,
- jest energią życia, rozwoju, niesie za sobą wartość symboliczną dobra i mądrości

- w wielu kosmologiach stworzenie świata zaczyna się od rozdzielenia Światła od Ciemności: światła jako energii i tworzywa życia od ciemności – ciszy, śmierci i tajemnicy,
- jest podstawą wizji czasu i przestrzeni, można stwierdzić, że światło poprzez fakt przenoszenia informacji „stwarza przestrzeń i czas”.

Światło ma dwoistą naturę; z jednej strony jako medium jest nam niezbędne do obiektywnego i subiektywnego postrzegania istnienia rzeczy i do działania, z drugiej strony jest wartością samą w sobie; ma własną formę, strukturę, barwę i znaczenie. Światło oddziałuje na emocje, otwierając obszary rozważań i refleksji na temat swojej roli w otaczającej nas przestrzeni.

	ŚWIATŁO	
<p>OPISUJE</p> <p>■</p> <p>POKAZUJE</p> <p>■</p> <p>PREZENTUJE</p>		<p>UJAWNIA</p> <p>■</p> <p>INFORMUJE</p> <p>■</p> <p>OZNACZA</p>
■	ZNACZY	■

Ryc. 1. Schemat ilustrujący światło jako medium, fragment iluminacji parku de la Tête d’Or, Lyon

Fig. 1. Diagram illustrating the light as a medium, part of the illumination of park de la Tête d’Or, Lyon

Ryc. 2. „Dematerializacja” architektury przez światło przenikające do wnętrza przez witraże, katedra św. Stefana, Praga

Fig. 2. „Dematerialization” of architecture through light penetrating into the interior through stained glass windows, Cathedral of St. Stefan, Prague

Współcześni artyści zajmujący się sztuką światła starają się je „zmaterializować”, zatrzymać, „obłaskawić” i w konsekwencji uczynić narzędziem własnej ekspresji. Obejmują funkcję pośrednika pomiędzy światem materialnym a niematerialnym medium, jakim jest światło.

Wypowiedzi znanych projektantów światła: Vesa Honkonena, Rogera Narboniego, Franco Raggiiego czy Marca Aurela wskazują wyraźnie, że wstępnym etapem procesu projektowania iluminacji powinna być refleksja nad istotą i potencjałem światła. Projektant bowiem powinien znać narzędzie, którym będzie się posługiwać, mieć świadomość jego znaczenia, mocy i wartości. W przypadku światła i jego przeciwieństwa – ciemności – niezwykle istotne wydaje się zrozumienie ich emocjonalnej roli. Jak twierdzi Vesa Han- konen „W dążeniu do zrozumienia światła studiowałem ciemność (...) Pierwszym zadaniem jest zrozumienie natury, ciszy, pustki i ciemności,

dopiero potem mogę koncentrować się na dźwiękach, liniach i świetle”¹.

Obok wykazania się wrażliwością i „słuchem przestrzennym” projektant powinien mieć dobrze opanowany warsztat. Składa się na niego wiedza techniczna, doświadczenie, artyzm oraz umiejętność zastosowania zaawansowanych technologii, które generują tworzenie nowych środków wyrazu oraz sprzyjają rozwiązaniom ekologicznym i energooszczędnym.

Aktualnie nie da się też zaprzeczyć twierdzeniu, że we współczesnej architekturze krajobrazu światło sztuczne staje się w coraz większym stopniu „tworzywem”, służącym do kompleksowego kre-

Ryc. 3. Refleksy świetlne na posadzce na Placu Raspail w Lyonie. Generatorem światła jest latarnia, która, oprócz tradycyjnego zasilania, jest wspomagana przez energię pochodzącą z napędu układu rowerowego, który zainstalowany jest w jej dolnej części. Każda osoba przechodząca przez plac może, poprzez pedałowanie, dodatkowo zasilić w energię urządzenie

Fig. 3. Light reflections on the floor of the Square Raspail in Lyon. Light generator is a lantern, which, in addition to the traditional power, is assisted by the energy coming from the drive system of the bicycle, which is installed at the bottom part. Any person passing through the square can, by pedaling, supply additionally the device with energy

Ryc. 4. Jedna z ulic w Lyonie Rue Flandrin. Elementy i struktury świetlne tworzą unikalny klimat, podkreślając tożsamość drogi

Fig. 4. One of the streets in Lyon Rue Flandrin. Elements and light structures create a unique atmosphere, highlighting the identity of the road

owania przestrzeni w porze nocnej, a iluminacja – jako sztuka budowania nastroju miejsca za pomocą światła – rozwinęła się od pojedynczych obiektów w kierunku tworzenia wieloprzestrzennych założeń kompozycyjnych. Dowodem na to są liczne międzynarodowe konkursy jak chociażby *City – People – Light* organizowany przez firmę *Philips Lighting* oraz stowarzyszenie *LUCL (Lighting Urban Community International)*, kompleksowe plany iluminacji (*the lighting master plan schemat- LMPS*) obejmujące całe miasta lub ich regiony, a przede wszystkim zmieniający się krajobraz wielu miast. Szczególnie we Francji, Niemczech i Włoszech w ostatniej dekadzie zmieniły się przesłanki projektowe. „Monumentalne” ekspozycje przestrzeni coraz częściej znajduje równowagę w postaci iluminacji podkreślającej pojęcie „bliskości”. Prezentując dziedzictwo architektoniczne zwraca się uwagę na zademonstrowanie zmian, jakie zachodzą w obszarach związanych z codziennym życiem mieszkańców.

Iluminacja dysponuje bardzo szeroką gamą środków plastycznych jako narzędzi tworzenia zaplanowanego efektu świetlnego. Dodatkowym atutem światła jako „materii” jest jego specyfika i możliwość tworzenia efektów specjalnych jak: odbicia, załamania, czy wykorzystanie zjawiska dyfuzji i luminescencji. Wykorzystanie zjawisk zachodzących w przyrodzie do kreowania nocnego krajobrazu jest coraz częstsze, a to za sprawą aktualnych tendencji rekomendowanych przez światowych projektantów światła i organizacji działających na rzecz ochrony nocnego nieba. Poetyckość, efemeryczność, subtelność i wrażliwość stały się elementem najbardziej atrakcyjnym i pożądanym w realizacjach świetlnych. Sprzyja temu nowa technologia jak: wielobarwne diody LED, OLED, oświetlenie luminescencyjne, fluorescencyjne żele, farby i włókna oraz światłowody, które rozwijają u twórców motywację do nowych kreacji. Czerpanie z estetyki przyrody w dobie kryzysu środowiska naturalnego stało się też sposobem

„dotlenienia” często sztywnej i monumentalnej iluminacji obiektów.

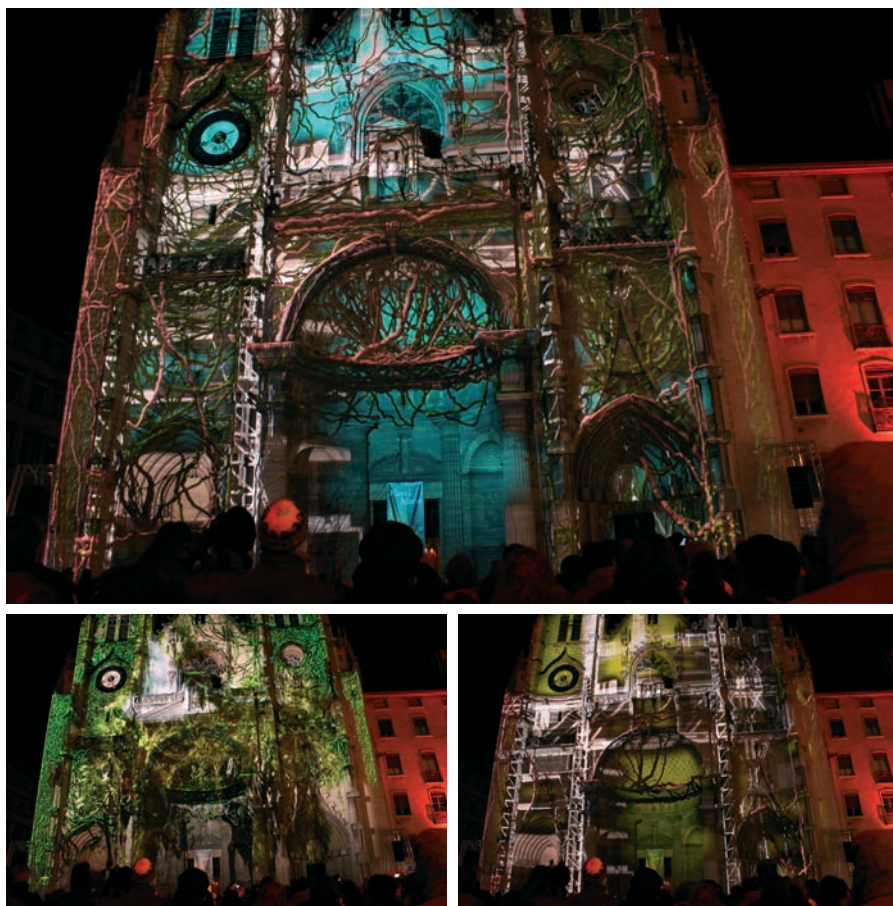
Środki techniczne w oświetleniu stanowią nową generację narzędzi w sztuce kreacji krajobrazu. Do wymienionych wyżej należy dodać także: lasery, projektory oraz nowoczesne materiały, które sprawiają, że światło, zamiast rzutowania na obiekt, jest przez niego emitowane.

Najbardziej spektakularnym i lukratywnym obecnie efektem iluminacyjnym jest luminografizacja – „malowanie światłem”, polega na wykorzystaniu specjalistycznej optyki świetlnej, w tym wielu projektorów, do rzutowania obrazów na płaszczyznę. Malowanie światłem stanowi efekt poszukiwań wizualnych, świetlnych i kinetycznych. Inspiracją dla niej były spektakle „światła i dźwięku”, które swoją premierę miały w 1954 roku we Francji w Chambord.

Coraz częściej miejsca i granice wyświetlania obrazów świetlnych sięgają „nieskończoności”. Takim przykładem była projekcja reklamy czasopisma „Match” na ogromnej

Ryc. 5. Malowanie światłem, obrazy świetlne wyświetlane na kościele St. Nizier z okazji festiwalu światła 7-11.12.2010, Lyon

Fig. 5. Painting with light, light pictures displayed in the church of St. Nizier on occasion of the festival of light 7-11.12.2010, Lyon

Ryc. 6. Fragment muru przy Rue de l'Annonciade w Lyonie. Zastosowanie opraw charakterystycznych dla wnętrz mieszkalnych na fragmencie ulicy wprowadza kameralny surrealistyczny nastrój. Następuje symboliczne przeniesienie przestrzeni prywatnej, jakim jest wnętrze pokoju – w przestrzeń publiczną. Użyte środki są wyrazem artystycznej prostoty i wyrafinowania technicznego

Fig. 6. A fragment of the wall at the Rue de l'Annonciade in Lyon. The use of luminaires characteristic for household interiors on a piece of street introduces an intimate surreal atmosphere. There is a symbolic transfer of private space, which is the interior of a room – in a public space. The used means are an expression of artistic simplicity and technical sophistication

połaci pustyni na południu Tunezji. Jeszcze bardziej ambitne plany mają producenci Coca-Coli, którzy zamierzają w przyszłości zapisać na firmamencie niebios niedający się wymazać „wieczny” znak firmowy.

Światło jest środkiem ekspresji: różnicuje plany, nadaje walor poprzez wykorzystanie szerokiego zakresu tonalności i określa na nowo związki pomiędzy poszczególnymi elementami.

Natężenie środków wyrazu oraz ich rodzaj budują nastrój, za ich pomocą można tworzyć obrazy subtelne, oszczędne, jakby „mówiące szeptem”, bądź ekstatyczne zaskakujące siłą użytych narzędzi plastycznych.

Istotą tworzenia przestrzeni i miejsc za pomocą światła jest wyszukanie i wykoncypowanie środków plastycznych, najbardziej adekwatnych do jego wyrażenia, po to, by w końcu zbudować obraz świetlny, dający czasami nowe, zmysłowe i nieoczekiwane przedstawienie obszaru.

Projektant iluminacji gra rolę dyrygenta, kładąc nacisk na jedne elementy przy jednoczesnym wyciszeniu innych. Może manipulować planami, głębokością przestrzeni, kątem widzenia zamykając lub otwierając widoki. Jest w stanie kreować nową rzeczywistość, inną od tej postrzeganej za dnia, poprzez wprowadzenie hierarchii iluminowanych płaszczyzn lub kubatur. Światło może więc kształtować przestrzeń – tworzyć w niej nowe obrazy, pobudzać

Ryc. 7. Ekstremalny przykład iluminacji kładki pieszej – St. Vincenta w Lyonie. Przy użyciu tysięcy podświetlonych na niebiesko parasoli stworzono miejsce estetyczne i dające poczucie odmienności

Fig. 7. An ecstatic example of pedestrian footbridge illumination – St. Vincent in Lyon. With using of thousands umbrellas highlighted in blue, there was created an aesthetic space, which gives a sense of otherness

zmysły, pokazywać nieznanne związki i relacje przestrzenne. Światło daje możliwość do przetwarzania fragmentów krajobrazu w układy przestrzenne, które w rezultacie ujawnią swoją wyjątkowość i osobliwość.

Podsumowanie

Conclusion

Fascynacja naturalnym pięknem światła i cienia towarzyszyła człowiekowi od początków cywilizacji. Dowody na to znajdujemy zarówno w koncepcjach kosmologicznych różnych kultur, jak i w bogatej symbolice związanej z kultem bóstw. W miarę rozwoju techniki dążono więc do coraz doskonalszego tworzenia własnych źródeł światła, które by mogły dorównać, a nawet przewyższyć piękno zjawisk optycznych obserwowanych w naturze.

Analiza znaczenia światła, zrozumienie jego istoty, obserwacja natury i uświadomienie, jak wielkim i znaczącym narzędziem staje

się w rękach projektanta, powinno stać się obowiązkiem każdego, kto chce się nim posłużyć do tworzenia iluminacji. Należy pamiętać, że światło jako tworzywo w przestrzeni nadaje jej sens wizualny, formalny, użytkowy i znaczeniowy. W nocnym krajobrazie podkreśla istniejące dominanty lub wydobywa inne elementy słabo widoczne w ciągu dnia. Zmienia wizerunek rzeczywistości nadając przestrzeni „drugie życie”. Może sprawić, że to, co obiektywne i subiektywne, naukowe i intuicyjne, naturalne i kulturowe stanie się nierozdzielne. Może pośredniczyć w „materializowaniu” przestrzeni, której natura pozostaje dla nas zawsze tajemnicza i nienamagalna.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Magdalena Zienowicz

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypis

¹ Cytat pochodzi z konferencji Światło w Architekturze w ramach XI Międzynarodowych Targów Sprzętu Oświetleniowego, Warszawa, Pałac Kultury i Nauki, 2-3 październik 2003.

Literatura

1. Honkonen V., 2003 *Architekt, lighting designer, designer*, Konferencja Światło W Architekturze w ramach XI Międzynarodowych Targów Sprzętu Oświetleniowego, Warszawa, Pałac Kultury i Nauki, 2-3 październik 2003,
2. Narboni R., 2004, *Lighting the landscape.*, Birkhäuser – Publishers for Architecture, Basel-BerlinBoston,
3. Neumann D., 2001, *Architecture of the night*, Prestel, Munich – Berlin – London – New York.

Planowanie iluminacji w mieście*

Joanna Szwed

Lighting
Planning in
the City

Wstęp

Introduction

W obecnych czasach to nieuniknione, że miasta pozostawać będą tak samo aktywne nocą, jak w ciągu dnia. Ludzie pracujący w ciągu dnia nie biorą udziału w życiu społecznym, artystycznym, wydarzeniach sportowych czy kulturalnych. Ułatwiając im to w nocy, wykorzystując tereny miejskie z zapewnieniem bezpieczeństwa i z uwagą wybierając historyczne, artystyczne i architektoniczne elementy o znaczeniu społecznym, czynimy miasta bardziej atrakcyjnymi i poprawiamy jakość życia. Lecz chcąc tego dokonać z pozytywnym skutkiem i efektywnie wykorzystując energię należy wcześniej przygotować dokładny plan.

Ogólny plan oświetlenia to kompleksowe przedsięwzięcie, podejmujące zadania skoordynowane z dotychczasowym oświetleniem komunalnym i iluminacją, którego celem jest uporządkowanie chaotycznie rozrzuconych punktów świetlnych, zamiana ich na przemyślane, nowoczesne, bardziej ekonomiczne i ekologiczne rozwiązania, w celu stworzenia nowego, harmonijnego, nocnego obrazu miasta, służącego podkreśleniu walorów miejscowości, a także przyjaznego dla mieszkańców i turystów¹. Stworzenie ogólnego planu oświetlenia może zapewnić korzyści bezpośrednio i pośrednio

dzięki nowemu spojrzeniu na miasto i jego tożsamość.

Przy omawianiu tego tematu warto wspomnieć, iż duże osiągnięcia w tej dziedzinie mają Francuzi, których projekty i realizacje związane z oświetleniem miast stanowią wzór dla projektantów na całym świecie. Pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia władze miasta Lyon postanowiły rozwiązać problem iluminacji systemowo i całościowo. Wprowadzono wizję iluminacji miasta z myślą o zaplanowanym eksponowaniu najbardziej atrakcyjnych obiektów (kościół, pałace, wieże, mosty, kamienice, fontanny itp.) i kierowaniu turystów do nich za pomocą „świetlnych” szlaków². Plan oświetlenia Lyonu, określony jako „Plan lumière” czy „The lighting master plan”, można sformułować zatem jako działania techniczne, artystyczne, społeczne, ekonomiczne i finansowe, wpisane w planowane i realizowane w mieście przedsięwzięcia, z położeniem nacisku na wyeksponowanie światłem sylwetki miasta oraz poszczególnych jego dzielnic, najważniejszych zabytków, najistotniejszych ulic, ciągów komunikacyjnych, handlowych i turystycznych. Chodzi zarówno o właściwe uczynienie historii i tożsamości miasta, jak i jego rozwoju. Realizacja takiego planu zapewnia też niezbędną kompleksowość rozwiązań iluminacji i użytkowego oświetlenia miasta.

* Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego – Politechnika XXI wieku – Program rozwojowy Politechniki Krakowskiej – najwyższej jakości dydaktyka dla przyszłych polskich inżynierów

Sytuacja w Polsce

Situation in Poland

W kraju, w wielu przypadkach, iluminacje nie są realizowane w sposób podporządkowany ogólnemu planowi oświetlenia miast. Sytuacja ta jest spowodowana brakiem tego typu projektów oraz podejmowaniem działań związanych z wykonaniem instalacji tymczasowych w ramach sponsorowanych akcji, jak np. Iluminacja Sukiennic w Krakowie z okazji otwarcia Muzeum w podziemiach Rynku lub realizacji akcji (głównie reklamowych) w centrach miast, które nie są uzgodnione z konserwatorem. Banki, linie lotnicze, restauracje, które mieszczą się w zabytkowych budynkach – nie ograniczają się często tylko do napisów informacyjnych czy oświetlonych reklam, lecz pragną wyróżnić światłem cały budynek lub jego część, którą użytkują. W ten sposób zwracają na siebie uwagę i przyciągają nowych klientów. Projekty zamawiane są w mniej lub bardziej wyspecjalizowanych firmach elektrycznych i szybko są realizowane.

Oglądając efekty tak prowadzonych działań na ogół można stwierdzić, że w historycznych wnętrzach ulicznych stają się one dość przypadkowym i dość wątpliwym ich ozdobnikiem, a w perspektywie ulicy widoczne są budynki banalnie oświetlone, które w ogóle nie powinny być w ten sposób wyróżnione. Zdarza się, że są to niezgodnione z konserwa-

torem samowole budowlane. Obok przedstawiam kilka przykładów, które świadczą o braku całościowego, kompleksowego podejścia do oświetlenia miejskiego nawet w ścisłym, historycznym mieście, jakim jest Kraków (ryc. 1, 2, 3).

Ilustracje te wskazują na to, iż mamy do czynienia z działaniami nieprzemysłowymi, spontanicznymi, które powodują chaos przestrzenny w porze nocnej. Iluminacje wykonane są przez „specjalistów oświetleniowych”, którzy nie potrafią w sposób prawidłowy ocenić architektury obiektu, wskazać miejsc do iluminacji oraz fachowo dobrać odpowiednie oświetlenie. Efekty takich działań są chybione i powodują inne, niezamierzone skutki – wprowadzają niepokój we wnętrzu ulicznym, „wojnę świateł” lub utrudniają komunikację w mieście – reflektory umieszczone w posadzce oślepiają przechodniów oraz stwarzają niebezpieczeństwo potknięcia się.

Pamiętać należy, że pod kontrolą konserwatora zabytków znajdują się nie tylko pojedyncze obiekty wpisane do rejestru zabytków, ale i ich zespoły, ich otoczenie a także inne budowle, które ujęte są w ewidencji konserwatorskiej czy zlokalizowane są w strefie ochrony konserwatorskiej. Do rejestru zabytków może być wpisane całe zabytkowe centrum staromiejskie, a wszystkie nowe realizacje (w tym iluminacje) powinny być na tym terenie uzgodnione z Wojewódzkim lub Miejskim Konserwatorem Zabytków.

Ryc. 1. Rynek Główny w Krakowie

Fig. 1. Main Market Square in Krakow

Ryc. 2. Panorama Krakowa

Fig. 2. Panoramic view of Krakow

Ryc. 3. Panorama Krakowa z wieżowca w pobliżu Ronda Mogiłskiego

Fig. 3. Panoramic view from the skyscraper near the Rondo Mogiłskie in Krakow

Etapy tworzenia „ogólnych planów oświetlenia” miasta

Steps to create overall lighting master plan in the city

Opracowanie Ogólnego planu oświetlenia miasta zwykle składa się z trzech etapów. Podczas **etapu badawczego** przeprowadzana jest szczegółowa analiza miasta. Obejmuje ona użytkowanie, użytkowników, właściwości naturalne, istniejące oświetlenie użytkowe i architektoniczne, oraz światło pochodzące z budynków. Analiza ta zajmie się również wizerunkiem miasta, jego tożsamością, zarysem, charakterystyką dróg, hierarchią dróg i budynków oraz elementami będącymi symbolami miasta. Następnie opracowywana jest **strategia oświetleniowa** uwzględniająca zanieczyszczenie światłem, zużycie energii, zrównoważony rozwój oraz czynniki środowiskowe. Etap trzeci – **realizacja** – jest indywidualną strategią inwestycyjną danego miasta. Etap ten obejmuje planowanie kosztów inwestycyjnych, kosztów operacyjnych, budżet oraz systemy obsługowe.

Oświetlenie miejskie starzeje się po około dziesięciu latach, a wtedy konieczne jest przeprowadzanie wymiany źródeł światła i elementów oświetleniowych. Dostępne są coraz to nowsze produkty o wciąż lepszych technologiach, a również

ważną rolę pełnią kwestie takie, jak energooszczędność. W tym procesie odnowy, w renowacji starych miast lub w planach przekształcania miast, ogólne plany oświetleniowe należy przygotowywać z uwzględnieniem podejścia całościowego. Sporządzone przez CIE wytyczne Planowanie oświetlenia miejskiego (Master Planning of Urban Lighting, D5 TC 21), które nie zostały jeszcze opublikowane, ukazują potrzebę zajęcia się oświetleniem użytkowym i architektonicznym z zastosowaniem systemowego planowania całościowego³.

Plan oświetlenia musi być realizowany konsekwentnie, ponieważ od takiego postępowania w dużej mierze jest uzależniony końcowy efekt całego projektu. Plan może dotyczyć obszaru całego miasta, a jego realizacja może być podzielona na kolejne etapy – np. dana dzielnica, wybrana ulica czy ciąg turystyczny.

Etap badawczy

The research stage

Etap badawczy, zwany również etapem przedprojektowym, ma na celu przeprowadzenie szczegółowej analizy miasta oraz ocenę środowiska miejskiego.

Należy pamiętać, iż światło sztuczne ma do spełnienia dwie podstawowe funkcje: powinno pozwalać na prawidłowe odczytanie przestrzeni oraz wzbudzać poczucie bezpieczeństwa jej użytkownika.

Wyróżniające się „światło miejsca” dodatkowo zaspakaja psychiczną potrzebę „tajemnicy miejsca” tworząc motywację do jego eksploracji. Każdy człowiek nosi w sobie uporządkowaną, umysłową reprezentację środowiska, w którym się porusza zarówno w porze dnia jak i nocy. Wewnętrzną, osobistą mapę poznawczą, która pozwala mu oswoić przestrzeń, odnajdywać cele podróży. Konstrukcja mapy poznawczej opiera się na tych cechach środowiska fizycznego, które są ważne dla danej jednostki. Jej celem jest uczytelnienie danego środowiska, spowodowanie, że łatwo jest się go nauczyć i zapamiętać. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych w latach 50. XX w. przez bostońskiego architekta Kevina Lyncha, dotyczące sposobów orientowania się w przestrzeni miejskiej jej użytkowników, wyróżniły pięć kategorii przestrzennych odnośników stanowiących drogowskazy w procesie takiego mapowania (zwane również elementami fizjonomii miasta): ciągi, krawędzie, węzły, obszary oraz akcenty.

Znaczenie fizjonomii miasta decyduje o stopniu atrakcyjności widokowej danej miejscowości, co wpływa na walory turystyczne oraz powstającą, powiązaną z nimi infrastrukturę⁴. Szczegółowe analizy obrazu miasta (kierunków migracji ludności, natężenia ruchu komunikacji zbiorowej, ruchu, zarówno kołowego jak i pieszego, atrakcyjności widokowej, analizy przedpola i tła widokowego) są niezbędnym

elementem przygotowań do każdego opracowania planistycznego, którym bez wątpienia jest również „ogólny plan oświetlenia miasta”. W każdym przypadku przestudiowanie wyglądu miasta przed przystąpieniem do procesu projektowego oraz po jego zakończeniu jest wskazane, ponieważ różnica wynikająca z położenia obszarów zainwestowania w zróżnicowanym topograficznie terenie może znacząco wpłynąć na estetykę obszarów pod względem odbioru widokowego danego terenu.

Przydatna w ocenie środowiska miejskiego, jak również w wyborze obiektów do iluminacji, może być metoda „krzywej wrażeń” opracowana przez prof. Kazimierza Wejcherta. Metoda ta przedstawia graficzne napięcia wrażeń i doznań emocjonalnych, występujących u obserwatora w trakcie przesuwania się ciągiem czasoprzestrzennym. W trakcie poruszania się człowiek odczuwa różne napięcia emocjonalne związane z estetyką oglądanego środowiska. Obserwator rejestruje kolejne obrazy w określonych odstępach czasu, związane ściśle z ukształtowaniem w przebywanej przestrzeni. Czas i przestrzeń są w tego rodzaju układach nierozdzielalne. Krajobraz składa się z wielu różnych widoków, które obserwator odbiera poruszając się określonym ciągiem, klasyfikując i porządkując je podświadomie. Są one z pewnością mniejsze i słabsze w układach monotonicznych, bezbarwnych, a większe i mocniejsze w przestrzeni bogatej i złożonej.

Pomimo subiektywnych doznań i ocen układów przestrzennych różnych obserwatorów, można przyjąć, że istnieje wyraźna grupa reagująca podobnie na widziane obrazy, a wykres odchylen od reakcji przeciętnej będzie zbliżony do krzywej rozkładu normalnego. Prognozowaną krzywą wrażeń należy więc odczytywać, jako ilustrację wrażeń przeciętnych. Dla krzywej wrażeń nie można ustalić żadnej jednostki miary. Stanowi ona jedynie środek służący do porównania poszczególnych fragmentów przestrzeni. Dlatego graficzne przedstawienie napięcia wrażeń i doznań emocjonalnych, jakie występują w czasie przesuwania się przez ciąg czasoprzestrzenny, jest jedynie umownym i względnym porównaniem oddziaływania kolejnych obrazów.

Strategia oświetlenia

The lighting strategy

Analiza porównawcza europejskich planów oświetlenia miast zaowocowała wypracowaniem ogólnych zasad profesjonalnej iluminacji. Należy bardzo mocno podkreślić, że **nie istnieje uniwersalny schemat rozwiązań iluminacji w skali urbanistycznej**, którego wierne wypełnienie gwarantuje uzyskanie poprawnych rezultatów. Należy zdać sobie sprawę z obowiązku zdobycia pełnej, interdyscyplinarnej wiedzy na temat opracowywanego obszaru. Światło jest czynnikiem wpływającym na

sferę psychiczną i emocje człowieka. Około 83% percepcji zjawisk zewnętrznych odbieramy wzrokowo. Stosowanie iluminacji w przestrzeni, w architekturze i w urbanistyce, nie ma na celu odtworzenia efektów światła dziennego, lecz kształtowanie nowych jakości estetycznych. Chcąc efektywnie funkcjonować po zmierzchu, musimy posilkować się światłem sztucznym.

Punktem wyjścia do kompleksowego ujęcia problematyki oświetlenia miasta jest określenie aktualnego stanu oświetlenia. Jedynym sposobem obiektywnego wyznaczenia stanu oświetlenia danego miejsca (ciągu komunikacyjnego lub przestrzeni publicznej) są pomiary bezpośrednie oraz fachowa ocena subiektywna ekspertów. Na podstawie pomiarów oświetlenia ulicznego bądź drogowego można wyznaczyć podstawowe parametry świetlne, które określa Polska Norma PN-CEN/TR „Oświetlenie dróg” obowiązująca od 15.03.2005 roku.

Nie da się ukryć, iż kluczową rolę w tworzeniu kompleksowego planu oświetlenia miasta odgrywa komunikacja. Ulice miast wymagają obecnie jeszcze subtelniejszego oświetlenia niż kiedykolwiek wcześniej, ponieważ należy uwzględnić często sprzeczne potrzeby mieszkańców, kierowców, pieszych czy nawet rowerzystów. Oświetlenie na tych terenach już nie jest wyłącznie funkcjonalne – musi się dostosować do potrzeb ludzi, zapewniając nie tylko bezpieczeństwo i widoczność,

lecz również atmosferę i orientację. Co więcej, projekty oświetlenia muszą uwzględniać kwestie związane z energooszczędnością i zapobiegać uciążliwości światła.

Kolejnym, istotnym czynnikiem przekonywującym do sporządzania kompleksowych planów oświetlenia miast, jest coraz większe „zanieczyszczenie światłem”. Termin ten jest używany na określenie nadmiernego oświetlenia nocnego, obecne zwłaszcza w miastach. „Zanieczyszczenie” tego typu utrudnia obserwację astronomiczną nieba oraz ma negatywny wpływ na faunę i florę naturalnie przystosowaną do życia w ciemności w czasie nocy. Może mieć również niekorzystne działanie na zdrowie człowieka. Jest powodowane głównie przez oświetlenie uliczne, oświetlenie reklamowe i iluminacje obiektów architektonicznych czy oświetlenie stadionów sportowych.

Kwestie te można starać się rozwiązać stosując nowoczesne metody tzw. „inteligentnego oświetlenia”. Nowoczesne systemy sterowania określa się często mianem „inteligentnych”, gdyż samoczynnie dostosowują poziom emitowanego światła elektrycznego do zmian udziału (poziomu) światła dziennego, tak, aby na płaszczyźnie roboczej utrzymać stały, zadany poziom natężenia oświetlenia, jak również automatycznie wyłączają oświetlenie elektryczne, gdy przez zadany przez użytkownika czas nikt nie przebywa w danym miejscu. Rozwiązania te

mogą być stosowane w projektach oświetlenia dróg, przestrzeni publicznych, jak również na zewnątrz i wewnątrz budynków.

Innowacyjnym pomysłem w tworzeniu ogólnych planów oświetlenia jest opracowanie tzw. „scenariuszy”, które mają na celu powiązanie działań projektowych z czasem. Pomysł ten wykorzystuje system „inteligentnego oświetlenia” i tym samym przyczynia się do zmniejszenia zanieczyszczenia światłem. Scenariusze mają na celu określenie przedziałów czasowych, w których to poszczególne obszary miasta będą oświetlone i iluminowane. Ciekawym przykładem tego typu rozwiązań jest koncepcja oświetlenia dla miasta Neuruppin w Niemczech. Wyróżniono 11 typów przestrzeni w mieście. Przypisano im dokładne przedziały czasowe, w których będą oświetlone.

W Ogólnym planie oświetlenia należy również uwzględnić specjalne wydarzenia odbywające się w mieście, jak np. obchodzone co roku „dni miasta” lub inne wydarzenia zapisane w tradycji miasta. Z tej okazji organizowane są często imprezy publiczne, które stanowią doskonałą okazję do przygotowania specjalnego wizerunku miasta właśnie przy użyciu odpowiedniej dekoracji świetlnej. Jednym z przykładów tego typu wydarzeń jest obchodzony w Nowym Jorku 11 września spektakl świetlny zwany „hołdem światła” („Tribune in light”) upamiętniający atak na WTC. Coraz częściej poja-

wiają się organizowane przez władze miast tzw. „Festiwałe Światła”, które mają na celu głównie promocję miasta. Jednym z przykładów może być cieszący się od kilku lat „Karkonoski festiwal światła”, który nawiązuje do słynnego festiwalu światła Fête des Lumières we francuskim mieście Lyon, który od lat jest miejscem, w którym technologia i nauka łączą się ze sztuką i edukacją. Lyoński festiwal jest najpopularniejszym „świetlnym wydarzeniem” w Europie, który cieszy się ogromnym powodzeniem – nie tylko wśród mieszkańców miasta, ale również przyciąga turystów z całego świata.

Po opracowaniu wytycznych projektowych w pierwszym etapie oraz określeniu aktualnego stanu oświetlenia danego miasta należy określić temat kolejnego działania, którym jest wytypowanie obiektów (architektury bądź przyrody), przestrzeni publicznych, ciągów komunikacyjnych, detali architektonicznych do iluminacji oraz sporządzenie dla nich dokumentacji projektowej. W tej fazie prowadzi się dokładne rozpoznanie obiektu, analizuje się jego położenie, architekturę i otoczenie badając, jak wpłynie na nie planowane oświetlenie i czy otrzymany efekt będzie korzystny. Skończyła się bowiem epoka, kiedy iluminacja oznaczała wyeksponowanie tylko jednego elementu budowli (np. podświetlano wieżę kościoła) lub polegała na bardzo silnym oświetleniu obiektu.

Ryc. 4. Miasto Gent w Belgii w porze nocnej

Fig. 4. Night view of the Gent in Belgium

Wizja iluminacji większego miasta może się opierać na kreśleniu szlaków turystycznych wycieczek po zabytkach, na zdefiniowaniu rejonów dużego zagęszczenia instytucji kulturowych, miejsc organizowania okazjonalnych imprez, celów spacerów mieszkańców, naturalnego ruchu pieszych i pojazdów, położenia hoteli, centrów kongresowych i wystawowych. Są to więc miejsca częstego, niewymuszonego przebywania turystów, mieszkańców i gości danego miasta. Bardzo często jest to rejon najstarszych dzielnic miasta, z wieloma zabytkami, z kawiarniami, obok instytucji akademickich.

Wykorzystując światło jako narzędzie w planowaniu przestrzeni zwróćmy uwagę, iż daje ono możliwość nie tylko podkreślenia i wyeksponowania najatrakcyjniejszych elementów w panoramie miasta, ale również korekty jego sylwety, która została zniekształcona przez współczesne rozbudowy i dobudowy. W ten sposób, bez konieczności fizycznego usunięcia niepożądanych nawarstwień, można pokazać wy-

brane elementy miasta i stworzyć jego nowy, historycznie poprawny, nocny wizerunek. Elementy kompozycji urbanistycznej, które zostały wytypowane do iluminacji, powinny zostać oświetlone w taki sposób, aby nie powodowały zniekształceń ich wizerunku. Iluminacja nie powinna obniżać wartości artystycznej, jak również historycznej, w mieście – należy zatem ją wyeksponować przez dobór odpowiedniej bary światła, jej luminacji oraz odpowiedniego typu oprawy oświetleniowej, które podkreślą jego charakter.

Bardzo fascynujący jest widok francuskiego Mont Saint Michael, gdzie wzorowo zaprojektowana iluminacja w zabytkowym układzie miasta wpływa na jego wizerunek nocą podkreślając średniowieczny charakter, kształtując nastrój, tworząc zapamiętywany, nocny wizerunek miasta. W projekcie tego założenia zastosowano punktową metodę iluminacji. Taki sposób oświetlenia umożliwia lepsze podkreślenie istotnych detali architektonicznych, pozwala na koncentrowanie uwagi

obserwatorów na szczegółach, które często umykają uwadze w świetle dziennym. Niewielkie źródła światła dają możliwość uzyskania w oprawach dobrej optyki, a także pozwalają na montaż opraw bezpośrednio na elewacji budynków. Taka metoda realizacji iluminacji zapewnia większą swobodę w operowaniu grą światła i cienia. Dzięki temu zostaje wykreowany często bardziej interesujący nocny obraz podświetlanego zespołu obiektów. Aby uzyskać pożądaną efekt świetlny należy również dobrać odpowiedni kolor światła. Ekspertzy twierdzą, że materiały o ciepłym zabarwieniu należy oświetlić ciepłym światłem, wówczas iluminowany element będzie bardziej wiarygodny, pozytywnie odebrany przez obserwatora. Stało się to w przypadku oświetlenia Sanktuarium Michała Archanioła, gdzie zastosowano lampy sodowe o niskiej temperaturze barwowej, w wyniku której otrzymujemy ciepły, żółtawy kolor podkreślający średniowieczny charakter wyspy. Równie trafny dobór oświetlenia widać na zdjęciu z panoramą miasta Gent w Belgii, gdzie podświetlenie jasnych, murowanych budynków metalohalogenkowymi źródłami światła o barwie zimnej (biało-niebieskiej) podkreśla gotycki charakter miasta (ryc. 4). Powyższe przykłady pokazują, iż przy wyborze obiektów do ilu-

Ryc. 5. Iluminacja miejskiego parku w Chinach

Fig. 5. The illumination of the city park in China

minacji należy precyzyjnie określić rodzaj oświetlenia. Przystępując do tego zadania należy zwrócić uwagę na cztery podstawowe kryteria: barwa światła, poziom luminacji, rodzaj lampy oraz oprawy.

Wybierając elementy do iluminacji należy pamiętać również o obiektach przyrody. Kwestia iluminacji zieleni zależy od szerokości geograficznej oraz strefy klimatycznej. W Polsce większość drzew ma liście, co najmniej przez pół roku – od wiosny do jesieni. Podstawową kwestią przy iluminacji zieleni jest prawidłowy wybór obiektów do oświetlenia. Chyba nie ulega wątpliwości, że do iluminacji należy wybierać takie obiekty przyrody, które mogą być często oglądane. Nie jest uzasadnione oświetlenie drzew w parku, który jest zamykany o godzinie 21. Można natomiast iluminować ciekawe drzewa przy uczęszczanej ulicy czy przy trasach turystycznych, spacerowych. Można oświetlać pojedyncze drzewa o ciekawej „architekturze”, szczególnie położone w interesującym otoczeniu lub przeciwnie, położone na uboczu lub będące naturalnym otoczeniem, tłem dla pomników i innych nieożywionych obiektów iluminacji.

Podsumowanie

Summary

Praktyka dowodzi, że w krajach Europy Zachodniej tworzenie kompleksowych projektów oświe-

tlenia miejskiego pociąga za sobą szereg pozytywnych aspektów, nie tylko w dziedzinie planowania urbanistycznego, ale również ekonomicznego, socjologicznego oraz artystycznego. Efektem jest przemiana krajobrazu miejskiego, który staje się bardziej czytelny, harmonijny, przyjazny mieszkańcom oraz turystom. Stworzenie nowego obrazu miasta służy podkreśleniu walorów miejscowości, w której łatwiej się poruszać i ciekawiej jest żyć, nie tylko w porze dziennej, ale również wieczornej i nocnej.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Joanna Szwed

Institut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska
Institute of Landscape Architecture
Cracow University of Technology

Przypisy

¹ Mączyński D., 2008, *Iluminacje zabytków – problematyka konserwatorska cz.2*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, s. 2.

² Żagan W., 2003, *Iluminacja obiektów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

³ Czora G., 2006, *Świetlna mapa poznawcza*, Światło i Oświetlenie.

⁴ Hrehorowicz-Gaber H., 2009, *Znaczenie analiz widokowych przy sporządzaniu opracowań planistycznych*, Czasopismo Techniczne, wydawnictwo Politechnika Krakowska.

Literatura

1. Böhm A., 2006, *Planowanie przestrzenne dla architektów kra-*

jobrazu. O czynniku kompozycji, Politechnika Krajowska, Kraków.

2. Buczek B, Szwed J., 2008, *Konceptcja zagospodarowania i oświetlenia bulwarów wiślanych w Krakowie na odcinku od mostu Zwierzynieckiego po stopień wodny na Dąbiu*, praca dyplomowa, promotor: A. Böhm, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Architektury Krajobrazu.

3. Czora G., 2006, *Świetlna mapa poznawcza*, artykuł serwisu *Światło i Oświetlenie*.

4. Hrehorowicz-Gaber H., 2009, *Znaczenie analiz widokowych przy sporządzaniu opracowań planistycznych*, Czasopismo Techniczne, wydawnictwo Politechnika Krakowska.

5. Kosiński W., 2000, *Aktywizacja turystyczna małych miast*, Kraków.

6. Mączyński D., 2008, *Iluminacje zabytków – problematyka konserwatorska cz. 2*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

7. Norboni R., *Lighting Landscape*, Birkhauser Publishers for Architecture.

8. Sulma M., 2000, *Iluminacja zabytków Krakowa: założenia, metodyka*, Krakowska Teka Konserwatorska Tom I, Kraków.

9. Stanowicka-Traczyk. A., 2008, *Kształtowanie wizerunku miasta na przykładzie miast polskich*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Olsztyn.

10. Żagan W., 2003, *Iluminacja obiektów.*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

Prawne podstawy ochrony i kształtowania krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich

Wiesława Gadomska

The Legal Ground
for the Conservation
and Management
of the Landscape in
the Great Masurian
Lake District

Cel pracy

Introduction

W pracy przywołano podstawowe przepisy prawne, które bezpośrednio lub pośrednio służą ochronie i kształtowaniu krajobrazu z uwzględnieniem ich formalnego obowiązywania oraz zasięgu oddziaływania w przestrzeni krajobrazowej Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Celem pracy jest zbadanie, w jakim stopniu dostępne instrumentarium prawne stosowane jest w celu ochrony cennych i zróżnicowanych wartości krajobrazowych badanego regionu oraz jaki charakter ta ochrona posiada. Wnioski z przeprowadzonej analizy sformułowano, między innymi, w kontekście aktualnej inicjatywy powołania Mazurskiego Parku Narodowego¹ oraz towarzyszącej jej polemiki – poszerzając jej tło merytoryczne.

Metody i techniki badawcze

Research methods and techniques

W pracy przeanalizowano akty prawne obowiązujące w polskim ustawodawstwie, implikujące ochronę i kształtowanie krajobrazu. Spośród przytoczonego instrumentarium wskazano przepisy, zorientowane na ochronę obszarową, które formalnie obowiązują w obszarze Krainy Wiel-

kich Jezior Mazurskich. Zasięg obowiązywania powyższych przepisów przedstawiono w formie graficznej na mapie badanego terenu. Uwzględniając źródło legislacyjne poszczególnych aktów prawnych oraz zasięg ich oddziaływania otrzymano obraz terenów chronionych z uwzględnieniem specyfiki i wagi rygoru ochronnego. Równolegle zbadano stan planowania przestrzennego w gminach położonych w badanym obszarze oraz praktykę wydawania decyzji administracyjnych, dotyczących procesów inwestycyjnych w nadrzędnych starostwach powiatowych. Analizę przeprowadzono pod kątem zainwentaryzowania stanu ochrony i kształtowania krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, stanowiącego unikatową syntezę elementów naturalnych, naturalno-antropogenicznych i kulturowych.

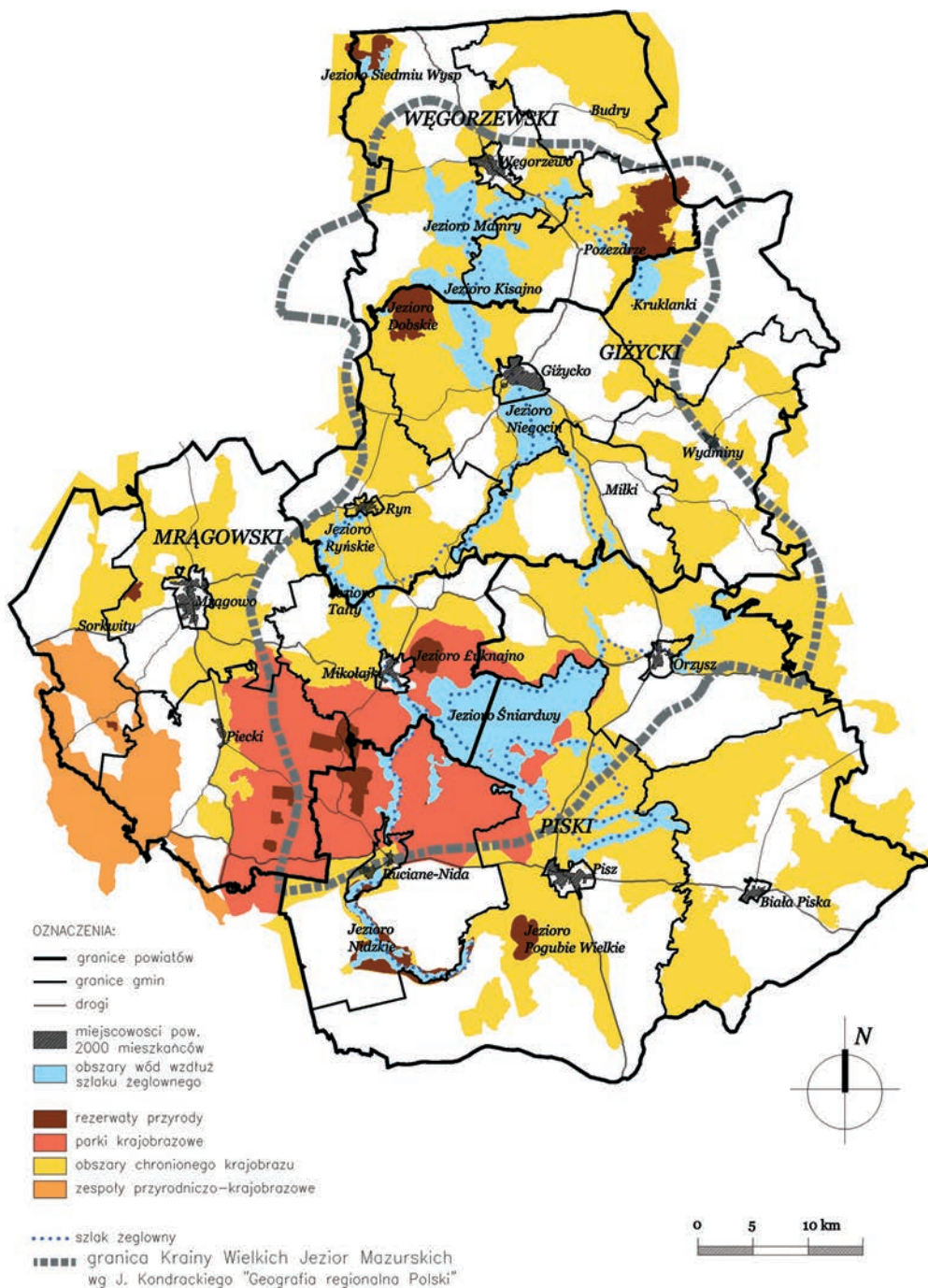
Zasięg terytorialny, struktura administracyjna badanego obszaru

The territorial range and administrative structure of the analyzed area

Zasięg tematyczny pracy dotyczy Krainy Wielkich Jezior Mazurskich², która ma powierzchnię około 1730 km² i stanowi środkową część Pojezierza Mazurskiego. Od zachodu

Ryc. 1. Kraina Wielkich Jezior Mazurskich – ochrona krajobrazu w oparciu o zapisy *Ustawy o ochronie przyrody*

Fig. 1. The Great Masurian Lakes – landscape protection based on the regulations contained in the Act on Nature Conservation

462,4 tys. ha. Ze względu na charakter poruszanej problematyki, często odwołującej się do zagadnień prawno-administracyjnych szczebla gminnego, zasięgiem badań objęto całkowity obszar wszystkich gmin, leżących w granicach powiatów, zawierających granicę Krainy Wielkich Jezior Mazurskich (ryc. 1).

Funkcjonujące w Polsce akty prawne oraz wynikające z nich formy ochrony i kształtowania krajobrazu

Binding legal acts and issuing forms of nature conservation and landscape management

Prawną ochronę krajobrazu w Polsce implikują, między innymi, zapisy *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody* (Dz. U. 2009.151.1220 ze zm.). W jej świetle problematyka ochrony krajobrazu wynika, przede wszystkim, z ochrony szeroko rozumianych wartości przyrodniczych, których krajobraz jest swoistym znakiem zapisanym w przestrzeni. Inne formy ochrony krajobrazu, w tym przede wszystkim kulturowego, powołuje *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. 2003.162.1568 ze zm.).

graniczy z Pojezierzem Mrągowskim, od wschodu z Pojezierzem Etckim. Granicę północną tworzy Kraina Węgorapy, a południową Równina Mazurska. Około 20% powierzchni Krainy Wielkich Jezior Mazurskich zajmują jeziora (największe: Śniardwy, Dargin, Mamry, Niegocin,

Kisajno, Dobskie, Bełdany, Mikołajskie). Obszar objęty granicami geograficznymi Krainy położony jest na terenie powiatów: węgorzewskiego, giżyckiego, piskiego i mrągowskiego. W granicach administracyjnych powyższych powiatów znajduje się 16 gmin o łącznej powierzchni

Należy zwrócić uwagę, iż formy ochrony zawarte w obydwu powyższych ustawach ukierunkowane są na ochronę zachowawczą terenów wartościowych ze względu na swoje walory przyrodnicze i kulturowe. Mechanizm ochrony ukierunkowany jest przede wszystkim na zachowaniu stanu istniejącego oraz ograniczaniu form eksploatacji i przekształcania przedmiotowego środowiska. Inny charakter działań prokrajobrazowych wynika z *Ustawy z dnia 27 marca 2003 o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. 3003.80.717 ze zm.). W swoim zamierzeniu, ustawa daje samorządom lokalnym narzędzia prawne gospoda-

rowania przestrzenią, pozwalające osiągać stan ładu przestrzennego w obszarze gminy – także w wyniku ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych. Podstawowe narzędzie planistyczne, jakim jest *miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego*, może stwarzać jednocześnie płaszczyznę współdziałania między formami ochrony wynikającymi z powyższych ustaw w ramach *planów ochrony*, tworzonych w wymaganych przez nie sytuacjach.

Ochrona krajobrazu staje się naturalną konsekwencją funkcjonowania *Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000*, wdrażanej na terenie państw członkowskich Unii

Europejskiej od 1992 roku, w tym na terenie Polski od roku 2004 (*Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*). Ochrona na obszarach Natura 2000 ukierunkowana jest na zachowaniu określonych gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych, ale jednocześnie wymusza ochronę innych cennych wartości m.in. krajobrazowych³.

Istotne z punktu widzenia ochrony i kształtowania krajobrazu statusy ochronne wynikające z powyższych ustaw zestawiono tabelarycznie (tab. 1) z zaznaczeniem ich formalnego obowiązywania w badanym obszarze.

Tabela 1. Ochrona i kształtowanie krajobrazu w polskim ustawodawstwie

Table 1. Landscape conservation and management in the Polish law

Podstawa prawna	Forma ochrony/narzędzia kształtowania krajobrazu	Występowanie w badanym obszarze (uwagi)
Ustawa o ochronie przyrody	<ul style="list-style-type: none"> – park narodowy – rezerwat przyrody – park krajobrazowy – obszar chronionego krajobrazu – obszar Natura 2000 – pomnik przyrody – użytek ekologiczny – zespół przyrodniczo-krajobrazowy 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ nie występuje/(postulowane powołanie) ☒ występuje na wybranych terenach ☒ występuje na wybranych terenach ☒ występuje na wybranych terenach ☒ występuje na wybranych terenach ☒ występuje na wybranych terenach ☐ nie występuje ☒ występuje na wybranych terenach
Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none"> – wpis do rejestru zabytków – pomnik historii – park kulturowy 	<ul style="list-style-type: none"> ☒ występuje na wybranych terenach ☐ nie występuje ☐ nie występuje
Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym	<ul style="list-style-type: none"> – miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego – warunki zabudowy i zagospodarowania terenu 	<ul style="list-style-type: none"> ☒ występuje na wybranych terenach ☒ występuje na wybranych terenach

Formy ochrony i kształtowania krajobrazu funkcjonujące w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich

Forms of landscape conservation and management in the Great Masurian Lake District

Rezerваты przyrody

Nature reserves

W analizowanym obszarze statusami rezerwatu przyrody objęto łącznie powierzchnię 12 506 ha (2,7% badanego obszaru – ryc. 1), którą tworzy 29 obiektów⁴.

Wartość krajobrazowa terenów o statusie rezerwatu przyrody jest szczególnie, przede wszystkim, ze względu na ich naturalny, często unikatowy charakter⁵ – jedynie w przypadku dwóch rezerwatów właśnie krajobraz został uznany za najistotniejszy walor ochrony⁶. Podstawowa ochrona krajobrazu, polegająca na zapobieganiu przekształcaniu i zmianie jego charakteru wynika bezpośrednio z art. 15 *Ustawy o ochronie przyrody*. Najistotniejsze, z krajobrazowego punktu widzenia, ogranicze-

nia wynikają z zakazu: budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej (z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony), umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych, wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu.

Zasady ochrony charakterystycznych dla poszczególnych rezerwatów wartości, w myśl ustawy, określać powinny **plany ochrony**⁷. Za szczególnie istotne dla badanej problematyki należy uznać formułowane w nich ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz *miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*. W przypadku omawianych rezerwatów plany ochrony posiada jedynie 6 obiektów (ich łączna powierzchnia wynosi ~ 728 ha, co stanowi ~ 6 % całkowitej powierzchni rezerwatów), 6 kolejnych (łączna powierzchnia ~ 4413 ha, ~ 35% całkowitej powierzchni rezerwatów) posiada jedynie projekty planów ochrony, natomiast 17 rezerwatów nie posiada ani planów ochrony ani ich projektów⁸.

Mazurski Park Krajobrazowy

Masurian National Park

Mazurski Park Krajobrazowy powstał w roku 1977⁹ – obecnie jego granice zawierają obszar ponad 53 tys. ha, a strefa ochronna przekra-

cza 18 tys. ha. Struktura terenów chronionych obejmuje: ~29 tys. ha lasów, ~18 tys. ha jezior i rzek oraz ponad 6 tys. ha użytków rolnych. Na terenie parku istnieje 29 jednostek osadniczych¹⁰.

Podstawą ochrony i kształtowania krajobrazu parku jest *plan ochrony* – dokument sporządzany obligatoryjnie na podstawie ustawy o ochronie przyrody. Obecny projekt **Planu ochrony dla Mazurskiego Parku Krajobrazowego**¹¹ określa między innymi:

1. Cele ochrony wraz z ich przyrodniczymi, społecznymi i gospodarczymi uwarunkowaniami;
2. Identyfikację oraz określenie sposobów eliminacji lub ograniczania istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz ich skutków;
3. Obszary realizacji działań ochronnych w zakresie: form ochrony przyrody, ochrony gatunkowej roślin, ochrony gatunkowej zwierząt;
4. Zakres prac związanych z ochroną przyrody i kształtowaniem krajobrazu;
5. Wskazanie obszarów i miejsc udostępnionych na terenie Parku dla celów naukowych, dydaktycznych, turystycznych i rekreacyjnych oraz określenie sposobu ich udostępniania;
6. Ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji

o warunkach zabudowy, planu zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego, dotyczące eliminacji ograniczenia zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych.

W rozwinięciu punktów 4. i 6. *plan ochrony* szczegółowo odnosi się do zagadnień ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych obszaru parku. W zakresie ochrony przyrody i krajobrazu jako konsekwencji prowadzenia właściwej gospodarki leśnej, rolnej i wodnej ustalenia planu mogą okazać się skuteczne w wyniku standardowych procedur i działań urzędniowo-ochronnych. Inaczej sytuacja przedstawia się w odniesieniu do ochrony i kształtowania krajobrazu w kontekście wartości kulturowych – skuteczność planu ochrony uzależniona będzie od równoległego zaangażowania się w ideę ochrony gmin, na terenie których, park krajobrazowy funkcjonuje¹². Szczególnie istotne ustalenia dla ochrony i kształtowania krajobrazu zawarte w punktach 4. i 6. dotyczące, na przykład: zachowania istniejących układów przestrzennych wsi, kształtowania nowej zabudowy, realizacji liniowych inwestycji infrastrukturalnych (skablowanie istniejących linii napowietrznych), lokalizacja miejsc parkingowych – mogą być w pełni realizowane jedynie poprzez wprowadzanie ich w treść opracowywanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego¹³. Kluczowe znaczenie dla skuteczności planu ochrony

będzie miał więc stan planowania przestrzennego w poszczególnych gminach oraz korelacja miejscowego planowania z jego ustaleniami. Tak pojmowaną ochronę krajobrazową parku, w tej chwili można uznać jedynie za potencjalną¹⁴.

Obszary chronionego krajobrazu

Areas of protected landscape

Statusem Obszaru Chronionego Krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich¹⁵ objętych jest ponad 285 tys. ha (~ 60 % badanego obszaru – ryc. 1).

Mimo nominalnego ukierunkowania działań ochronnych na zagadnienia krajobrazowe, bezpośrednia ochrona krajobrazu, przewidywana w ustawie, ogranicza się do elementarnych zakazów: likwidacji i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, lokalizacji obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior. Dodatkowo w Rozporządzeniu Wojewody wprowadzono zakaz „*lokalizacji budownictwa letniskowego poza miejscami wyznaczonymi w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*”. Pozostałe zakazy zawarte w rozporządzeniu (dotyczące np. wylewania gnojowicy, umyślnego zabijania dziko żyjących zwierząt, organizowania rajdów motorowych

i samochodowych, wypalania roślinności), jakkolwiek istotne z punktu widzenia ochrony przyrody, w zagadnieniach ochrony krajobrazowej uczestniczą pośrednio.

W odróżnieniu od powyżej omawianych statusów ochronnych, obszar chronionego krajobrazu nie wymaga opracowania planu ochrony – w konsekwencji jego powiązanie z planowaniem miejscowym ogranicza się do formalności uzgodnienia projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego tworzonych na chronionych obszarach z właściwym wojewodą¹⁶.

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe

Nature and landscape assemblages

W badanym obszarze funkcjonują 3 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe o łącznej powierzchni 18,2 tys. ha. Blisko 60% ich powierzchni zawiera się w granicach administracyjnych omawianych gmin (co stanowi ponad 2% badanego obszaru, ryc. 1). Zespoły te powołane zostały Rozporządzeniami Wojewody Warmińsko-Mazurskiego z dnia 9 sierpnia 2007 r. W założeniu art. 23 *Ustawy o ochronie przyrody* są to „*fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne*.” Podstawowa ochrona walorów krajobrazowych chronionych terenów wynika

Tabela 2. Stan planowania przestrzennego w badanym obszarze

Table 2. Status of spatial zoning in the analyzed area

Powiat	Gmina	Powierzchnia	Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego			Decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu		
			Ilość	Powierzchnia	% Pow. Gminy	Ilość/2008	Ilość/2009	Ilość/2010
Węgorzewski	Budry	17500 ha	3	58 ha	0,33	11	16	23
	Węgorzewo	34100 ha	21	948 ha	2,0	247	210	185
	Pozezdrze	17700 ha	11	498 ha	2,8	86	53	68
Giżycki	Giżycko	29600 ha	58	1280 ha	4,32	157	105	160
	Ryn	20500 ha	77	90 ha	0,44	103	95	104
	Miłki	17000 ha	18	595 ha	4,0	43	41	42
	Wydminy	23300 ha	11	303 ha	1,3	112	75	86
	Krukłanki	20200 ha	17	140 ha	0,69	63	43	52
Mrągowski	Mrągowo	29500 ha	30	1175 ha	3,98	244	278	296
	Sorkwity	18500 ha	15	109 ha	0,59	106	75	94
	Piecki	31400 ha	3	27 ha	0,08	64	80	100
	Mikołajki	25600 ha	13	357 ha	1,3	131	144	131
Piski	Orzysz	36300 ha	12	8438 ha	23,0	34	35	26
	Ruciane Nida	35800 ha	17	300 ha	0,84	163	120	147
	Pisz	63400 ha	39	1035 ha	1,64	296	284	271
	Biała Piska	42000 ha	6	27 ha	0,06	63	50	50
	RAZEM	462400 ha						

przede wszystkim z wprowadzonych w rozporządzeniu zakazów (zakazy dopuszczone – *Ustawa o ochronie przyrody, art.45.1*): niszczenia, uszkodzenia lub przekształcania obszaru; wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych; zmiany sposobu użytkowania ziemi; umieszczania tablic reklamowych. Skutek prokrajobrazowy pozostałych zakazów (np. wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia użytkowanych gruntów rolnych, umyślnego za-

bijania dziko występujących zwierząt itp.) należy uznać za drugorzędny.

Stan planowania przestrzennego w badanych gminach

Status of spatial zoning in the analyzed communes

Podstawowym narzędziem prawnym kształtowania przestrzeni gminy, a więc w sposób bezpośredni wywołującym skutki krajobrazowe, jest **miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego** – akt prawa miejscowego. Określa on przede

wszystkim: przeznaczenie terenów gminy, zasady ładu przestrzennego, zasady ochrony środowiska i krajobrazu kulturowego, wymagania przestrzeni publicznej, parametry zabudowy i zagospodarowania terenu, tereny zagrożone, zasady podziału i scalania gruntów (*Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym*). Zwrócić należy jednak uwagę na swoistą fakultatywność funkcjonowania powyższego aktu prawnego w obszarze administracyjnym gmin. *Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym* nałożyła na gminy obowiązek opracowania dla całości jej terenu jedynie *studium uwarunkowań i kierunków*

Tabela 3. Aktywność inwestycyjna w badanym obszarze

Table 3. Investments in the analyzed area

Powiat	Gmina	Decyzje o pozwoleniu na budowę w 2010 r.		
		na podst. WZiZT	na podst. MPZP	RAZEM
Węgorzewski	Budry	9	2	11
	Węgorzewo	81	36	117
	Pozezdrze	25	5	30
Giżycki	Giżycko	84	65	149
	Ryn	48	10	58
	Miłki	29	7	36
	Wydminy	29	18	47
	Krukłanki	27	20	47
Mragowski	Mrągowo	103	7	110
	Sorkwity	37	4	41
	Piecki	73	–	73
	Mikołajki	94	10	104
Piski	Orzysz	25	21	52
	Ruciane Nida	42	24	66
	Pisz	110	47	157
	Biała Piska	41	3	44

zagospodarowania przestrzennego określającego zasadnicze ramy prowadzenia polityki przestrzennej. *Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego*, w oparciu, o które powinno się gospodarować przestrzenią gminy, opracowywane są wybiórczo dla terenów wnioskowanych lub wskazanych w studium. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest niski procent pokrycia obszarów Polski miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego¹⁷ – dla badanego obszaru wynosi on **3,55%**¹⁸. Stan ten w bezpośredni sposób przekłada się na jakość efektów gospodarowania przestrzenią gminną – natomiast sytuacja braku miejscowych planów w obszarach

cennych i unikatowych krajobrazowo jest niebezpieczna w sposób szczególnie. Stan planowania przestrzennego w badanych gminach przedstawiono w tabeli 2¹⁹ – należy podkreślić, iż na tle ogólnie słabej sytuacji planistycznej, dotyczącej całego kraju, wskaźniki procentowe terenów Krainy Wielkich Jezior Mazurskich objętych planami kształtują się niepokojąco nisko i wymagają radykalnej zmiany w podejściu do ich tworzenia. Zwrócić trzeba jednocześnie uwagę na konsekwencje swojej dychotomii planistycznej występującej w wielu gminach: całkowita, niska powierzchnia ich obszarów objęta jest relatywnie wieloma liczebnie planami. W prostej

drodze może to prowadzić do rozdrobnienia i braku spójności polityki przestrzennej gminy i zagubienia jej nadrzędnego – porządkującego celu.

W przypadku braku *miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego* aktywność inwestycyjna na obszarze gminy prowadzona jest w oparciu o administracyjną decyzję o *warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym)*. Skutki działania tego narzędzia administracyjnego w przestrzeni krajobrazowej wielokrotnie były krytykowane. Decyzja wydana na podstawie fragmentarycznej analizy urbanistycznej, pozbawiona szerokich, wieloaspektowych (w tym krajobrazowych) studiów niezbędnych w przypadku opracowywania miejscowych planów w konsekwencji może dawać efekt przeciwny od, zakładanego w ustawie ładu przestrzennego²⁰. Działalność inwestycyjna prowadzona w oparciu o powyższą procedurę w obszarach cennych krajobrazowo powinna budzić zasadnicze obawy – zdawać sobie należy sprawę, iż właśnie atrakcyjne krajobrazowo tereny poddawane są najsilniejszej presji inwestycyjnej²¹. Obraz aktywności inwestycyjnej na terenie poszczególnych gmin, oraz ich podstawę administracyjną (*decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania przestrzennego*) lub prawną (*miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego*) przedstawia tabela 3²² – zwrócić należy uwagę na niepokojące zjawie-

sko uzyskiwania większości decyzji o pozwoleniu na budowę w oparciu o „słabszy instrument planistyczny”, za jaki trzeba uznać warunki zabudowy i zagospodarowania terenu.

Podsumowanie

Conclusion

Przedstawiona powyżej analiza wymaga sformułowania wniosku ogólnego, iż zagadnienie „ochrony krajobrazu” jest w dużym stopniu jedynie konsekwencją leksykalnego funkcjonowania tego terminu w obowiązujących, poszczególnych aktach prawnych. **Trudno jest wyznaczyć wspólne pole działania obowiązujących przepisów w celu uzyskania skutecznej, wieloaspektowej ochrony wartości krajobrazowych.**

W przypadku Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, rozpatrując jedynie kryterium powierzchniowe, ochrona krajobrazu w dominującym zakresie wynika z *Ustawy o ochronie przyrody* i opiera się na statusie „obszaru chronionego krajobrazu”. Reżim ochronny wynikający z tej formy uznać należy jednak za elementarny i w wielu sytuacjach niewystarczający do skutecznej ochrony krajobrazu. Forma ta nie wymaga sporządzenia i uzgadniania *planu ochrony* oraz nie obliguje do podjęcia prac nad *miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego*.

Wartość przyrodnicza badanego obszaru jest bezdyskusyjna – obszar Krainy Wielkich Jezior Ma-

zurskich należy jednak rozpatrywać w aspekcie unikatowej przestrzeni przyrodniczo-krajobrazowej, będącej syntezą krajobrazu naturalnego, naturalno-antropogenicznego i kulturowego, tworzonego także współcześnie. Powierzchnię objętą statusem „obszaru chronionego krajobrazu” warto więc konfrontować z powierzchnią objętą dostępnymi formami ochrony krajobrazu kulturowego oraz powierzchnią miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego – osiąga ona zaledwie kilkuprocentowy poziom.

Region Krainy Wielkich Jezior Mazurskich należy postrzegać ponadto jako obszar aktywny gospodarczo – poza turystyką prowadzona jest na jego terenie działalność rolnicza i inwestycyjna, pozostawiająca trwałe ślady w przestrzeni krajobrazowej regionu. Często dzieje się to w kontekście cennego, unikatowego krajobrazu²³. Czytelna staje się, więc potrzeba rozszerzenia istniejącego instrumentarium prawnego o dostępne, racjonalne formy ochrony krajobrazu (np. formułę parku kulturowego) przy jednoczesnej mobilizacji gmin do opracowywania wartościowych, uwzględniających specyfikę krajobrazową, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Problematykę aktualnego stanu ochrony i kształtowania krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich trzeba analizować również w kontekście powracającej inicjatywy powołania Mazurskiego Parku Narodowego. Wprowadzenie najwyższej, jaką

ustawodawca przewidział, formy ochrony przyrody na znacznym obszarze wywoła nieunikniony skutek krajobrazowy w całym regionie. Ostry reżim ochronny parku może implikować wyprowadzenie wielu form aktywności turystycznej i gospodarczej z jego obszaru w rejon słabiej chronione lub niechronione w ogóle. Skutki wywołane takim zjawiskiem, oceniane w kategoriach krajobrazowych, będą pochodną jakości instrumentów planistycznych i ochronnych, jakimi będą dysponowały gminy.

W świetle przeprowadzonej analizy można wnioskować, iż w przypadku funkcjonujących na terenie Krainy Wielkich Jezior Mazurskich form ochrony, wielokrotnie leksykalnie przywołujących termin „ochrony krajobrazu” – właśnie krajobraz, pojmowany jako wartość otaczającej przestrzeni, chroniony jest w stopniu najniższym. W istniejącym porządku prawnym nie da się zapobiegać degradacji (niestety w wielu miejscach już zauważalnej) unikatowego krajobrazu bez świadomego, efektywnego udziału samorządów lokalnych w obszarze analizowanych gmin²⁴.

Wiesława Gadomska

Katedra Architektury Krajobrazu
i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department of Landscape Architecture and
Agrotourism
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Przypisy

¹ Utworzony w 1977 r. Mazurski Park Krajobrazowy miał się stać formą przejściową do czasu utworzenia parku narodowego. W czerwcu 1985 r. z inicjatywy Jerzego Kruszelniczego odbyło się w Olsztynie posiedzenie Komitetu Ochrony Przyrody PAN w sprawie przyspieszenia prac nad utworzeniem Mazurskiego Parku Narodowego. Misja ta zakończyła się fiaskiem, sprawa parku została odłożona na czas nieokreślony. W kolejnych latach uznano, że taka forma jak park krajobrazowy nie wystarcza do utrzymania dotychczasowych przyrodniczych i krajobrazowych walorów tego obszaru. W latach 1990-93 przygotowano dokumentację potrzebną do utworzenia Mazurskiego Parku Narodowego, która obowiązuje jako oficjalny projekt do chwili obecnej: www.mazurskipark.pl (20.04.2011). Idea utworzenia parku powraca ponownie w 2010 i 2011 r. W styczniu 2011 r. został przedstawiony w Sejmie obywatelski projekt zmian w ustawie o ochronie przyrody. Proponowane zmiany dotyczą m.in. likwidacji *veta* przeciwko utworzeniu czy powiększania parku narodowego, do którego teraz mają prawo lokalne samorządy.

² Kraina Wielkich Jezior Mazurskich jest jednym z siedmiu mezoregionów makroregionu Pojezierza Mazurskiego. Granice i powierzchnię Krainy Wielkich Jezior Mazurskich podano na podstawie: Kondracki J., 2000, *Geografia regionalna Polski*, PWN, s. 109-113. Badany mezoregion Polski północno-wschodniej posiada oznaczenie 842.83.

³ *Obszary Natura 2000 w województwie warmińsko-mazurskim*, red. Hołdyński Cz., Krupa M., 2009, Olsztyn, s. 7-17.

⁴ Do 1998 r. rezerwy przyrody powoływane były rozporządzeniem Ministra OŚNiL, od 1999 r. rozporządzeniem Wojewody Warmińsko-Mazurskiego. Liczba i powierzchnia rezerwatów przyrody na podstawie pisemnych informacji uzyskanych z 16 urzędów gmin, leżących na terenie obszaru badań i www.olsztyn.rdos.gov.pl (20.04.2011).

⁵ Według głównego przedmiotu ochrony funkcjonuje 8 typów rezerwatów (wg E. Sy-

monides): florystyczne, fitocenotyczne, bioce-notyczne, faunistyczne, geologiczne i glebowe, krajobrazów ekologicznych, nasadzeń i upraw, kulturowe: *Obszary chronione w Polsce*, prac. zbiorowa: Walczak M., Radziejowski J., 2001, Warszawa, s. 171.

⁶ W obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich powołane zostały dwa krajobrazowe rezerwy przyrody: Krutynia (małowniczy odcinek rzeki Krutynia oraz Jeziora Krutyńskiego z przyległymi lasami) i Jezioro Dobskie (dobrze zachowany krajobraz połodowcowy): www.olsztyn.rdos.gov.pl (20.04.2011).

⁷ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwy przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, twórców i składników przyrody: Dz.U. 2005, nr 94, poz. 794.

⁸ Na podstawie informacji uzyskanych w Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Olsztynie (marzec 2011 r.).

⁹ Mazurski Park Krajobrazowy powołano mocą uchwały Wojewódzkich Rad Narodowych w Suwałkach z dnia 5 grudnia 1977 r. oraz w Olsztynie z dnia 8 grudnia 1977 r. – wtedy powierzchnia wynosiła 49 tys. ha, a jego strefa ochronna 19 tys. ha: www.mazurskipark.pl (25.04.2011).

¹⁰ www.mazurskipark.pl (25.04.2011).

¹¹ Obecnie Mazurski Park Krajobrazowy nie posiada Planu Ochrony, ale na stronie www.mazurskipark.pl jest przedstawiony projekt Planu.

¹² Raszeja E., *Ochrona krajobrazu kulturowego w teorii i praktyce gospodarowania przestrzenią* [w:] Bariery w zarządzaniu parkami krajobrazowymi w Polsce, red. Zimmiewicz K., 2008, Warszawa, s. 49-65.

¹³ Koplński B., *Kultura planowania przestrzennego a rozwój regionalny i lokalny* [w:] Kultura przestrzeni gminy, red. J. Królikowski i in., 2010, Warszawa, s. 22-27.

¹⁴ Dodatkowo, czynnikiem ograniczającym skuteczną ochronę krajobrazu może być po-

wszechnie obserwowany konflikt intencji, racji i interesów stron, w różnej formie partycypujących w chronionej przestrzeni: Zimmiewicz K., *Zarządzanie polskimi parkami krajobrazowymi*, 2005, Poznań, s. 53-56.

¹⁵ Obszar ten został utworzony Rozporządzeniem Nr 54 z dnia 10 listopada 2005 r. Wojewody Warmińsko-Mazurskiego (Dz. U. woj. warmińsko-mazurskiego Nr 175, Poz. 1951).

¹⁶ *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 o ochronie przyrody* (Dz. U. Nr 92, poz. 880, art. 23.5).

¹⁷ W kwietniu 2007 r. ukazał się Raport NIK dotyczący kształtowania polityki przestrzennej w gminach. W 64 skontrolowanych gminach stwierdzono, że udział powierzchni gmin objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego na dzień 30 czerwca 2006 r. wyniósł **14,1%**: *Raport Najwyższej Izby Kontroli o stanie planowania przestrzennego w Polsce* [w:] Urbanista, 10, 2007, Warszawa, s. 10-18.

¹⁸ Na podstawie pisemnych informacji uzyskanych z 16 urzędów gmin, leżących na terenie obszaru badań (marzec-kwiecień 2011).

¹⁹ Na podstawie pisemnych informacji uzyskanych z 16 urzędów gmin, leżących na terenie obszaru badań (marzec-kwiecień 2011).

²⁰ Böhm A., *Skuteczność istniejących w Polsce instrumentów prawnych* [w:] Czasopismo Techniczne, z. 1-A, 2008, Kraków, s. 137-146.

²¹ Raszeja E., *Ochrona...*, op. cit., s. 58.

²² Na podstawie pisemnych informacji uzyskanych z 4 starostw powiatowych, leżących na terenie obszaru badań (marzec-kwiecień 2011).

²³ Gadomska W., *Sztynort – naturalne wnętrza krajobrazowe w synergii z dziedzictwem kulturowym* [w:] Acta Sci. Pol., Administratio Locorum 9(3), 2010, Olsztyn, s. 15-26.

²⁴ Diametralnie inną pozycję samorządów lokalnych w tym procesie zakłada *obywatelski projekt zmian w ustawie o ochronie przyrody*, diskutowany w Sejmie w styczniu 2011, dotyczący zmiany trybu tworzenia parków narodowych w Polsce.

Problem prawny i krajobrazowy nieukończonych budowli - wybrane zagadnienia i przykłady małopolskie

Michał Uruszczak

Legal and
Landscape Problems
of Unfinished
Building Sites -
Selected Issues
and Examples in
Malopolska Upland

Budowa, rozbudowa, czy też nadbudowa domu, osiedla czy wręcz całych dzielnic, a nawet wsi i miast, towarzyszą ludzkości od czasów starożytnych. Jest to etap konieczny do stworzenia nowego ładu, nowych dzieł w każdej dziedzinie architektury, czy budowli inżynierskich. Do widoku dźwigów, ciężarówek, specjalnych odgradzających parkanów, a nawet czasowo zdemontowanych elementów jesteśmy przyzwyczajeni. Rozumiemy też przejściowy bałagan towarzyszący takim pracom.

Równocześnie z nostalgią patrzymy na ruiny dawnych budynków, które z różnych powodów popadły w ruinę. Nie sposób zliczyć ile takich „trwałych ruin” jest na świecie corocznie zwiedzanych, jednakże ich taki właśnie stan jest niejako „usprawiedliwiony” i akceptowany.

Gorzej kształtuje się nasze postrzeganie miejsc, które niejako nigdy nie zostały dokończone. Są to tak zwane „nie dokończone budowli” – obiekty, które powstały tylko częściowo i od wielu lat szpecą nasze otoczenie. Są one często obiektem kpin, jak na przykład krakowski „szkieletor” (ryc. 3.4), rzekomy symbol wszelkiego zła w Krakowie [Patoczka 2010]. Pozostawiając ów symbol jako temat do dalszych rozważań, autor jest przekonany o swoistym „symbolu nieudolności” (w różnych dziedzinach, z ustrojem socjalistycznym na czele), który przedstawia wymieniony budynek.

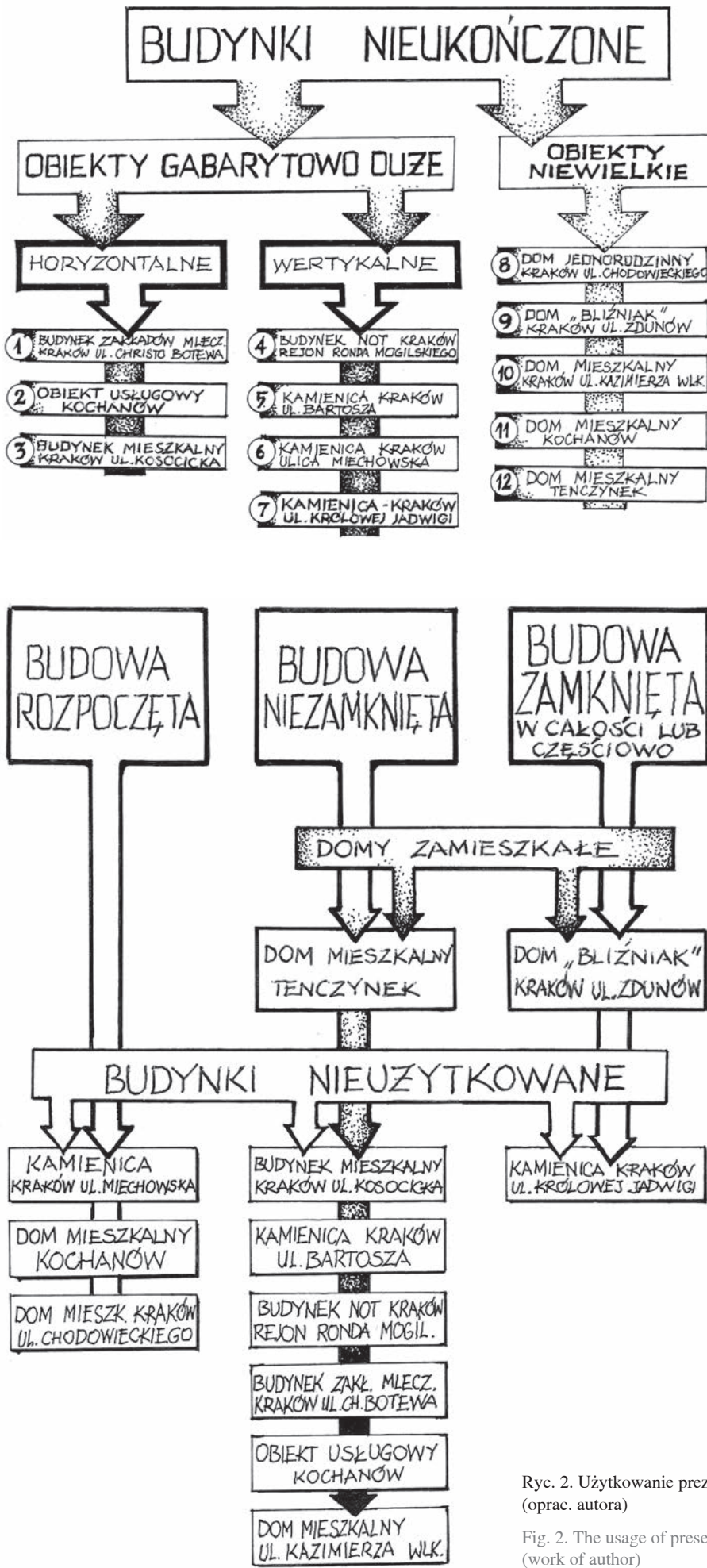
W niektórych przypadkach, dominacja elementów związanych

z niedokończoną budową jest tak duża, że teren można zaliczyć do tak zwanych przestrzeni zdegradowanych [Domanowska 2010]. Przykładem może być wspomniany krakowski wieżowiec, gdzie plac budowy, otoczony resztkami ogrodzenia, hałdami odpadów budowlanych, czy przerośniętymi chaotycznie przez roślinność pryzmami piachu i żwiru, mocno kontrastuje z zabytkowym otoczeniem.

Problem związany z niedokończoną budową jest wieloraki. Począwszy od „drobnych” niedogodności, takich jak nigdy nie posprzątane chodniki (czynność ta jest obowiązkiem właścicieli przyległej nieruchomości), zarówno ze śmieci, jak też śniegu i lodu (!), po bardziej złożone problemy, takie jak wspólna, nie ocieplona ściana, co obrazuje przykład z Borku Fałęckiego, (ryc. 3.10) jak też ulicy Miechowskiej (ryc. 3.6) w Krakowie.

Te dwa przypadki to jednocześnie przykłady dość trudnego do sprecyzowania problemu obniżenia wartości sąsiadujących z pustostanem nieruchomości. Zupełnie inaczej bowiem, prezentuje się potencjalnemu kupującemu obiekt będący wykończonym budynkiem, z estetycznym otoczeniem, a jakże inaczej przedstawia się ten sam budynek mający przyklejoną „rudere” – połączoną ścianami, dachem, czy przyłączami lub dojazdem.

Każdy przypadek niesie ze sobą określone problemy, również społeczne. To przecież w tak zwanych

Ryc. 1. Podział omawianych obiektów – kształty i gabaryty (oprac. autora)

Fig. 1. Division of discussed objects – shapes and dimensions (work of author)

„pustostanach” zazwyczaj ochoczo gromadzi się tzw. „element”, odbywają się libacje alkoholowe i dokonują różne przestępstwa.

Jak już wspomniano, obszary takie można zaliczyć niejednokrotnie do krajobrazu zdegradowanego. Jest to problem interdyscyplinarny. Degradacja przestrzeni ma zarówno wymiar ekologiczny, społeczny, ekonomiczny jak i estetyczno-krajobrazowy. Polskie prawo nie definiuje przestrzeni zdegradowanych, mimo że w piśmiennictwie istnieje wiele prób precyzowania takich miejsc [Bogdanowski 1974].

Przyczyny problemu

The source of the problem

Tytułowe pytanie pozostanie z pewnością w wielu przypadkach omawianego problemu bez odpowiedzi. W większości przedstawianych przykładów, przyczyną nie dokończenia obiektu były problemy finansowe inwestora, jak również nieuregulowane sprawy własnościowe.

W czasach PRL większość powstających z prywatnej inicjatywy budynków pozostawała nie wykończona i to nie koniecznie tylko z powodu braku odpowiednich środków. Można przyjąć, że budynków nie wykańczano celowo, zaś głównej przyczyny naukowcy dopatrują się w obawie właścicieli przed zainteresowaniem władz finansowych. Wygląd tych domów interesująco opisuje A. Basista pisząc: „Dom

Ryc. 2. Użytkowanie prezentowanych budynków (oprac. autora)

Fig. 2. The usage of presented buildings (work of author)

niewykończony, to na ogół dom bez tynku. Jawi się więc surowa ściana, niestarannie wykonana, gdyż dobrego materiału nie można było dostać, czym się zresztą nie przejmowano, albowiem było wiadomo, że kiedyś tę ścianę tynk zastąpi. Lecz póki co, widać jak na dłoni, iż sklecono ją łąciami z przeróżnych materiałów i stała się swoistym wykresem kapryśnej podaży i niedoborów komunistycznego rynku” [Basista 1994].

Legislacja w kontekście omawianego problemu

Legislation in context of the said problem

Prawo budowlane nie precyzuje jednoznacznie omawianej sytuacji, w zakresie praw i obowiązków inwestora. Szereg artykułów odnosi się do tej problematyki mniej lub bardziej pośrednio:

Art. 4. Każdy ma prawo zabudowy nieruchomości gruntowej, jeżeli wykaże prawo do dysponowania nieruchomością na cele budowlane, pod warunkiem zgodności zamierzenia budowlanego z przepisami.

Treść tego artykułu nie wzbudza większych wątpliwości, sugeruje jednakże dużą swobodę w zakresie możliwości podejmowania decyzji budowlanych. Uzupełnia go natomiast artykuł 18. ust. 1:

Do obowiązków inwestora należy zorganizowanie procesu budowy, z uwzględnieniem zawartych

w przepisach zasad bezpieczeństwa i ochrony zdrowia, a szczególności zapewnienie: [...] 4. Wykonania i odbioru robót budowlanych.

Artykuł 67, ustęp 1 znacznie bardziej precyzyjnie odnosi się do omawianej problematyki. Przepis ten może być szczególnie ważny w przypadku miejskiej zabudowy. Jego treść jest następująca:

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt nie nadaje się do remontu, odbudowy, lub wykończenia, właściwy organ wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu i uporządkowanie terenu, oraz określającą terminy przystąpienia do tych robót i ich zakończenia [Art. 67 ust. 1. Prawo budowlane 1994].

Do niewykończonych budów znajdują zastosowanie także przepisy regulujące kontrolę budowy. Zgodnie z art. 59a, pkt 4, ust 4 Prawa budowlanego: w przypadku obowiązku rozbiórki istniejących obiektów budowlanych, nieprzewidzianych do dalszego użytkowania, lub tymczasowych obiektów budowlanych kontrola budowy obejmuje sprawdzenie wykonania tego obowiązku, jeżeli wpłynął termin jego wykonania.

Przytoczone przepisy, mniej lub bardziej bezpośrednio, odnoszą się do momentu między rozpoczęciem a zakończeniem budowy. W praktyce ustawodawca raczej zawsze zakłada, iż inwestor rozpoczynając budowę dąży jednocześnie do jej ukończenia. Nie bierze się zatem pod uwagę fazy przejściowej, która

jak pokazują przykłady, trwa nieraz całe dziesięciolecia.

Przykłady niedokończonych budów z Krakowa i okolic

The examples from Cracow and its vicinity

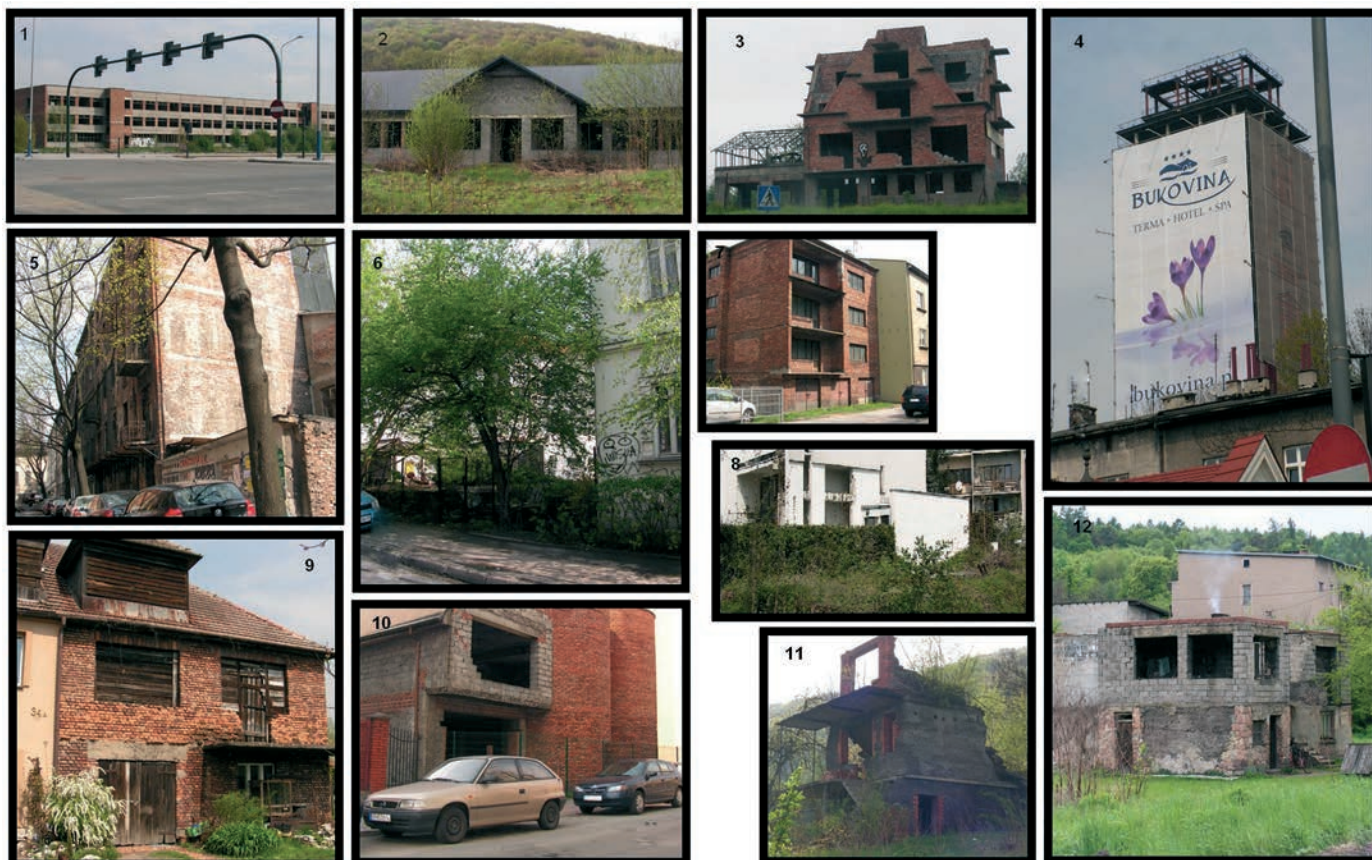
Prezentowane obiekty architektoniczne to budynki powstałe na terenie Krakowa i okolic, w okresie powojennym. Ich stan jest od wielu lat przedmiotem obserwacji prowadzonych przez autora, stąd pewne refleksje, będące wynikiem wielu rozmów i spostrzeżeń osób będących „sąsiadami” tych pustostanów, bądź oglądających je każdego dnia.

Podział przyjęty w poniższym wykresie zakłada rozróżnienie budynków niewykończonych na obiekty gabarytowo duże (podzielone dodatkowo na horyzontalne i wertykalne) i określone jako małe. Pierwsze z nich to obiekty użyteczności publicznej, bądź kamienice, drugie zaś to obiekty w typie domów jednorodzinnych (ryc. 1).

Druga forma klasyfikacji poszczególnych obiektów rozdziela obiekty zamieszkałe i pozostające bez użytkownika. Użytkowane budynki rokuje przeważnie szansę na ich dokończenie i poprawę estetyki, Obiekty przez lata nie oddane do użytku pozostają niewiadomą

Ryc. 3. Prezentowane w pracy obiekty

Fig. 3. Objects presented in work

(ryc. 2). Warto zauważyć, iż obiektów niewykończonych a zamieszkałych jest w Polsce zdecydowanie najwięcej.

1. Obiekty duże prezentowane poniżej, podzielono jak już wspomniano na **horyzontalne** i **wertykalne**. Wśród tych pierwszych wyróżniamy:

1. Mleczarnię w dzielnicy Rybitwy w Krakowie. Obiekt od kilku dziesięcioleci nie ukończony, obecnie

w wyniku scalenia kilku arterii komunikacyjnych, jest doskonale widoczny i tym bardziej „razi” (ryc. 3.1).

2. Sklep w Kochanowie, stojący u podnóża *Grzbietu Tenczyńskiego*, w bardzo eksponowanym miejscu, w otoczeniu lasu (ryc. 3.2).

3. Dom na skraju autostrady (ulica Kosocicka w Krakowie), w rejonie wjazdu do miasta Wieliczka. Mimo, iż jest to willa, przyjęto go w tej klasyfikacji z powodu dużych, jak na tego typu obiekt, rozmiarów.

Jednocześnie jest on interesującym przykładem układu prezentującego się od niektórych stron horyzontalnie, zaś od innych wertykalnie (ryc. 3.3). Natomiast wśród tych ostatnich zdecydowanie w Krakowie wyróżniają się:

4. Budynek NOT; swoisty „pomnik” nieukończonych, krakowskich budów. Wieżowiec niedopasowany skalą do otoczenia (już na etapie projektu), obecnie wykorzystany jako wielki billboard reklamowy (ryc. 3.4).

5. Kamienica w dzielnicy Kazimierz; duży obiekt częściowo rozbudowany i nie dokończony. Stojąc w otoczeniu zabytkowej tkanki miejskiej, wyraźnie „odstaje” (ryc. 3.5).

6. Fundamenty kamienicy przy ulicy Miechowskiej w Krakowie. Pod koniec 1992 roku pośpiesznie zburzono estetyczną kamienicę czynszową, z przełomu XIX i XX wieku (ryc. 3.13), pozostawiając jednocześnie sąsiednią. Po wybudowaniu piwnic nowego obiektu, prace zaniechano pozostawiając ślady starych ścian (różne kolory wnętrza, ślady glazury łazienkowej, tapety, odstające rury i wiązki kabli) na sąsiedniej kamienicy. Całość przez wiele lat była widoczna z dużej odległości, natomiast obecnie porastająca fundamenty roślinność częściowo przysłoniła problematyczną ścianę (ryc. 3.6).

7. Kamienica przy ulicy Królowej Jadwigi w Krakowie. W prze-

ciwieniu do pozostałych, jest obiektem doprowadzonym do stanu surowego-zamkniętego. Nie zmienia to jednak faktu, iż dom ten wyraźnie odstaje od otoczenia Salvatora i wyraźnie szpeci tę część miasta (ryc. 3.7).

II. Obiekty zakwalifikowane jako małe, reprezentowane są w niniejszym zestawieniu przez:

8. Dom jednorodzinny w dzielnicy Cichy Kącik w Krakowie. Budowa rozpoczęta w połowie lat 70. XX wieku, doprowadzona do stanu przyziemia, nigdy nie została ukończona. Jest to bardzo eksponowane miejsce (ryc. 3.8).

9. Bliźniaczy dom w Borku Fałęckim w Krakowie. Obiekt nieukończony „przyklejony” do budynku od lat użytkowanego i to od strony wjazdu na posesję. Jest to przykład na szereg problemów wiążących się

z taką sytuacją, takich jak przemarzające wspólne ściany, konieczność prowadzenia napraw wspólnych rynien i częściowo dachu, który, przeciekając, powoduje zawilgocenie ścian połączonych z domem zamieszkałym (ryc. 3.9).

10. Dom mieszkalny przy ulicy Kazimierza Wielkiego w Krakowie; nietypowy okrągły kształt, od około trzydziestu lat frapujący mieszkańców dzielnicy Krowodrza. Budynek nigdy nie ukończony, którego budowa, kuriozalnie, w połowie lat 90. XX wieku została na chwilę wznowiona, by znów na ponad 15 lat zostać zatrzymaną (ryc. 3.10).

11. Dom mieszkalny z Kochanowa, który, nie doczekawszy się dachu, a będąc wykonany z bardzo nietrwałych, higroskopijnych materiałów, ulega szybkiej destrukcji. Jednocześnie przy braku ogrodzenia terenu stanowi niebezpieczeństwo dla potencjalnych lekkomyślnych „zwiedzających” (ryc. 3.11).

12. Piętrowy dom z Tenczynka, który, mimo braku niektórych okien i dachu (!), jest zamieszkiwany (ryc. 3.12).

Powyższe zestawienie nie wyczerpuje oczywiście wszystkich niedokończonych budowli z Krakowa i okolic. W dalszym ciągu przybywa wiele nowych tego typu obiektów, nie tylko pojedynczych, ale nawet całe osiedla (jak na przykład kompleks przy ulicy Emaus w Krakowie). Jednakże zaprezentowane przykłady pokazują, w różnych aspektach,

Ryc. 4. Kamienica przy ulicy Miechowskiej w 1992 roku

Fig. 4. Tenement on a Miechowska street – state from 1992

towarzyszące im różnorodne problemy, ze szczególnym zwróceniem uwagi na kwestię estetyki.

Podsumowanie. Poszukiwanie możliwości rozwiązania problemu

The summary. In the search of solution

Kształtowanie architektury miast i wsi odbywać się powinno harmonijnie. Jest to możliwe wówczas, gdy więzy łączące poszczególne elementy i ich relacje z otoczeniem są prawidłowe. Określamy wówczas te krajobrazy mianem zgodnych [Borkowski 2010].

Jak już wcześniej wspomniano, nasze (czyli odbiorców oglądanego krajobrazu) postrzeganie oglądanego miejsca, dopuszcza przejściowość momentu trwania budowy i towarzyszące temu niedogodności. Jednakże nieukończone przez lata prace wywołują rozdrażnienie, niezadowolenie, poczucie bezsilności.

Jednak niektóre miejsca, z punktu widzenia estetyki, nazwać można „strategicznymi”, a zatem takimi, gdzie wręcz muszą zostać podjęte radykalne kroki. I niejednokrotnie, takie działania są podejmowane. Odszukiwani są właściciele, proponowane są rozwiązania. W niektórych miejscach tereny otoczone zostają „parkanem z urzędu”.

Byłoby wskazane, aby urzędy, wydając pozwolenie na budowę, brały pod uwagę, czy dane miejsce jest takim właśnie „ważnym strategicznie miejscem”, w zakresie krajobrazu. Wówczas konieczna jest bardziej wnikliwa analiza możliwości realizacji inwestycji, a być może surowe kary za niedotrzymywanie terminów.

Kształtowanie współczesnej zabudowy, w tym również tej nawiązującej do cech architektury regionalnej, nie może się odbywać bez odpowiedniej bazy legislacyjnej. Oprócz norm projektowych i wytycznych, potrzebne są również odpowiednie procedury prawne. Wszystkie te elementy powinny tworzyć spójną całość, która byłaby respektowana i stosowana przez wszystkich uczestników procesu, którego finalnym efektem ma być nowa zabudowa [Bocheńska-Skałecka 2005].

Niewykluczone, że w przypadku omawianego problemu należałoby powołać „bank dobrych pomysłów”, które mogłyby zostać przekazywane, najlepiej za pośrednictwem telewizji, szerszemu ogółowi, w celu naświetlenia problemu i wskazania korzystnych dla ochrony krajobrazu rozwiązań [Dziabaszewski 1992].

Fotografie wykonał autor.

Photographs made by author.

Michał Uruszczak

Katedra Gospodarki Przestrzennej
i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Faculty of Environmental Engineering and Land
Surveying
Agricultural University in Krakow

Literatura

1. Basista A. 1995, *Opowieści Budynków, architektura czterech kultur*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
2. Bocheńska-Skałecka A. 2005, *Regionalizm w architekturze wsi, jako czynnik wpływający na zachowanie tożsamości lokalnych i indywidualnych cech kulturowych* [w:] Architektura Krajobrazu, nr 3-4, Wrocław, s. 112.
3. Bogdanowski J. 1974, *Plany a żywiołowość rozwoju przestrzennego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 97-101.
4. Borkowski Z. 2010 *Metoda oceny krajobrazu dla potrzeb zachowania lokalnej kultury* [w:] Metoda Architektury Krajobrazu, Wydawnictwo „Wieś Jutra”, Warszawa, s. 43-48
5. Domanowska M. 2010, *Metoda identyfikacji przestrzeni zdegradowanych* [w:] Metoda Architektury Krajobrazu, Wydawnictwo „Wieś Jutra”, Warszawa, s. 57-63.
6. Dziabaszewki A. 1992, *Głos w dyskusji: uwagi w sprawie statusu teoretyczno-metodologicznego ekologii* [w:] Idee ekologii w świadomości społecznej, Wydawnictwo Sorus, Poznań-Daszewice.
7. Patoczka P. 2010, *Uwaga krajobraz*, Oficyna wydawnicza „Text”, Kraków, s. 92-93.
8. Prawo budowlane, *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku.*[t.j. Dz. U. 2010. 243. 1623 ze zm.]

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego i architektonicznego Punktu Dobrowolnego Gromadzenia Odpadów we Wrocławiu

Paweł Szyszkowski, Anna Trepka

The Concept of Spatial and Architectural Development of Voluntary Waste Collection Point in Wrocław

Wstęp

Introduction

Polityka gospodarowania odpadami ma w Polsce charakter planowy i systemowy. Podstawowe kierunki działań w tym zakresie wyznacza zgodna z odpowiednimi dokumentami Unii Europejskiej polityka ekologiczna państwa, krajowy plan gospodarki odpadami oraz plany wojewódzkie, powiatowe i gminne (od 1 stycznia 2011 tylko krajowy i plany wojewódzkie). Do najważniejszych celów gospodarowania odpadami komunalnymi jakie należy zrealizować w Polsce należą m.in.¹:

1. Przygotowanie do ponownego wykorzystania i recyklingu materiałów odpadowych przynajmniej takich jak papier, metal, tworzywa sztuczne i szkło z gospodarstw domowych i w miarę możliwości odpadów innego pochodzenia podobnych do odpadów z gospodarstw domowych na poziomie minimum 50% ich masy do 2020 roku,

2. Zmniejszenie ilości odpadów komunalnych ulegających biodegradacji unieszkodliwianych przez składowanie. W stosunku do ilości tych odpadów wytwarzanych w kraju w roku 1995, dopuszcza się do składowania następujące ilości odpadów ulegających biodegradacji:

- do dnia 16 lipca 2013 r. nie więcej niż 50%,
- do dnia 16 lipca 2020 r. nie więcej niż 35%.

3. Zmniejszenie masy składowanych odpadów komunalnych do max. 60% wytworzonych odpadów do końca 2014 r.,

Za realizowanie powyższych celów, zgodnie z obowiązującym obecnie stanem prawnym odpowiedzialne są gminy². Realizacja celów wymaga podjęcia bardzo intensywnych działań edukacyjnych w zakresie gospodarowania odpadami oraz stworzenia systemu zbierania selektywnego odpadów, w tym budowa przez gminy punktów dobrowolnego gromadzenia odpadów (PDGO). Do punktów takich mieszkańcy mogą dostarczać odpady surowcowe (papier, tworzywa sztuczne, szkło, metale), niebezpieczne (np. przeterminowane lekarstwa, farby, świetlówki itp.) wielkogabarytowe (meble) oraz zużyty sprzęt elektryczny i elektro-niczny itp. odpady.

W zaktualizowanym Planie Gospodarki Odpadami dla miasta Wrocławia na lata 2009–2012³ założono, że jeden PDGO powinien przypadać na ok. 40-50 tys. mieszkańców i obsługiwać teren w promieniu ok. 5-8 km. Przyjęto, że we Wrocławiu powinny powstać cztery takie punkty. W Planie zaproponowano również, aby rozważyć możliwość udostępnienia PDGO podmiotom gospodarczym wytwarzającym niewielkie ilości odpadów. Odpady z tego sektora powinny być odbierane odpłatnie. Mieszkańcy również mogą być obciążeni opłatami za przekazanie odpadów, należy jednak maksymalnie ograniczać ich

wysokość i stosowanie, a koszty odbierania odpadów pokrywać ze środków organizacji odzysku i kwot uzyskiwanych za odpady o wartości materiałowej.

Tworzenie punktów dobrowolnego gromadzenia odpadów zaplanowano na lata 2009–2012. Oszacowano, że łączny koszt budowy PDGO w mieście Wrocławiu wyniesie 4,0 mln zł. Koszty te zostaną sfinansowane ze środków własnych miasta, funduszy ochrony środowiska i środków UE.

W ramach współpracy Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu z Miastem Wrocław, wykonano w 2010 roku „Koncepcję zagospodarowania przestrzennego i architektonicznego Punktu Dobrowolnego Gromadzenia Odpadów przy ul. Michalczyka 9 we Wrocławiu”. Część projektowa Punktu była przedmiotem pracy inżynierskiej realizowanej na kierunku Architektura Krajobrazu.

Lokalizacja PDGO

Localization of PDGO

Teren przeznaczony do budowy PDGO znajduje się w centralnej części miasta Wrocławia, w dzielnicy Stare Miasto, w bliskim sąsiedztwie rzeki Odry (odnoga południowa), nieopodal wyspy noszącej nazwę Kępa Mieszczańska. Wielkość obszaru będącego przedmiotem koncepcji wynosi w przybliżeniu 0,5 ha. Właścicielem terenu jest gmina Wrocław. Teren przeznaczony pod

budowę PDGO wykorzystywany był dotychczas jako magazyn m.in. na pojemniki do zbierania selektywnego odpadów (ryc. 1).

Przyjęte założenia

The adopted assumptions

Punkt Dobrowolnego Gromadzenia Odpadów realizować będzie założenia przyjęte w zaktualizowanym Planie Gospodarki Odpadami dla miasta Wrocławia na lata 2009–2012, a więc pełnić będzie funkcję miejsca, gdzie mieszkańcy oraz przedsiębiorcy wytwarzający niewielkie ilości odpadów będą mogli samodzielnie dostarczać wybrane grupy odpadów przeznaczone następnie do odzysku lub unieszkodliwienia poza PDGO.

W odróżnieniu od innych tego typu obiektów w Polsce i za granicą, przy projektowaniu Punktu we Wrocławiu bardzo duży nacisk położono na jego funkcje edukacyjne, w szczególności dla dzieci i młodzieży w zakresie:

1. Gospodarowania odpadami komunalnymi (powstawanie odpadów, zagospodarowanie, możliwości wykorzystania odpadów, w tym również do produkcji energii).

2. Funkcjonowania służb miasta Wrocławia w zakresie utrzymania czystości i porządku oraz komunikacji na jego terenie.

Zgodnie z wymogami postawionymi przez Zarząd Dróg i Utrzymania Miasta we Wrocławiu, w pro-

Ryc. 1. Obszar przeznaczony do budowy PDGO (źródło: <http://sip.um.wroc.pl/agsjarc/mapviewer.jsf?width=920&height=647>)

Fig. 1. The area intended for construction of PDGO (source: <http://sip.um.wroc.pl/agsjarc/mapviewer.jsf?width=920&height=647>)

jekcie należało maksymalnie wykorzystać będące w posiadaniu miasta materiały rozbiórkowe, a elementy małej architektury dobrać z Katalogu Mebli Miejskich miasta Wrocławia.

Rodzaje odpadów przyjmowane w PDGO

Kinds of waste accepted in PDGO

W PDGO przyjmowane będą następujące odpady komunalne dostarczane przez mieszkańców oraz podmiotów gospodarczych wytwarzających niewielkie ilości odpadów:

1. Odpady niebezpieczne:
 - zużyty sprzęt elektryczny i elektroniczny, w tym urządzenia zawierające freony,
 - akumulatory i baterie,
 - przeterminowane i niewykorzystane leki oraz opakowania po nich,
 - termometry rtęciowe,
 - świetlówki,
 - przepracowane oleje i tłuszcze,
 - odczynniki fotograficzne,
 - środki ochrony roślin oraz opakowania po nich,
 - farby, lakiery i rozpuszczalniki, kwasy, alkalia oraz opakowania po nich,
 - tusze, farby drukarskie, kleje, lepiszczą i żywice zawierające substancje niebezpieczne,

- zaolejone czyściwa,
- detergenty zawierające substancje niebezpieczne,
- drewno zawierające substancje niebezpieczne, itp.

2. Odpady inne niż niebezpieczne:

- opony,
- meble itp. odpady wielkogabarytowe,
- odpady surowcowe: makulatura, metale, szkło, tworzywa sztuczne,
- tekstylia,
- nośniki informatyczne (płyty CD, DVD, karty pamięci, dyskietki, taśmy itp.).

Pozyskane odpady będą kierowane do wyspecjalizowanych przedsiębiorstw zajmujących się ich zagospodarowaniem.

Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne

Functional-spatial solutions

PDGO składać się będzie z trzech powiązanych ze sobą komunikacyjnie i funkcjonalnie obiektów (ryc. 2.):

1. Plac przyjmowania i magazynowania odpadów w odpowiednich kontenerach i pojemnikach.
2. Budynek magazynowy murowany (istniejący).
3. Obiekt edukacyjny.

Plac przyjmowania i magazynowania odpadów w kontenerach i pojemnikach

Funkcja:

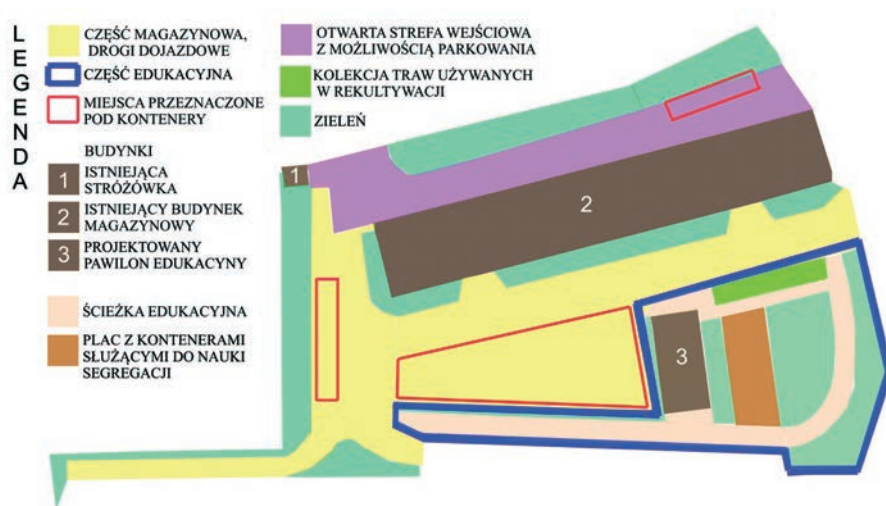
1. Przyjmowanie i magazynowanie dostarczanych odpadów.
2. Obsługa PDGO.

Elementy składowe:

1. Stróżówka przy bramie wjazdowej.
2. Kontener biurowo – socjalny (1 szt.).
3. Kontenery magazynowe na odpady niebezpieczne (2 szt.).
4. Zbiornik dwupłaszczowy na oleje przepracowane (1 szt.).
5. Kontenery i pojemniki na poszczególne rodzaje odpadów (20 szt.).
6. Kontenery na odzież.

Odpady niebezpieczne gromadzone będą w specjalistycznych kon-

SCHEMAT FUNKCJONALNO - PRZESTRZENNY

Ryc. 2. Proponowana lokalizacja poszczególnych elementów PDGO (oprac. autora)

Fig. 2. The proposed location of the individual elements of PDGO (work of author)

Ryc. 3. Wizualizacja części terenu PDGO z pawilonem edukacyjnym (oprac. autora)

Fig. 3. Visualization of part of the PDGO area with educational pavilion (work of author)

tenerach i pojemnikach o budowie zapewniającej ochronę środowiska.

Budynek magazynowy murywany (istniejący)

Funkcja:

1. Magazynowanie sprzętu RTV i AGD, który będzie przekazywany potrzebującym.
2. Niszczenie dokumentów i cyfrowych nośników informatycznych.
3. Funkcje sanitarne.

Elementy składowe:

1. Pomieszczenia magazynowe.
2. Toalety dla obsługi i osób odwiedzających PDGO.

Pawilon edukacyjny

Funkcja:

1. Prowadzenie działalności edukacyjno – informacyjnej.

Elementy składowe:

1. Pomieszczenia edukacyjne o wym. 7,5 x 16,0 m; 2 pomieszczenia (7,5 m x 3 m, 7,5 x 13 m).
2. Kolekcja pojemników do nauki segregacji.
3. Plac do nauki selektywnego gromadzenia odpadów.
4. Modelowy kompostownik z dżdżownicami kalifornijskimi (*Eisenia fetida*).
5. Kolekcja roślin wykorzystywanych w rekultywacji składowisk.
6. Ścieżka edukacyjna z tablicami informacyjnymi.

W pawilonie edukacyjnym odbywać się będą prelekcje i zaję-

cia dotyczące tematyki odpadowej, a także zagadnień pokrewnych. Wizyta w pawilonie będzie jednym z punktów zwiedzania obiektu. Pawilon wyposażony będzie w sprzęt do wyświetlania prezentacji multimedialnych. Zaprojektowany budynek edukacyjny wyróżnia się wizualnie, ale jednocześnie nawiązuje do charakteru terenu (ryc. 3). Bryła pawilonu jest prostokątna, a większość jego ścian przeszklona. Na pełnych ścianach od strony zewnętrznej umieszczone zostaną barwne fotografie o motywach związanych z odpadami. Jako materiał do wykonania pawilonu posłużą dostępne na rynku gotowe moduły.

Atrakcyjnym elementem edukacyjnym będzie kompostownik, który będzie posiadał konstrukcję pozwalającą na obserwację aktywności dżdżownic i innych organizmów przy przetwarzaniu odpadów organicznych na kompost (ryc. 4).

Ścieżka edukacyjna

Ścieżka edukacyjna biegnie przy południowej granicy terenu PDGO. Wzdłuż ścieżki edukacyjnej zaplanowano rozmieszczenie 15 tablic informacyjnych zawierających informacje dotyczące gospodarowania odpadami, w szczególności na terenie Miasta Wrocławia.

Mała architektura

Głównym założeniem przy doborze małej architektury było nawiązanie do elementów już zastosowanych na terenie Wrocławia. Do doboru małej architektury zastosowano Katalog Mebli Miejskich miasta Wrocławia, dzięki czemu koncepcja jest spójna z założeniami dotyczącymi całego Wrocławia (katalog dostępny jest pod adresem: <http://www.um.wroc.pl/m3375/p121521.aspx>).

Do wykorzystanych w koncepcji elementów małej architektury należą: ławki, latarnie, pojemniki na

Ryc. 4. Wizualizacja części edukacyjnej PDGO (kompostownik i pojemniki w kształcie piłki do nauki segregacji odpadów) (oprac. autora)

Fig. 4. Visualization of the educational part of PDGO (composters and containers in the shape of a ball to the study of waste segregation) (work of author)

Ryc. 5. Budowa ścieżki edukacyjnej (wrzesień 2011 r.)

Fig. 5. Construction of educational path (September 2011)

biegów pielęgnacyjnych. Znaczenie przy wyborze roślin miał wzgląd na ich estetykę przez cały rok, przez co teren będzie atrakcyjny niezależnie od pory roku.

Realizacja

Realization

Zarząd Dróg i Utrzymania Miasta we Wrocławiu rozpoczął budowę PDGO wg opracowanej Koncepcji jesienią 2010 roku (ryc. 5, 6). Aktualnie wykonano już wszystkie prace ziemne i ułożono nawierzchnię. Prowadzone są również prace nad zakupem i montażem pawilonu edukacyjnego. Uruchomienie Punktu nastąpi na wiosnę 2012 roku.

Fotografie wykonał autor.

Photographs made by author.

Paweł Szyszkowski
Anna Trepka

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Krajowy Plan Gospodarki Odpadami – 2014” (M.P. Nr 101, poz. 1183).

² Ustawa z dnia 01.07.2011 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2011/152, 897).

³ Plan Gospodarki Odpadami dla miasta Wrocławia na lata 2009–2012 (Uchwała Nr XLV/1361/10 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 21 stycznia 2010 r.).

Ryc. 6. Prace budowlane i nasadzenie roślin (listopad 2011 r.)

Fig. 6. Construction work and planting of plants (November 2011)

odpady, stojaki rowerowe. Kolorystyka wyżej wymienionych elementów utrzymana jest w szarościach, które nawiązują do zastosowanego w nawierzchni betonu oraz do istniejącego ogrodzenia.

W projekcie PDGO duży nacisk położono na zagospodarowanie terenu roślinnością, która ma sprawiać, że teren będzie również atrakcyjny pod względem przyrodniczym. Z uwagi na geometryczne podziały na elewacji budynku, a także jego prostą kubiczną bryłę postanowiono

aby zieleni wpisać w układ geometryczny. Proponowane założenie nie odwzorowuje środowiska naturalnego, nie stanowi nawiązania do wrocławskiej flory ani też nie jest powtórzeniem żadnego siedliska naturalnego. Użyte w koncepcji gatunki nie występują w ramach jednego siedliska w warunkach naturalnych. Zamierzeniem projektowym było stworzenie przestrzeni atrakcyjnej, a nie imitującej wycinek natury.

Zaproponowane gatunki roślin nie wymagają skomplikowanych za-

Summaries

Problems

About History, Quotations from the Past and Modern Landscapes. The Old in the New – in Historic and Modern Gardens and Parks

A garden is a testimony to the uniqueness of culture in time and place. Works of garden art quickly absorb new trends and fashions, are open to inspirations. The modern ones are often characterized by their diversity and an ability to stimulate different senses.

The article presents landscapes created from anew – historical and modern gardens – unique ‘living’ objects of cultural heritage. It describes restoring hundred years old gardens and parks, and more modern ones, to their former glory. Examples of historical objects variously reconstructed and revalorized are given. Gardens which changed their function and are geared to receive a broader public, as well as those which commemorate the past. The second aspect addressed in the article is using historic models

and references to the past in creating new landscapes, and also how this contributes to their educational value.

Agata Zachariasz

Persistence or Transience of Flats of Former Manor Employees

Dwellings of farm workers were often built at the same time as actual farm buildings. Their composition, form and architecture were dependent on the epoch they were built in, but above all, on wealth and awareness of their owners. Their spatial arrangement and architectural decor of those days have always had great influence on both: cultural values and the perception of modern Polish country.

Renata Gubańska

Landscape Ecology

Creating of New Value and Meaning of Garden in the Rural Landscape

The authors used three example variants of rural development solutions to present the problem of defining the space of the contemporary

countryside gardens of small, local parish communities in the former GDR, taking into consideration its integrative function.

The three design subjects presented in the paper (each developed with two variants) concern spatial arrangement of a parish garden as a public space for: community meetings and recreation (example 1 – fig. 1, 2), studying and recreation (example 2 – fig. 3, 4), and relaxation/meditation (example 3 – fig. 5, 6).

All of them in the same attempt to organize space of wastelands; areas devastated culturally and naturally, but still important in the spatial structure of the town.

The relations between the presented places local their use by local parish communities served as an impulse to define the fundamental, conceptual presumptions that let the presented composition suggestions take into account their timeless role of humanization of open space, with their potential standard of usage.

One essential value of the presented examples is their practical potential – expected investment decisions after their public presentation to entire local communities (with declared support).

Oksana Bielecka

Krzysztof Kotwas

Adam Maria Szymiski

Oasis in the Urban Landscape – the Beauty and the Functionality

Alternative storm water management measures meet with growing interest in creating the landscape of urban spaces. Apart from their undeniable aesthetic qualities we also pay attention to their versatility, especially in the context of sustainable water management and protection against local inundation. Solutions such as green roofs, rain gardens, storage ponds, stepped swales or a properly designed green belts along the roads are kind of “oasis” that can collect and store rainwater in a face of increasingly severe periodic excesses or deficiencies in the water. These features may decide on their usefulness in citizens’ adaptation to ongoing climate change and reducing influence of the urban areas on the floodability.

Katarzyna Krężalek

Transformations of Urban Green Space in the City of Olsztyn

The paper discusses transformations observed in urban green spaces in the city of Olsztyn over the last ten years, determined based on the

results of a survey and an analysis of the Green Space Management Strategy implemented in Olsztyn.

There is a spatially uneven distribution of green areas over the city – the northern part of Olsztyn offers abundant green space, while in the southern part green areas are scarce. Managed urban green space, forests and allotment gardens account for approximately 37% of the total city area.

In order to maintain and protect urban green space, zoning plans should cover the entire area of Olsztyn (today they cover around 50% of the city area).

Magdalena Nowak-Rząsa

Presentations

Park nad rzeką Turia (Walencja) – cz. 2

Dawne koryto rzeki Turia kształtowało się na przestrzeni wieków, było wcześniej północną granicą zabytkowego miasta Walencji, centralnym miejskim ciekim wodnym, a następnie po katastrofalnej powodzi w roku 1957 i zmianie biegu rzeki, zostało przekształcone w bezwodną otwartą przestrzeń przechodzącą z zachodu na wschód tego wielkomiejskiego obszaru liczącego 1,5 mln ludności.

Ta potrójna forma granic, element centralny i otwarta przestrzeń, wyznaczyły związek rzeki z miastem Walencja i towarzyszyły rozwojowi cennego dziedzictwa wzdłuż jej biegu oraz przy zmianie eksploatacji jej koryta i brzegów.

Po krótkim wstępie, niniejszy artykuł analizuje przekształcenie starej rzeki Turia w park liniowy o długości 8,5 km o ogromnej wartości kulturowej, środowiskowej i rekreacyjnej. Ten park, który w rzeczywistości jest wyznaczony przez ciąg niezależnych projektów, stanowi doskonałą okazję do zbadania niektórych kluczowych aspektów pod względem definicji regionalnych i miejskich systemów zielonych, znaczenia społecznego zaangażowania i udziału społeczeństwa w tworzeniu naszych miast, istotnej roli architektury krajobrazu, którą może odegrać ona w planowaniu urbanistycznym i pogodzeniu różnych interesów i paradygmatów, które mogą odgrywać kluczową rolę w projektowaniu i utrzymaniu nowych terenów zieleni miejskiej.

Galan Vivas, Juan José

Greenery of 19th Century Towns and Industrial Centers – Outline of Problems

Urban and industrial greenery of nineteenth and early twentieth century is the subject of an extensive

range of garden art of combining aspects of urban, cultural and historical issues of both maintenance and revalorization. These areas have a variety of forms and functions, for responding to the deteriorating housing conditions, social, urban colonies and other systems associated with the mining, manufacturing and complementary industry. Also in the Upper Silesia municipal park, folk park, squares, avenues were founded to bear the aesthetic space, and above all improve the quality of life. In the colonies and settlements of workers the functions were more complex: relaxing and production were in the allotment gardens, home and interblock gardens: hygienic, social, cultural and educational: metallurgical parks, mining parks, folk parks; protective: belts of woodlands surrounding industrial objects. Another group were the decorative and usable gardens surrounding the villa type objects, typical for the architecture and philosophy of this period. All of these areas combined with the avenues and boulevards, green areas, public facilities companion, were the urban space, often with high utilitarian and composition values.

Currently, the lack of recognition and care of these areas causes nurturing of these areas, by what the Upper Silesian landscape loses its natural values, but also historical and cultural sites. Therefore, this article is an attempt to identify the resource,

systematic and conservation status and problems of restoration of 19th century green spaces of Upper Silesian centers about industrial character

Katarzyna Łakomy

Gardens of Franciscans-Reformers in Polish Cities, Selected Examples

This work presents an attempt to analyse monastery-garden establishments present in selected Polish cities. The influence of the Order of Friar Minors on the cultural development, education and school system of selected cities is underappreciated. The whole composition of complexes apart from the cubature of the temple and monastery buildings were inherently gardens. Due to the beggarly character of the order their functioning was based on utilitarianism. Throughout centuries gardens were transformed – now with viridaria are an undeniably trace of tradition and heritage inscribing in the trend connected with Christian Europe. Currently, often with blurred composition, it is destined for different than original functions, dictated by contemporary needs.

Katarzyna Hodor

Materials

Compensatory Plantings of Trees in the Light of the Nature Conservation Act – Discussion of the Problem

The publication deals with the issue of protection of trees in the light of the provisions of applicable law in Poland. It is a voice in the ongoing discussion for several years on the quality of the protection of trees, especially in the areas of investment. Compensatory plantings, also called replacement plantings are possible action in light of the right to compensate for anticipated losses in the investment process. Unfortunately, the legislator does not specify clearly the essential details of the decision taking into account the compensatory plantings. Does it make that such administrative decisions in Poland are not often?

Monika Ziemiańska

Telecommunication Inspection Chambers Situated in Sidewalks and the Aesthetical Quality of the Warsaw

In spaces urbanized all surfaces after which we move on foot or they vehicles are called the floor. Common floor, the walls of buildings, tree, monument and rolling there life create together the kind of the physiognomical background. In the composition of elements creators of the background, the aesthetical quality of the plane of the floor is not valued in the appropriate way. The fact be can confirmation this, that during the moving after the sidewalks of cities, we do not pay mostly the attention to this, how many various devices of the infrastructure of technical, he is on their surface. The full or open-work covers of sewages and manholes, the casing of hydraulic and gas valves, hydrants and different similar devices are stepping out the most often birth-marks of this infrastructure every kind. Objects served by workers municipal services are this and there is no need them clear to exhibit in the public space. You should not so admit to this, it would be on the plane of the floor clearly visible accidental location of these devices, the their slovenliness of settling or applying unsuitable materials.

If this we see all on sidewalks, then the feeling of spatial disarrays is the consequence of these observations. Clearly perceived disarrays in the way of the location of these devices also has the negative influence how we estimate the whole public space of the city and his character on this. This impressions are not able to even eliminate buildings about the high architectural class or the monuments which are in close neighbourhood of such surface. He results from conducted investigations, that Warsaw belong to these cities the infrastructures of the Telekomunikacja Polska S.A. are dominated through clearly visible elements in the whose surfaces of the municipal floor. He results that places of location of these devices in the most representative part of Warsaw are placed in accidental way and their placing in the surface of the sidewalk from the visual opinion he is the confirmation of executive carelessness. Installing these objects before the main entries to important state and private institutions, on foot touristic routs or the direct influence has on this in what way in the vicinity of monuments we estimate the visually capital public space.

Janusz Skalski

The Landscape by Night – a New Work of Landscape Architect

The fascination of the natural beauty of light and shadow was accompanied by a man from the beginnings of civilization. We can find evidences for it both in the cosmological concepts of different cultures, as well as in the rich symbolism associated with the worship of deities. With the development of technique it was sought to create their own ever more perfect light sources that would be able to match and even surpass the beauty of the optical phenomena observed in nature.

Analysis of the importance of light, understanding its nature, observation of nature and realization how great and important tool it becomes in the hands of a designer, should become a responsibility of everyone who wants to use him to create landscapes. It must be kept in mind that light as a material in space gives it a visual, formal, utilitarian, and semantic sense. In the night landscape the light emphasizes the existing dominants or extracts other elements hard to see during the day. The light changes the image of reality, giving the space a "second life". The light can make it, what objective and subjective, scientific and intuitive, natural and cultural heritage will become inseparable. The light can

mediate in “materializing” of space, whose nature remains for us always mysterious and intangible.

It must be remembered that “make the world visible is the physical role of light, but also the metaphorical role of the art”, which also includes the art of building the space with light.

Magdalena Zienowicz

Lighting Planning in the City

Article will be devoted to lighting and illumination planning in the scale of the city. Experience shows that in Western European countries to creating of comprehensive urban lighting project entails many positive aspects, not only in the field of urban planning, but also economic, sociological and artistic planning. The result is a transformation of urban landscape, which becomes clearer, harmonious, and friendly for residents and tourists. The new image of the city highlights values of the locality where it is easier to navigate and more interesting to live not only in the daytime, but by evening and night. This paper will discuss the main aims of illumination, and ways to create comprehensive plans for lighting on the examples of European cities.

Joanna Szwed

Standards

The Legal Ground for the Conservation and Management of the Landscape in the Great Masurian Lake District

The dissertation cites the basic legal regulations governing landscape conservation and management, including the extent to which they are formally binding and affecting the landscape of the Great Masurian Lake District.

The extent to which these legal regulations govern the area has been presented graphically on a map depicting the analyzed land. Taking into the consideration the legislative source of particular legal acts as well as the extent to which they govern the whole district, a picture of legally protected nature areas has been obtained, including the specific features and the weight of each nature protection act. In parallel, the status of spatial zoning has been examined in the communes (*gmina*) situated in the analyzed area and the way administrative decisions are actually passed by the supervising district administrative units (*starostwo*).

The analysis presented in this article enables the author to formulate a general conclusion that the question of ‘landscape protection’ is largely a consequence of the lexical function of this term in each of the currently binding legal regulations. It is difficult to establish common ground for all the binding regulations in order to achieve a successful and multi-facet conservation of landscape values.

The existing law does not prevent degradation (unfortunately already visible in many places) of the unique landscape unless the local governments of each of the analyzed communes will actively and purposefully participate in nature protection.

Wiesława Gadomska

Legal and Landscape Problems of Unfinished Building Sites - Selected Issues and Examples in Malopolska Upland

The problem of unfinished building sites accompanies structures all around the world from the day one. Many times the works fell victim to a set of random economical, property-oriented or health-related factors, on various steps of development.

But one thing is a temporary delay of works – from the aesthetic point of view it's a small inconvenience (assuming the deadline is well-known and near), and the other is a "forever" building site, which is a synonym of a bad economy and wastage in the whole area. The Cracow example can be the famous "skeletor" – a giant skyscraper with structural origins from a few decades now.

This work presents a dozen selected examples in Malopolska Upland pointing out the deadlock of said problem which became the source of marring the landscape.

Michał Uruszczak

tics, glass, metals), dangerous wastes (e.g. expired medicines, paints, fluorescent lamps, etc.), large-size wastes (furniture) and electrical and electronic waste, and similar wastes. The construction of the first PDGO is scheduled in Wrocław at ul. Michalczyka 9.

Unlike other such facilities in Poland and abroad, by the design of PDGO at ul. Michalczyka was laid very strong emphasis on its educational functions, in particular for children and youth in the field of waste management.

Paweł Szyszkowski

Anna Trepka

Forum

The Concept of Spatial and Architectural Development of Voluntary Waste Collection Point in Wrocław

In the updated Waste Management Plan for the city of Wrocław for the years 2009-2012 there was assumed the construction of four Voluntary Waste Collection Points in Wrocław (PDGO). To such the points residents will be able to deliver the waste of raw materials (paper, plas-

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczonych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

• Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

• Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM – Politechnika Krakowska
Assoc. Prof. Dexin GEN – Hunan Agricultural University, Changsha
Assoc. Prof. Robert HOLDEN – University of Greenwich, London
Assoc. Prof. Olena KOLESNICHENKO – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev
Prof. Marcelino Martín MONTERO – University of Granada
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
prof. dr hab. inż. arch. Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Assoc. Prof. Elena ZOLOTARIEWA – Orel State Agrarian University

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna Borcz, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Aleksandra LIS – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
aleksandra.lis@up.wroc.pl – sekretarz
dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl – redaktor tematyczny
dr hab. Maciej FILIPIAK – Instytut Dendrologii PAN, Kórnik,
mfil@man.poznan.pl – redaktor tematyczny
dr hab. Andrzej MICHAŁSKI – Katedra Matematyki, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
andrzej.michalski@up.wroc.pl – redaktor statystyczny
mgr fil. polskiej Anna BORCZ – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
anna.borc@up.wroc.pl – redaktor językowy

RECENZENCI**REVIEWERS**

dr hab. Kazimierz CHMURA
prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI
prof. dr hab. Franciszek GOSPODARCZYK
prof. dr hab. inż. arch. Alojzy GRYT
prof. dr hab. Marek LORENC
prof. dr hab. Janusz ŁOMOTOWSKI
prof. dr hab. inż. Władysław NOWAK
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta PRZESMYCKA
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Arkadiusz MARUSZEWSKI

WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 71 3201558, fax 71 3201557
e-mail: dziekanat.wiksig@up.wroc.pl, <http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

W następnym numerze:
In the following issue:

Nowe tendencje
w kształtowaniu krajobrazu

New Tendency
for Landcape Planning